

T.C.

BARTIN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KUR'AN-I KERİM'DEKİ KADER KAVRAMI İLE ORTAOKUL
ÖĞRENCİLERİNİN KADER ALGISİNİN MUKAYESESİ

MEHTAP MERVE ATMACA

DANIŞMAN
DOÇ. DR. MUSTAFA ÖZDEN

BARTIN-2024

T.C.

BARTIN ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

**KUR'AN-I KERİM'DEKİ KADER KAVRAMI İLE ORTAOKUL
ÖĞRENCİLERİNİN KADER ALGISININ MUKAYESESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mehtap Merve ATMACA

BÜYÜK JÜRİ ÜYELERİ:

Danışman : Doç. Dr. Mustafa ÖZDEN
Üye : Doç. Dr. Mehmet ERGÜN
Üye : Doç. Dr. Murat AKIN

BARTIN-2024

BEYANNAME

Bartın Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü tez yazım kılavuzuna göre Doç. Dr. Mustafa Özden danışmanlığında hazırlamış olduğum “KUR’AN-I KERİM’DEKİ KADER KAVRAMI İLE ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNİN KADER ALGISININ MUKAYESESİ” başlıklı yüksek lisans tezimin bilimsel etik değerlere ve kurallara uygun, özgün bir çalışma olduğunu, aksinin tespit edilmesi halinde her türlü yasal yaptırımını kabul edeceğimi beyan ederim.

02.05.2024

Mehtap Merve ATMACA

ÖNSÖZ

Her yapılan çalışma, her verilen emek belli bir emel dâhilinde gerçekleştirilir. Zira bu çalışma görev yaptığım okullarda gözlemediğim kader hakkındaki yanlış algıları ortaya koymak için yapılmıştır. Toplumun büyük bir kesiminde olduğu gibi çalıştığım bölgede de kader konusunda farklı inançlar ve anlayışlar bulunmaktadır. Bu anlayışların kaynakları hakkında bilgi almak ve bu inanışların Kur'an ile ne denli örtüştüğünü ortaya koymak çalışmamızın asıl hedefini oluşturmaktadır.

İslâmî birçok konuda olduğu gibi kader konusunda da pek çok kulaktan dolma, hurafe olarak nitelendirilebilecek İslâm'a aykırı yanlış algılarla karşılaşmaktadır. Bu çalışmadaki amaç Kur'an'daki doğru kader anlayışını ortaya koymaktır. Küçük yaşlarda edinilen bilgilerin önemine dikkat çekerek kişiliğimizin büyük bir parçasının olduğu ortaokul döneminde doğru kader anlayışını yerleştirmek gerektiği kanaatindeyiz. Aslında bu çalışmada ortaya çıkan veriler, toplumun dine ilişkin yaklaşımlarını yansıtan verilerdir. Çocuklara bu inançlar aile ve içinde yaşanılan toplum tarafından verilmektedir.

Küçük yaşta bu küçücük beyinlere Kur'an ruhuna uygun olan kader anlayışını yerleştirerek gelecek nesillere en güzel miras olacak olan bu konuda donanımlı ebeveynler bırakabiliriz. Bu sebeple işe şu ana kadar edindikleri kader algısını yeni baştan oluşturarak başlamalıyız. Onları Kur'an ile tanıştırmalı ve merak edip araştırma yapmaya yönlendirmeliyiz. Beni bu çalışmam esnasında her anlamda yönlendiren ve benden yardımlarını hiç esirgemeyen danışman hocam Sn. Doç. Dr. Mustafa ÖZDEN'e teşekkürlerimi arz ederim.

Gayret etmek bizlerden başarılı kılmak ise yüce Yaratan'dandır. Faydalı bir eser olması duasıyla...

Mehtap Merve ATMACA

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

KUR'AN-I KERİM'DEKİ KADER KAVRAMI İLE ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNİN KADER ALGISININ MUKAYESESİ

Mehtap Merve ATMACA

Bartın Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Mustafa ÖZDEN

Bartın-2024, sayfa: 82

Kişinin kader algısı, doğrudan hayatını etkileyen bir unsurdur. Çünkü kişinin hayata bakışı ve düşünce sistemi kaderi nasıl yorumladığı ile ilgilidir. Davranışlarının temelinde de yine büyük oranda bu algı vardır.

Araştırmamızın temelini “ortaokul öğrencilerindeki kader algısı” oluşturmaktadır. Bu algı ile Kur'an'da yer alan kader kavramı mukayese edilerek ortaokul öğrencilerinin kader algısı ile Kur'an'da yer alan kader kavramı arasındaki farklılıklar ortaya konmaya çalışılmıştır. 11-14 yaş grubunda çevreden ve aileden öğrenilen kader algısının Kur'an ile ne derece örtüştüğü temel konumuzdur.

Bu konunun tercih edilme sebebi ise bu yaşta edinilen bilgi ve inançların hayatın tüm evrelerini etkilediği ve çocukların davranışlarında belirleyici olduğudur. Bu yaşlarda eğer doğru bir kader algısı edinilirse kişi hayatı boyunca hem kendisiyle barışık ve fitratına uygun bir hayat yaşar hem de olumlu bir din anlayışı zemininde hayatını sürdürür.

Araştırma grubumuzda farklı kademelerden ve farklı okul türlerinden 303 öğrenci yer almaktadır. Araştırmamız sonucunda bu yaş grubundaki öğrencilerin aileden ve çevreden

edinmiş oldukları kader anlayışının Kur'an'daki kader kavramı ile tamamen çeliştiği belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Toplumun büyük bir çoğunluğunda hâkim olan görüş, Allah'ın her şeyi belirlediği, kişinin iradesinin göz ardı edildiği, cebri bir anlayıştır. Bu anlayış insanın sorumluluğu ve hür iradesi ile bağdaşmamaktadır. Kader Kur'an'da ölçü, ahenk, uyum, denge, düzen, nizam manalarında kullanılmıştır.

Ayrıca Kur'an'da kader; belli bir ölçü, düzen, kanun, kural, nizam, Yaratan'ın her varlığın özüne yerleştirdiği amaç ve hedefini gerçekleştirmeye yönelik yasa vb. manalarla geçmektedir. Kâinattaki her şey belli bir kural yasa dâhilinde hareket etmektedir; bu anlamda evrende tesadüf yoktur. Buna da tüm varlığın kaderi demek mümkündür. Kur'an'daki kader kavramı bundan ibarettir. İnsanoğlu bazen farklı amaçlarla kendi düşüncelerine dayanak bulmak için bazen ise farklı dinlerin etkisiyle Kur'an'ı yanlış yorumlayarak kader kavramını asıl anlamından uzaklaştırmış ve ona farklı anlamlar yüklemiştir.

Kâinattaki varlık açısından kader tüm varlıkların özüne varoluş amaçlarının kodlanması, kâinata geliş amaçlarının yerleştirilmesidir. Varlıklar bu amaç dâhilinde hareket eder. İnsana ise onlardan farklı olarak bir de irade verilmiş ve bu varoluş amacını gerçekleştirip gerçekleştirmemekte özgür bırakılmıştır. Ona ekstradan Allah tarafından seçme hakkı tanınmıştır. İnsanın da kaderi budur.

Anahtar Kelimeler: Anlayış, ekol, kader, kelam, Kur'an, ortaokul öğrencisi

ABSTRACT

M. Sc. Thesis

COMPARISON OF THE CONCEPT OF FATE IN THE QURAN AND THE PERCEPTION OF FATE OF SECONDARY SCHOOL STUDENTS

Mehtap Merve ATMACA

Bartın University

Graduate School

Department of Basic Islamic Sciences

Thesis Advisor: Assoc. Dr. Mustafa ÖZDEN

Bartın 2024, pp: 82

A person's perception of destiny is an element that directly affects his life. Because a person's perspective on life and thought system is related to how he interprets fate. This perception is also largely at the basis of their behavior.

The basis of the research is "the perception of fate in secondary school students". By comparing this perception with the concept of fate in the Quran, the differences between secondary school students' perception of fate and the concept of fate in the Quran were tried to be revealed. Our main topic is to what extent the perception of destiny learned from the environment and family in the 11-14 age group overlaps with the Quran.

The reason for choosing this topic is that the knowledge and beliefs acquired at this age affect all stages of life and are decisive in children's behavior. If a correct perception of destiny is acquired at this age, the person will live a life that is at peace with himself and in accordance with his nature, and will continue his life on the basis of a positive understanding of religion.

Our research group includes 303 students from different levels and different school types. As a result of our research, it becomes clear that the understanding of fate that students in this age group have acquired from their family and environment completely contradicts the concept of fate in the Quran. The prevailing mentality in the majority of society is that God determines everything and the will of the individual is ignored. This understanding is incompatible with human responsibility and free will. Destiny is used in the Qur'an in the sense of measure, harmony, harmony, balance, order and order.

Destiny in the Quran; a certain measure, order, law, rule, order, law aimed at achieving the purpose and goal that the Creator has placed in the essence of every being, etc. It passes with meanings. Everything in the universe moves within a certain rule and law, in this sense, there is no coincidence in the universe. It is possible to call this the fate of all existence. This is the concept of fate in the Quran. Human beings have sometimes misinterpreted the Quran under the influence of different religions, sometimes to find support for their own thoughts for different purposes, and have distanced the concept of fate from its original meaning and attributed different meanings to it.

In terms of existence in the universe, destiny is the coding of the purposes of existence into the essence of all beings and the placement of the purposes of coming into the universe. Beings act within this purpose. Unlike them, humans have also been given a will and are left free to realize this purpose of existence or not. He was given the extra right to choose by God. This is the destiny of man.

Keywords: Kader, kalam, middle school student, school, understanding, Qur'an.

İÇİNDEKİLER

BEYANNAME	ii
ÖNSÖZ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	ivi
İÇİNDEKİLER	vii
TABLolar DİZİNİ	ix
EKLER DİZİNİ	x
KISALTMALAR DİZİNİ	xi
1. GİRİŞ	1
1.1. Konunun Önemi.....	3
1.2. Araştırmanın Amacı	3
1.3. Araştırmanın Metodu.....	4
2. KELAM İLMİNDE KAVRAMSAL ÇERÇEVE	5
2.1. Kader'in Sözlük ve İstilah Anlamı	5
2.2. Kaza'nın Sözlük ve İstilah Anlamı	6
2.3. Kader Kelimesinin Kur'an-ı Kerim'de Kullanıldığı Anlamlar	8
3. KELAM EKOLLERİNİN KADER ANLAYIŞLARI.....	22
3.1. Cebriye.....	29
3.2. Kaderiye.....	30
3.3. Mu'tezile	31
3.4. Eş'arilik.....	33
3.5. Mâtürîdîlik	35
4. KUR'AN-I KERİM'İN KADER KONUSUNA BAKIŞI	38
5. ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNDE KADER ALGISI.....	51
6. MATERYAL VE METOT	62
7. KUR'AN-I KERİM'DEKİ KADER KAVRAMI İLE ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNİN KADER ALGISİNİN MUKAYESESİ	64
7.1. Ortaokul Öğrencilerindeki Kader Algısının Anket Verileri Işığında Değerlendirilmesi	65
8. BULGULAR VE TARTIŞMA	72
9. SONUÇ VE ÖNERİLER	73
KAYNAKLAR	74
EKLER	78

TABLolar DİZİNİ

Tablo	Sayfa
No	No
5.1:“Kader kelimesinin anlamı (sizce) aşağıdakilerden hangisi olabilir?” Sorusuna verilen cevapların analiz tablosu.....	52
5.2:“Sizce insanın kendi hayatı ile ilgili seçme hakkına sahip olduğu durumlar var mıdır?” Sorusuna verilen cevapların analiz tablosu.....	53
5.3:“Kadere inanıyor musunuz?” sorusuna verilen cevapların analiz tablosu	54
5.4: “Size göre kader kavramı daha çok kâinat ile mi yoksa insan ile mi alakalıdır?” sorusuna verilen cevapların analiz tablosu	55
5.5:“İnsanın ömrü ve kaderi doğar doğmaz bellidir.” Anlayışı sizce doğru mudur? Sorusuna verilen cevapların analiz tablosu	56
5.6:“İnsan kendi kaderi üzerinde söz sahibi midir?” Onu değiştirebilir mi? Sorusuna verilen cevapların analiz tablosu.....	57
5.7: “Size göre ‘kaderin’ açıklaması hangisi olabilir?” sorusuna verilen cevapların analiz tablosu.....	58
5.8:“Ailenizden en çok hangi durumlarda ‘kader’ kavramını duyarsınız.” Sorusuna verilen cevapların analiz tablosu.....	59
5.9: “Gökyüzünde gördüğü uçağın dikkatini çekmesiyle oraya bakması sonucu ayağına takılan taşı fark edemeyen çocuğun düşmesini nasıl değerlendirebiliriz?” sorusuna verilen cevapların analiz tablosu.....	60
5.10:“Kişi çalışarak çabalayarak alacağı sınav notunu değiştirebilir mi yoksa ne kadar çabalasa da kaderinde hangi not var ise onu mu alır?” sorusuna verilen cevapların analiz tablosu	61

EKLER DİZİNİ

Ek	Sayfa
No	No
EK 1. Öğrencilere uygulanan anket formu	77

KISALTMALAR DİZİNİ

- C : Cilt
cc. : Celle Celâluhu
çev. : Çeviren
DİB : Diyanet İşleri Başkanlığı
DİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
ed. : Editör
H. : Hicri
Hz. : Hazreti
Haz. : Hazırlayan
öl. : Ölüm Tarihi
s. : Sayfa
Sav. : Sallallâhu Aleyhi Vessellem
TDV : Türk Diyânet Vakfı
Thk : Tahkik Eden
Tlf : Telif Eden
Trc. : Tercüme Eden
vb. : Ve Benzeri
vs. : Vesaire
Yay. : Yayınları

1. GİRİŞ

Din insanın varoluşu ile ortaya çıkmış ve yüzyıllar boyu varlığını sürdürmüş bir müessesedir. İnsanlar hayatını birçok ihtiyacını giderememesine rağmen sürdürebilmiştir. Ancak yapılan bilimsel çalışmalar bize şunu göstermektedir ki dinsiz bir topluma rastlanmamıştır. Dolayısıyla din, insanoğlu için yadsınamaz bir gerçekliktir. Bu yüzden de kader kavramını doğru anlamak gerekmektedir. Din olgusu insan için hayati bir önem taşır çünkü insan hayatı bu doğrultuda şekillenir. Din doğrudan kişinin yaşamına etki eder. Bu sebeplerle dini doğru anlamalı ve kaynağından öğrenilmelidir. Dini yanlış anlamak ve yanlış inançlara sapmak hem kişinin hayatını hem de toplumu olumsuz etkiler. Dolayısıyla bu durumlarla karşılaşmamak için onu kaynağından yani Kur'an-ı Kerim ve Hz. Muhammed'in uygulama ve öğretilerinden edinmeye gayret sarf edilmelidir (Kürsü, 2006: 10).

Edinilen her dini bilgiyi ya da ortaya çıkan her yeni fikri çıkarımı Kur'an ışığında değerlendirmek ve onun süzgecinden geçirmek gerekir. İslam'da yer alan her fikrî yaklaşım da aynı süzgeçten geçirilerek Kur'an'a aykırı yönleri varsa ayıklanmalıdır. Yüzyıllarca bu yapılmadığı için ve bazı âlimlerin aktarılan bilgileri veya rivayetleri ayıklamaksızın sanki peygamber sözüymüşçesine sorgusuz sualsiz kabul görmesi sebebiyle İslam kültürüne bir takım yanlış inanışlar girmiştir. Bu düzlemde aktarılan ve anlaşılabilir konulardan birisi de insanın sorumluluğunu devre dışı bırakan cebri kader anlayışıdır (Özden, 2021: 328).

Yüzyıllardır merak konusu olan ve tartışılacak, üzerinde çok fazla fikir beyan edilmiş ancak çok büyük ekseriyeti Kur'an ile bağdaşmayan kader kavramı, çok farklı anlamlarda kullanılarak günümüze kadar gelmiştir. Şimdilerde kavram anıldığında hâlâ pek çok kişi konuşmaya dahi çekinir ve bu kavram "içinden çıkılmaz bir gizem, sır" olarak nitelendirilir. (Sabri, 1382: 801) Daha önce de ifade edildiği gibi geçmişten günümüze kadar en çok tartışılan kavramların başında kader gelir. Kader tarih boyunca insan zihnini daima meşgul etmiş bir kavramdır. Dolayısıyla kader konusunda ortaya çıkan düşüncelerin oluşumunda cahiliye kültürü, o dönemde yaşanan siyasi ve sosyal olaylar, diğer din mensupları ile karşılaşma gibi faktörlerin etkisi çok büyüktür (Kürsü, 2006: 130). Bu etmenler Kur'an'ın ve sünnetin yanlış anlaşılmasına ve kader kavramını asıl anlamından tamamen uzaklaşmasına sebep olmuştur.

Bu konuda dikkat edilmesi gereken bir diğerk husus da Hz. Peygamberin vefatı sonrası onun döneminde yaşanan huzur ortamı bozulmuş olması nedeniyle birçok konuda olduğu gibi kader konusunda da tartışmalar zuhur etmeye başlamıştır. Kader tartışmaları ilk olarak dört halife döneminin sonuna doğru Hz. Osman döneminde ortaya çıkmıştır. Özellikle Hz. Osman'ın şehit edilmesinin ardından kader mevzusu büyük önem kazanmıştır. İslam tarihindeki bu çatışmalar ve bunalımlar, Müslüman toplumunda farklı siyasi ve dinî grupların ortaya çıkmasına zemin oluşturmuştur. Zaten daha önce de Hz. Muhammed'in vefatından sonra liderlik ve yönetim konusunda ensar ve muhacir arasında ihtilaf yaşamıştır. Bu ayrılıklar zaman zaman çatışmalara ve savaşlara yol açmıştır. Hz. Osman'ın şehit edilmesi ve ardından Cemel ve Sıffin'de yapılan savaşlar, İslam toplumunda önemli siyasi ve dinî ayrılıkların belirginleşmesine neden olmuştur. Bu çatışmaların ardından, Hakem olayı gibi olaylar da Müslüman toplumu üzerinde derin etkiler bırakmıştır. Bu süreçte, farklı gruplar arasında sert tartışmalar yaşanmış ve Müslümanlar birbirleriyle çatışmıştır. Muaviye dönemi, bazı açılardan bu çatışmaların son bulduğu bir dönem olarak görülmüştür. Muaviye'nin döneminde sağlanan kısmî sulh, Müslümanların biraz olsun nefes almasını sağlamış ve çatışmaların yoğunluğunu azaltmıştır. Ancak bu dönemde bile farklı gruplar arasında çatışmalar ve gerilimler devam etmiştir. Tüm bu olaylar, Müslüman toplumunun siyasi ve dinî anlamda zorlu bir dönemden geçtiğini gösterir. Farklı gruplar arasındaki ayrılıklar ve çatışmalar, İslam toplumunda derin etkiler bırakmış ve sonraki dönemlerin şekillenmesinde önemli rol oynamıştır (Altuncu, 2012: 7). Tüm bu etmenlerin tamamı kader kavramının yeni bir anlama bürünmesinde ve Kur'an'ın kadere yüklediği manadan uzaklaşmasına zemin oluşturmuştur. Toplumda bu aslından uzaklaşmış olduğu anlam ile bilinen kader kelimesi, insan hayatında önemli bir yere sahiptir. Netice itibariyle farklı disiplinler tarafından irdelenerek üzerinde durulması gereken bir konudur. Bu kısa girişten sonra öncelikle kader sözcüğünün lügat ve terimsel anlam çerçevesini tespit etmek istiyoruz.

1.1. Konunun Önemi

İslam bir bütündür ve birtakım prensiplerden oluşur. Bu prensipler de kendi aralarında tutarlı bir bütünü oluşturur ve hiçbir ayrılığı, tenakuzu kabul etmez. Bu prensiplerin kaynağını Kur'an ve bunların uygulamasını da sünnet oluşturur. Kur'an'a ve sünnete aykırı tüm ideoloji ve düşünceler İslam'a aykırıdır ve kabul edilemez. Bu manada Müslüman kültüründe yer alan ve hiçbir şekilde Kur'an süzgecinden geçirilmemiş inançlar, anlayışlar, İslam'ın rengi ile motiflenmiş birçok hurafe inanç adı altında İslam'a dâhil edildiği görülmektedir. Bu konuda benimsetilen fikirlerin bir kısmını da kader inancı konusundaki fikirler oluşturmaktadır.

Ayrıca aslında önemli olan nokta şu ki, en kritik yaş olan ve birtakım dinî inanışların oluşmaya ve şekillenmeye başladığı ortaokul döneminden başlayarak çocukları aile, çevre, içinde yaşadığı kültür vs. tarafından çocuklara benimsetilen bu cebri kader algısının yerine Kur'an'ın bireysel sorumluluğa dayandırdığı, inşa ettiği kader anlayışı ile buluşturmamız gerektiği kanaatindeyiz. Böylece sorumluluk bilinci gelişen bireylerden oluşan sağlıklı bir topluma ulaşma imkânını bulmuş oluruz.

1.2. Araştırmanın Amacı

Araştırmamız neticesinde çalışma grubumuza çeşitli anket soruları yönelterek kader hakkındaki algıları saptanmaya çalışıldı. Sorulan sorular yardımıyla bu algıya etki eden faktörler ortaya konulmaya gayret edildi. Öğrencilerin kaderle ilgili algılarını ölçmek için çeşitli anket soruları kullanılmıştır. Bu anketler; öğrencilerin kaderi nasıl tanımladıkları, onların kaderin insan yaşamına etkilerini nasıl gördükleri veya kaderin hangi durumlarda devreye girdiğini düşündükleri gibi konularda fikirlerini belirlemeye yöneliktir.

Dolayısıyla bu çalışma, toplumun kader algısının nasıl şekillendiğini anlamak ve gençlerin bu konudaki düşüncelerini ölçmek açısından önemli bir katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Ayrıca bu araştırmanın amacı, Kur'an'da yer alan doğru kader anlayışını ortaya koyarak bu dine sonradan eklenen yazgı, fatalizm vb. şeklindeki insanı robotlaştıran kader anlayışının Kur'an ile herhangi bir bağının olmadığını ortaya koymaya çalışmaktır.

1.3. Araştırmanın Metodu

Araştırmada nicel değerlendirmeler ve nitel analizler sonucu ortaokul öğrencilerinin kader tasavvurları ortaya konulmuş ve bu tasavvurların Kur'an'da yer alan kader kavramı ile ne derece örtüştüğü analiz edilmeye çalışılmıştır. Bu amaç doğrultusunda çeşitli anket soruları sorulmuş verilen cevaplar neticesinde nasıl bir algıya sahip oldukları saptanmaya gayret edilmiştir.

Çalışmada karşılaştırma, semantik tahlil, dinî metin analizi ve yorumlama yöntemleri kullanıldı. Dini metinleri anlamak ve yorumlamak için oldukça yaygın olan araştırma ve analiz yöntemine başvuruldu. Farklı dinî metinleri veya metin içindeki farklı bölümleri karşılaştırarak benzerlikleri veya farklılıkları ortaya koymak için karşılaştırma yöntemi kullanıldı. Kelime ve ifadelerin anlamlarını, kullandıkları bağlamları ve metindeki yerlerini inceleyerek anlamı derinlemesine anlamak için semantik tahlile başvuruldu. Metnin bütünü veya belli bölümlerini ayrıntılı olarak inceleyerek anlam çıkarımı yapmak için ise analiz yöntemi kullanıldı. Ayrıca farklı açılardan yapılan yorumlar ve genellikle farklı düşünce ve perspektiflerden yararlanarak yapılan anlamlandırmalar yoluyla yorumlama yöntemine başvuruldu. Bu yöntemler, dinî metinlerin derinlemesine anlaşılmasına ve çeşitli yorumların ortaya konmasına yardımcı olmuştur.

2. KELAM İLMİNDE KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bu bölümde öncelikle “kader” kavramının sözlük anlamı devamında da ıstılahtaki anlamı irdelenecektir. Kendisiyle ilintili olması hasebiyle ve zaman zaman da kader ile aynı anlamda kullanılması sebebiyle “kaza” kavramına da değinilecektir. Akabinde ise Kur’an’da “kader” kavramının kullanımlarına yer verilecektir. Farklı ayetlerden hareketle “kader” kelimesinin hangi manalara işaret ettiği üzerinde durulacaktır.

2.1. Kaderin Sözlük ve İstilah Anlamı

Kader, “gücü yetmek, planlamak, ölçülü bir şekilde yapmak; bir şeyin şeklini ve niteliğini belirlemek; kıymetini bilmek” gibi anlamların yanı sıra (Topaloğlu ve Çelebi, 2015) ölçme, güç yetirme, kaza, hüküm, rızık daraltma, güç, kudret ve miktar manalarına gelmektedir (Manzur, 1997; İsfahânî, 2010). Kader ve aynı kökten türemiş kelimeler ise, Kur’an’da 121 ayette 132 defa geçmektedir. Her biri muhtelif alanlarda kullanılmalarına rağmen hepsinde de bir “sınırlama” söz konusudur (Özden, 2021: 333).

İslam düşünce tarihi boyunca kader kavramı, İslam toplumunun yaşadığı siyasi, fikrî, kültürel ve toplumsal olaylar üzerinde önemli bir etkiye sahip olmuştur. Bu olaylar ve tartışmalar, kaderin ne anlama geldiği, nasıl anlaşılması gerektiği konusunda farklı düşüncelerin oluşmasına yol açmıştır. İnsanlar, kendi düşünce ve itikatları doğrultusunda kader kavramını yorumlarken zaman zaman çeşitli fikrî tartışmalara ve hatta hadis uydurulmasına sebep olmuştur. Kur'an'daki kader anlamları üzerindeki yorumlar da bu süreçte oldukça çeşitlenmiş ve değişik yönlerde ele alınmıştır. Kaderin anlamı, olayların nasıl önceden belirlendiği veya insanların kendi eylemleri konusundaki sorumluluklara ilişkin düşünceler, farklı perspektiflerden ele alınmış ve bu da çeşitli yorumlara yol açmıştır. Bu farklı yorumlar, kader kavramının siyak ve sibakı, yani metnin içeriği ve bağlamı dikkate alınmadan yapılan yorumlarla da ilişkilendirilmiştir. Bu durum, kader kavramının karmaşıklığını ve çeşitliliğini gösterirken İslam düşünce geleneğindeki zenginliği ve çeşitliliği de yansıtmaktadır. İşte bu ilk dönemlerde gerçekleşmiş tartışmalardan etkilenen daha sonra gelmiş İslam âlimleri geçmiş tartışmalar neticesinde çıkan anlamları Kur’an’da ve hadislerde geçen “kader” kavramına yüklemekten hiç çekinmemişlerdir (Özarlan, 1999: 181).

Kader terim olarak “Allah Teâla’nın bütün nesne ve olayları ezeli ilmiyle bilip belirlemesi” anlamına gelir. Selefiyye âlimleri ile Mâtürîdî ve Şii kelamcıları kaderi böyle tanımlarken, Eş’arî kelamcıları ile İslam filozofları onu “ Allah’ın nesne ve olaylara ilişkin ezeli planını gerçekleştirmesi” biçiminde tarif etmişlerdir. Bu tanım ise diğer âlimlere göre kazanın tanımıdır. Bir şeyin mahiyet ve niteliklerini, ayrıca varoluş zamanını ve mekânını belirleme anlamına gelen takdir de kader yerine kullanılır. Kader kelimesi Kur’an’da 132 yerde geçmekte ve bunların hepsinde sözlük anlamı kastedilmektedir (Topaloğlu ve Çelebi, 2015). Dolayısıyla kader ve kaza kavramları arasında Kur’an’da bir ilişki bulunmaktadır. Kader; Allah’ın ezelden belirlediği, her şeyin zamanını, mekânını ve özelliklerini bilerek takdir ettiği anlamına gelir. Kaza ise bu takdirin gerçekleşmesi, yani Allah’ın iradesinin hayata geçirilmesi ve hüküm verilmesi anlamını taşır. Bu iki kavram arasındaki ilişkiyel bağlam, biri diğerini tamamlar niteliktedir. Kader Allah’ın belirlemesi iken kaza bu belirlemenin gerçekleşmesidir. Bu anlamda kader ve kaza kavramları Allah’ın ezeldeki takdirinin ve bu takdirin yerine gelmesinin birbirini tamamlayan yönlerini ifade eder (Adam, 1999: 57).

Kader kelimesi ile ilintili olan kaza kavramına da değinmek istiyoruz. Bazı kelamcılar tarafından kader kavramı yerine de kullanılan kaza kavramı, kader kavramının daha iyi anlaşılabilmesi açısından oldukça önemlidir.

2.2. Kaza’nın Sözlük ve İstilah Anlamı

Kader ile belirlenip planlanan şeylerin zamanı geldiğinde Allah tarafından yaratılmasına “kaza” adı verilir. İlahi takdirin zamanı gelince gerçekleşmesidir (Topaloğlu ve Çelebi, 2015). Kaza ile aynı kökten türemiş kelimeler, Kur’an’da 59 ayette 63 defa geçer. Bunlardan dördü hariç (Meryem 19/21; Meryem 19/71; Taha 20/72; Hakka 69/27) hepsi fiil olarak ve tamamı aynı zamanda neticelendirmekle alakalı olarak kullanılmıştır (Özden, 2021: 333).

Kaderle ilgili kullanılan "kaza" kelimesi, Arapça kökenli bir terimdir ve çeşitli anlamlar içerir. Kelime, "hükmetmek, yaratmak, yapmak, hikmetle oluşturmak" gibi manalara gelir. Ayrıca "bir işi tamamlamak, bitirmek, sonuca ulaşmak" gibi anlamları da içerir. Kaderle ilişkilendirildiğinde "kaza", Allah’ın hükümleri ve yaratışı üzerindeki egemenliğini ifade eder. Yani Allah’ın takdir ve hükmüyle ilgili olan, gerçekleşen ya da gerçekleşmesi

belirlenen olayları ifade etmek için kullanılır. Ayrıca tamamlanmış, sonuçlanmış, işlerin sonucu anlamlarında da kullanılmıştır. Bu kelime genellikle Allah'ın yarattığı düzeni, takdir ettiği olayları ve insan hayatındaki gerçekleşmekte olanları anlatmak için kullanılır (Keskin, 1997: 27-28).

Kaza kelimesi sözlük anlamıyla söz ve eylemi içine alan bir kavramdır. Kavli anlamda kaza, Allah'ın emirlerini bildirmek ve onların yapılmasına hükmetmek anlamına gelir. Fiilî anlamda ise kaza, yapılmış olan şeyi gerçekleştirilen bir eylemi ifade eder. Bu kavram, bir yandan Allah'ın emirlerini ve hükümlerini ifade ederken diğer yandan gerçekleşen eylemleri de içermektedir. Bu şekilde kaza kelimesi, hem ilahi emirlerin ifadesi hem de gerçekleşmiş olan eylemlerin ifadesi için kullanılır. Kaza, Arapça kökenli bir kelime olup çeşitli anlamları içinde barındırır. Bu terim, genellikle "hükmetmek, sağlam yapmak, emretmek, yerine getirmek" gibi manaları ifade eder. Kaza ayrıca, Allah'ın ezeli planının gerçekleşmesi olarak da yorumlanır. Yani Allah'ın yaratma ve hükmetme eylemlerinin olayların ve durumların gerçekleşmesiyle ilgili olan planını ifade eder. Bu kavram, Allah'ın takdiri ve planının insanlar ve evren üzerindeki etkilerini vurgular (İsfahânî, 2010). Kaza sözcüğü ile bazen "bir şeyi bitirmek tamama erdirmek" kast edilir. Bazen "icab" bazen de i'lam ve ihbar (bildirme)" kast edilir. Kazanın ilk iki manada kullanılmasının caiz olmadığı, ancak üçüncü mananın insan fiilleri için bazı yönlerden caiz kabul edilir. Kadere gelince bazen beyan anlamında kullanıldığını, eğer kaderden (kulların fiilleri için) yaratılma anlaşılacaksa bunun kesinlikle caiz olmadığı ifade edilmektedir (Abdulcebbar, 2013: 785).

Kaza ve kader gibi kelimeler Kur'an'da önemli anahtar sözcüklerdir. Kur'an'da, kaza kelimesi, genellikle bir hüküm veya kararın sonucunu ifade ederken kader ise sınırlama veya belirleme anlamında kullanılır. Kur'an'da bu kelimelerin kullanımı, genellikle bir sonucun belirlenmesi veya bir sınırlamanın ortaya konmasıyla ilgilidir. Kaza kelimesi daha çok bir hükmün tamamlanması veya uygulanmasıyla ilişkilendirilirken kader ise sınırlama veya belirleme anlamında geniş bir kapsama sahiptir. Bu kelimelere, ayetlerde çeşitli bağlamlarda yer verilerek insanlara Allah'ın hikmetini ve iradesini anlatmak için kullanılmıştır. Sözlük ve terim anlamları verilen kader ve kaza meselesinin kelimelerin ilmine konu olmasını farklı açılardan değerlendirmek mümkün olsa da yaygın kabule göre Hz. Peygamber'den sonra sahabe arasında vuku bulan siyasi olaylar ve karşılaştıkları toplumsal bunalımların akabinde ortaya çıktığı söylenebilir. Çünkü sahabenin karşılaştıkları siyasi krizleri ve musibetleri değerlendirirken birbirinden farklı görüşler ortaya atılmıştır (Özden, 2021: 334).

2.3. Kader Kelimesinin Kur'an-ı Kerim'de Kullanıldığı Anlamlar

Kader kelimesi Kur'an'da çeşitli ayetlerde geçer ve çeşitli anlamlarda kullanılmaktadır. Kelimenin köken anlamı, bir şeyi belirli bir ölçüye göre tayin etmek, her şeyi düzen ve ölçüye uygun şekilde düzenlemektir. Ancak zamanla bu kelimenin anlamına farklı düşünceler ekolleri ve onların yorumlarıyla farklı içerikler yüklendiği görülmektedir. Bu farklı yorumlar, kaderin anlamı ve kapsamı hakkında çeşitli bakış açıları oluşmasına zemin oluşturmuştur (Atay, 2018: 123).

Ayrıca kader kavramının geçtiği ayetlerden hiçbirisi kişinin sorumlu olduğu eylemlerin daha önce belirlenmiş olduğundan veya ortaya çıkmadan önce tespit edildiği gibi bir mana taşımamaktadır. Ancak Kur'an ayetlerinden bazıları farklı yorumlanarak (Ali İmran 3/145; Hadid 57/22; Hicr 15/4; Ahzab 33/38) bu kavrama farklı anlamlar verilmiştir. Yani buradan da anlaşılıyor ki kaza ve kader kavramları birtakım ayetlerin yanlış yorumlanması ile tahrif edilmiş olması sonucu bugünkü manayı taşımaya başlamıştır (Akbulut, 2020: 264).

“Kader” kelimesi Kur'an'ı Kerim'de yüzün üzerinde ayette yer yer isim ve fiil formlarıyla kullanılarak Allah'a nispet edilir. Bu kalıplar ile “kader” kelimesi Kur'an'da çok çeşitli anlamlarda kullanılmıştır. Genel olarak ise bu kelime Allah'ın irade ve kudretini veya insan iradesini vurgulamak için kullanılmıştır. Ayrıca kader, genellikle insanın yaşamındaki olayların önceden belirlendiği bir takdir olarak algılanır ancak bu yalnızca bir kısmını ifade eder. Gerçekte kaderin anlamı daha derindir ve insanın yaşamında Allah'ın iradesinin ve hikmetinin rolünü içerir. Kur'an'da geçen kader kavramı, genellikle Allah'ın ezeli bilgisi ve hikmeti çerçevesinde kâinattaki olayların planlanması ve düzenlenmesi anlamında kullanılır. Bu durum, insanın sorumluluğunu ortadan kaldırmaz. İnsan, özgür iradesiyle eylemlerde bulunur ve bu eylemlerinin sonuçlarından sorumludur. İnsanın hürriyeti, iyilik ve kötülük arasında seçim yapabilme yeteneğiyle ilişkilidir. Kötülük yapma seçeneği olmadan, iyilik yapma eylemi anlamsız hâle gelir çünkü bu durumda insanın seçeneği yoktur. Dolayısıyla, kader ve insanın sorumluluğu arasındaki ilişki, insanın fiillerinin belirlenmesinde Allah'ın iradesiyle ve insanın özgür iradesiyle birleşir. Özgür iradesiyle hareket eden insan, kendi fiillerini belirler ve bu fiillerin sonuçları üzerinde sorumluluk taşır. Dolayısıyla insanın iradî davranışlarıyla ilgili kaderi, insanın kendi iradesi tarafından belirlenir. Bu nedenle kaderi ve insanın sorumluluğunu anlamak için öncelikle insanın özgür iradesi ve sorumluluğu temel

alınmalıdır. Kur'an bu duruma işaretle: "... *Bir millet kendini bozmadıkça Allah onların durumunu değiştirmez.*" (Ra'd 13/11; Enfal 75/53) "*İnsan ancak çalıştığına erişir.*" (Necm 53/39) buyurmaktadır (Akbulut, 1992).

Kadere iman, İslam inancında Allah'ın her şeyi ölçü ve hikmetle yarattığı inancını içerir. Bu inanışa göre Allah'ın yarattığı her şeyde bir düzen, ölçü ve hikmet bulunur (İslamoğlu, 2009). Bu bağlamda Kur'an-ı Kerim'de söz konusu anlam öbeğini içeren ayetlerden bir kısmı burada ele alınacaktır:

"Ve onu ummadığı yerden rızıklandırır. Kim Allah'a güvenirse O, ona yeter. Allah, emrini yerine getirendir. Allah her şey için bir ölçü koymuştur." (Talak 65/3).

Yukarıdaki gibi kader kavramının karşılığı olarak Diyanet İşleri Başkanlığı'nın mealinde de "*bir ölçü*" ifadesi kullanılmıştır. Yine aynı şekilde bu kelimeye Elmalılı Hamdi Yazır (Yazır, 2006), Mustafa İslamoğlu (İslamoğlu, 2009), Mehmet Okuyan (Okuyan, 2021), Bayraktar Bayraklı (Bayraklı, 2007), Muhammed Esed (Esed, 2015), Ömer Nasuhi Bilmen (Bilmen, 1985), Hasan Basri Çantay (Çantay, 2021) gibi âlimler de "*bir ölçü, bir miktar*" manalarını vermiştir. Mâtürîdî ise şöyle izahta bulunmuştur: Allah kâinatta var ettiği her şey için bir ölçü belirlemiştir. Yarattığı her şeye bir ölçü ve nizam koymuştur. Hasan-ı Basrî ise şöyle söylemiştir: "Kulların amellerinin hepsinin ahirette kesinlikle bir karşılığı ve mükâfatı vardır." Mâtürîdî'ye göre ise bunun manası şöyledir: Allah Teâlâ kıyamete kadar iyi, kötü, gerçekleşmiş ve gerçekleşecek her şey için ilâhî hikmete bağlı bir ölçü koymuştur. İnsanın eylemleri gözlemlendiğinde bu eylemler belli bir vakit ve mekânda ve birtakım şartlar dâhilinde insanların tedbirinden ortaya çıkıyor. Allah-u Teâlâ ise o kişinin eylemlerini kendisinin belirlediği bir ölçüden meydana getirmiş olduğu belli olsun diye o mekânı, o vakti ve o eylemleri gerekli şekilde planlamıştır. Mâtürîdî bu şekilde yorumda bulunmuş ve en sonuna her zaman yaptığı gibi "En doğrusunu Allah bilir." ifadesini kullanmıştır (Mâtürîdî, 2015: 5291).

"Hiçbir şey yoktur ki hazineleri yanımızda olmasın. Biz onu ancak belli bir ölçüyle indiririz." (Hicr 15/21).

Yine ilgili ayetteki kader kavramını tıpkı Diyanet İşleri Başkanlığı'nın mealinde olduğu gibi Elmalılı Hamdi Yazır, Mustafa İslamoğlu, Mehmet Okuyan, Bayraktar Bayraklı, Muhammed Esed, Ömer Nasuhi Bilmen, İsmail Hakkı İzmirli, Hasan Basri Çantay (Çantay, 2021) gibi âlimler de "belirli bir ölçü, malum bir miktar" manasını vererek tercüme

etmişlerdir. Bu ayeti Mâtürîdî de ünlü eseri Te'vilat'ül Kur'an'da şöyle ifade etmiştir: En iyisini Allah bilmekle birlikte *"Her şeyin hazineleri sadece bizim katımızdadır."* beyanı muhtemel olarak şu manaya gelmektedir: Kulların gizleyerek biriktirmiş oldukları tüm her şeyin tek kaynağı Allah'tadır. Öyle ki o hazinelerin tamamı bizim katımızdadır. Bu demek oluyor ki tüm yaratılanların saklayıp depo ettiği tüm nesnelere, onların tamamı bizim katımızdadır, bizim hazinemizdedir. "Biz oradan indirdiğimizi ancak belirli bir ölçüye göre indiririz." ilgili ayeti Mâtürîdî'nin yorumunda "ve mâ nunezziluhû" ifadesi, "Biz onu ancak belirli bir ölçüye göre veririz." anlamına gelir. Bu yorumda vurgulanan nokta, rızıkların Allah'ın kontrolü altında olduğu ve insanlara belirli ölçülerde verildiğidir. İnsanlar tarafından bazen saklanmış veya biriktirilmiş gibi görünse de aslında tüm nimetlerin kaynağı Allah nezdindedir ve onun hikmet ve ölçüsüne göre verilir. Bu ifade, rızık, bereket ve nimetlerin tamamen Allah'ın iradesi ve ölçüsü dâhilinde olduğunu vurgulamaktadır. Bu hazineleri kime dilerse ona verir, kimi de mahrum bırakmak isterse onu bu rızıklardan mahrum bırakır. Tüm yetki tamamen kendisindedir. *"Her şeyin hazineleri sadece bizim katımızdadır."* Bu ifadenin manası büyük bir ihtimalle şu şekildedir der: Mâtürîdî hazineler manasına gelen "hazâin" kelimesi birtakım malların ve rızıkların gizlendiği saklı yeri ifade eder ve gizli saklı yerler manasını taşır. En doğru bilgi Allah katındadır ve o şöyle buyuruyor: *"Yerin içinde hiçbir şey ve gizli hazineler yoktur ki onların düzenlenmesi ve bilgisi bizim nezdimizde olmasın."* (Hicr 15/21). Allah bizi şöyle bilgilendiriyor: Hazinelerin düzenlenmesi ve onlara dair bilgi açığındaki olanlar gibidir. Hiçbir şey onun bilgisi ve yönetiminin aksine hareket edemez, her şeyin hazineleri sadece bizim katımızdadır. Hasan-ı Basrî'nin yorumu, suyun hayat veren özelliklerine vurgu yapar. Ona göre, "hazâin" (hazine) su kaynağına işaret eder. Su, yaşamın kaynağıdır ve tüm varlıkların varoluşunu ve yaşamını sürdürmesini sağlayan bir elementtir. Allah'ın *"belirli bir ölçüye göre indiririz"* ifadesi ise suyun gökten temiz olarak indiğine işaret eder. Bu yorum, suyun hayati önemini ve yaratılmışların yaşamını sürdürmesindeki kritik rolünü vurgular. Bu yorum, Hasan-ı Basrî'nin suyun ve onun hayati işlevlerinin önemine dair kendi düşüncelerini yansıtır. Mevzubahis olan hazineler, yağmurlar, rüzgârlar, sular ve diğerleri onlar için delil niteliği taşıyan her türlü nimetlerdir. Çünkü Yaratıcı bütün bu nimetleri kendisi için değil, tam tersi kulları için var etmiştir. Kullar için yaratınca onları başıboş bırakması mümkün değildir. Demek oluyor ki, bu nimetlerin neticesi olarak kullarına birtakım emirler vermemesi, bazı sınırlar ve yasaklar koymaması, onları imtihana tabi tutmaması, ödül ve ceza ile sonuçlanacak bir akıbeti onlar için yaratmamış olması mümkün değildir. Tüm bu sebeplerden dolayıdır ki bu ayetin sonunda *"Ve senin Rabb'in, onları kıyamette toplayıp bir*

araya getirecektir.” (Hicr 15/25) buyurmuştur. Fakat Yaratan tarafından belirlenmiş bir ölçü dâhilindedir. Burada zikredilen yorumlar farklı perspektiflerden ayetin anlamını değerlendiriyor. İlk yorum, suyun insanlar tarafından stok edilse de aslında onun tamamen Allah'ın belirlediği ölçüde verildiğini vurgular. Diğer yorum ise belirli bir ölçü ile indirme ifadesinin daha önceden belirlenmiş bir kaderin bir parçası olarak Allah tarafından verildiğine işaret ettiğini öne sürer. Ayetin sonundaki "En doğrusunu Allah bilir." ifadesi, gerçek anlamın sadece Allah tarafından bilindiğine ve insanların bu konuda sınırlı bir bilgiye sahip olduklarına işaret eder. Bu durumda, ayetin tam anlamının sadece Allah'ın bilebileceği ve insanların bu konuya ilişkin bilgisinin sınırlı olduğuna işaret etmektedir (Mâtürîdî, 2015: 3545).

Yine aynı bağlamda diğer bir ayet de bu konu şöyle ifade etmektedir:

“Yeryüzünde kaynaklar fışkırttık; her iki su, takdir edilen bir ölçüye göre birleşti.” (Kamer 54/12).

Yukarıda verilen ayette de yine Diyanet İşleri Başkanlığı'nın mealinde gördüğümüz üzere kader kelimesinin karşılığı olarak “takdir edilen ölçü” ifadesine yer verilmiş. Elmalılı Hamdi Yazır, Mustafa İslamoğlu, Mehmet Okuyan, Bayraktar Bayraklı, Muhammed Esed, Ömer Nasuhi Bilmen, İsmail Hakkı İzmirli, Hasan Basri Çantay gibi âlimlerin meallerini incelendiğinde de görülmektedir ki kader kavramı tercüme edilirken “takdir edilen ölçü, emir, belirlenmiş, karar verilmiş olan şey” gibi anlamlar verilmiştir. Bu ayetle ilgili Te'vilatü'l-Kur'an'da yapılan açıklama şöyledir: Suyun birden fazla kaynaktan gelmesinin sadece tesadüfi bir olay olmadığını, Allah'ın önceden belirlediği bir tedbir ve takdir neticesinde birleştiğini ifade eder. Örneğin, gökten inen yağmur suyuyla yerden çıkan kaynak suyunun Allah'ın planı ve önceden belirlediği bir düzen içinde birleştiğine dair bir manayı içermektedir. Yine bu bağlamda Taha Suresi 40. ayette de aynı kelime kullanılarak Hz. Musa'nın bir olayın gerçekleştiği yere Allah'ın takdir ettiği, önceden belirlediği bir şekilde geldiği belirtilmektedir. Bu ifadeler, olayların ve olguların Allah'ın önceden belirlediği bir plana göre gerçekleştiğini anlatmaktadır (Mâtürîdî, 2015: 6675).

“Şüphesiz biz her şeyi bir ölçüye göre yarattık.” (Kamer 54/49).

Yukarıda gördüğümüz kader konusundaki en vurgulu ayette de yine kaderin karşılığı olarak Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından “bir ölçü” ifadesi kullanılmıştır. Elmalılı Hamdi Yazır, Mustafa İslamoğlu, Mehmet Okuyan, Bayraktar Bayraklı, Muhammed Esed, Ömer Nasuhi Bilmen, İsmail Hakkı İzmirli, Hasan Basri Çantay gibi âlimlerin tercümelerine bakıldığında

da görülmektedir ki kader kelimeye “bir ölçü, takdir” anlamı vererek tercüme etmişlerdir. Te'vilatü'l-Kur'an'da ise bu ayet iki şekilde tefsir edilir. İlk yorumda, "innâ haleknâ külle şey 'in bi-kader" ifadesi her şeyin Allah tarafından belirli bir ölçüye göre yaratıldığını vurgular. Bu yorum, yaratılan her şeyin Allah'ın yaratmasıyla meydana geldiği ve bu yaratmanın belirli bir ölçüye bağlı olduğunu ifade eder. İkinci yorumda ise ifadenin zahiri anlamı "*Biz yarattığımız her nesneyi belli bir ölçüye göre yarattık.*" şeklindedir. Bu yoruma göre ise Allah'ın yarattığı her şeyin belirli bir ölçüye uygun olduğu, her şeyin belli bir sınıra ulaşacağı ve yaratılanın işinin Allah'ın takdirinin seviyesine ulaşamayacağı vurgulanmaktadır. Bu yorum, yaratılanın işinin sınırlı olduğunu ve Allah'ın yarattığı işlerin onun koyduğu ölçüye uygun olduğunu aktarır. Bu da Allah'ın tek yaratıcı olduğuna işaret eder (Mâtürîdî, 2015: 6692).

“O, gökten bir ölçüye göre yağmur indirendir. Biz onunla ölü araziye canlandırdık. İşte siz de böyle diriltileceksiniz.” (Zuhruf; 43/11).

Elmalılı Hamdi Yazır, Mustafa İslamoğlu, Mehmet Okuyan, Bayraktar Bayraklı, Ömer Nasuhi Bilmen, Hasan Basri Çantay gibi âlimlerin mealleri incelendiğinde görülmektedir ki yine yukarıda verilen Diyanet İşleri Başkanlığı'nın mealine benzer şekilde kader kelimesine “bir ölçüye göre, bir ölçü dâhilinde” manaları verilmiştir. Te'vilatü'l-Kur'an'a göre bu açıklamalar, Yüce Allah'ın yeryüzünde suyun etkileri aracılığıyla insanlara sunduğu nimetleri anlatıyor gibi görünüyor. Yaratıcının gökten su indirerek ve yeryüzüne bu suyu dağıtarak bitkileri yeşertmesi ve farklı bitki türlerinin oluşması, insanlara sunulan nimetlerin büyüklüğünü ve çeşitliliğini vurgulamaktadır. Bu ayetler, suyun yeryüzünde ne kadar büyük bir etkisi olduğunu bitkilerin ve meyvelerin farklı özelliklerini suyun özünden aldığını ifade eder. Aynı zamanda, suyun yeryüzünü canlandırması ve bitkilerin çeşitliliği insanların ölüm sonrası dirilişine dair Yaratıcı'nın gücünü ve insanların yeniden yaratılmasını hatırlatır. Yani, insanın ölümden sonra dirilmesi, Allah'ın gücü için bir zorluk değildir. Bu, insanların ölümden sonraki dirilişine inanmalarını sağlayarak Allah'ın kudretini ve dirilişin gerçekleşeceğine dair bir hatırlatma niteliğindedir (Mâtürîdî, 2015: 6205).

“O, gökten su indirdi de dereler kendi ölçülerince dolup aktı ve sel üste çıkan köpüğü aldı götürdü. Süs eşyası veya yararlanılacak bir şey elde etmek için ateşte erittikleri şeylerden de böyle köpük olur. İşte Allah, hak ile batıla böyle misal getirir. Köpüğe gelince sönüp gider. İnsanlara yararlı olan ise yerde kalır. İşte Allah, böyle misaller verir.” (Rad 13/17). Yukarıda verilen ilgili ayete de Diyanet İşleri Başkanlığı'nın mealinde verildiği gibi Elmalılı

Hamdi Yazır, Mustafa İslamoğlu, Mehmet Okuyan, Bayraktar Bayraklı, Muhammed Esed, Ömer Nasuhi Bilmen, İsmail Hakkı İzmirli, Hasan Basri Çantay gibi âlimlerin eserlerinde de kader kelimesine karşılık olarak “ölçü, miktar, hacim” ifadeleri kullanılmıştır. Mâtürîdî de Te’vilat’ül Kur’an’da bu ayete şöyle yorumlanmıştır: Bazı tefsircilerimize göre Cenab-ı Hak bu ayet-i kelimedede kesin iman ile şüpheli imana örnek vermiştir. Bu ifadelerin, imanın kalpte taşınan bir durum olduğunu ve şüpheli olanın imana fayda sağlamadığına işaret edebileceğini belirtirler. Kesinlikle iman edenlerin ise Allah’ın lütfuna eriştiğini belirtmektedir. Ayetteki "Köpük atılıp gider." ifadesi, şüpheli veya kararsız olan imana işaret ediyor olabilir. İnsanları fayda götüren şeye gelince o kalıcı olurken dünyada devamlılığı olan bir şey gibi ifade ediliyor. Bu durum altın gibi saf olan maddelerin ateşte temizlenmesine benzetilerek Allah’ın kesin bir imanla yapılanı kabul ettiğini, şüpheyi yapılanı reddettiğini vurgular (Mâtürîdî, 2015: 3364).

"Biz, gökten belli bir ölçüde su indirdik de (faydalanmanız için) onu yeryüzünde tuttuk. Bizim onu tamamen gidermeye de muhakkak gücümüz yeter." (Mü’minun 23/18).

Yukarıda verdiğimiz ayeti tercüme ederken de Diyanet İşleri Başkanlığı mealinde kader kavramının karşılığı olarak “belli bir ölçü” ifadesi kullanılmıştır. Elmalılı Hamdi Yazır, Mustafa İslamoğlu, Mehmet Okuyan, Bayraktar Bayraklı, Muhammed Esed, Ömer Nasuhi Bilmen, Hasan Basri Çantay gibi âlimlerin eserlerine bakıldığında da görülmektedir ki kader kavramına karşılık olarak “ölçü, yasa, kâfi miktar, yeteri kadar” ifadeleri kullanılmıştır. Te’vilat’ta da bu ifadeler, "bi-kaderin" ifadesinin farklı yorumlara açık olduğunu göstermektedir. Bazı yorumcular, bu ifadenin bir ilim dâhilinde yapılmış olduğunu ortaya koyarlar; bazıları ise ihtiyacı kadar, yeterli olacak anlamına geldiğini belirtirler. "Bi-kaderin" sözcüğü, malûm ve mukadder anlamında da kullanılır. Bu durumda, bahsedilen şeyin ne öne geçtiği ne de geciktiği, ne arttığı ne de eksildiği şekilde tam takdir edildiği belirtilir. Bunun gibi her şey tamamen belirlenmiş bir şekilde gerçekleşir. Gökten inen suyun arzda tutulması, Allah’ın kudretini ve saltanatını ifade eder ve gökten su indirme gücü olan yüce kudretin ölümden sonra diriltme ve varlıkları yoktan yaratma gücüne sahip olduğunu ilan eder. Bu tür eylemleri gerçekleştirecek kudret, yalnızca Allah’ın öğrettiği düzenle mümkündür. Ayrıca, göklerle yer arasındaki farklı menfaatlerin birbirine bağlı olması, her birinin yaratılışının aynı yüce kudret tarafından yönetildiğini ve yalnızca Allah’ın bu konuda bilgi sahibi olduğunu göstermektedir. Bu beyan, "*Suyunuz çekilse size akarsuyu kim getirebilir?*" (Mülk 67/30) şeklindeki ayet ile de vurgulanmaktadır (Mâtürîdî, 2015: 4540).

"Sonra da ona ölçülü bir biçim verdik. Biz ne güzel biçim verenleriz!" (Mürselat 77/23).

Yukarıdaki ayette kader kavramına karşılık olarak Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından "ölçülü bir biçim" ifadesi kullanılmıştır. Elmalılı Hamdi Yazır bu ayetteki kader kavramını "biçim vermek", Mustafa İslamoğlu "takdir etmek", Mehmet Okuyan "ölçüyle yapmak", Bayraktar Bayraklı "gücü yetmek", Ömer Nasuhi Bilmen "kâdir olmak", Hasan Basri Çantay "kudreti ile yapmak" şeklinde tercüme etmişlerdir. Mâtürîdî Te'vilat'ta bu ayete ilişkin şu açıklamada bulunur: "Kaderna" kelimesi farklı okuma şekillerine göre farklı anlamlara gelir. "Fekadernâ" veya "fekaddernâ" şeklinde okunduğunda "Biz her şeyi bir ölçüye göre yarattık." anlamına gelir. "Kaddernâ" şeklinde okunduğunda ise "düzgün bir şekilde yarattık" manasını taşır. Bu ifade, Allah'ın hikmetine uygun bir şekilde yapılmış ölçülü ve amaçlı yaratmayı vurgular. Örneğin, *"Ne de güzel ölçmüşüzdür! Yani o ne güzel bir kadirdir!"* (Mürselat 77/23) şeklindeki ayette belirtilen hikmet, bu anlamda yüceltilir. Bu ifade, işaret ve nimetlerin konuşulduğu bir üslupla gelir. Yani şu anlama gelir: Bu fiili gerçekleştiren Allah'tır. "İnsanlar arasında kimse bunu yapamaz." der (Mâtürîdî, 2015: 7519).

Yukarıdaki manaya yakın bir anlamda başka ayetlerde "kararlaştırmak", "takdir etmek", "sınır koymak" manalarında kullanılır ki buna göre ölüm tam anlamıyla bir kaderdir. Şöyle ki:

"Sizin yerinize benzerlerinizi getirmek ve sizi bilemeyeceğiniz bir şekilde yeniden yaratmak üzere aranızda ölümü biz takdir ettik. (Bu konuda) bizim önümüze geçilmez." (Vakıa; 56/60).

Vakıa Suresinde yer alan ilgili ayet incelendiğinde görülmektedir ki Diyanet İşleri Başkanlığı'nın mealinde kader kavramına karşılık olarak "takdir etme" ifadesi kullanılmıştır. Elmalılı Hamdi Yazır, Mustafa İslamoğlu, Mehmet Okuyan, Bayraktar Bayraklı, Ömer Nasuhi Bilmen, İsmail Hakkı İzmirli, Hasan Basri Çantay gibi âlimler meallerinde bu ayette geçen kader kelimesini "ölümü takdir etme, ölüm kanunu koyma, belirleme" şeklinde tercüme etmişlerdir. Mâtürîdî'nin "Te'vilat'ül Kur'an" adlı eserindeki yorumlarına göre, ayette geçen "Aranızda ölümü biz takdir ettik." ifadesi, insanlar arasında ölümün Allah tarafından belirlendiğini ifade eder. Bu, Mu'tezile'nin iddiasıyla çatışır; onlar, öldürülen kişinin kendi eceli gelmeden öldüğünü savunur.* ¹Ancak bu durumda, Allah'ın

* Bu Mu'tezilenin tamamının değil Bağdat ekolünün görüşüdür. Mu'tezile de kendi arasında görüş ayrılığına düşmüştür.

takdir ettiği ölümün yerine katilin öne geçtiği ve belirlenen ecel vaktine ulaşmasına engel olduğu iddia edilmiş olur. Bu bakış açısına göre, Mu'tezile, herkesin belirlenen eceline ulaşacağına dair Allah'ın verdiği habere karşı gelmiş olur ve Allah'ı yalancılıkla itham etmiş olur. Bu durumda, Allah'ın gücüne ve kudretine sahip olduğu, ölüleri diriltmek ve dilediği her işi yapmak konusunda aciz olmadığı vurgulanır. Bu, insanların benzerleriyle değiştirilmesi veya ölüleri diriltme konusunda Allah'ın üstün olduğunu belirtir. Bu, Allah'ın yüce gücünü ve iradesini vurgulayan bir ifadedir (Mâtürîdî, 2015: 6756).

Kader kelimesi, kimi zaman kıymet bilmek ve değer biçmek anlamında hüküm vermek manalarına da gelir. Bu bağlamdaki ayetlerin bir kısmına da burada yer vermek istiyoruz:

"Şüphesiz, biz onu (Kur'an'ı) Kadir gecesinde indirdik." (Kadr 97/1).

Yukarıda verilen ayet de Diyanet İşleri Başkanlığı dâhil Elmalılı Hamdi Yazır, Mustafa İslamoğlu, Mehmet Okuyan, Bayraktar Bayraklı, Muhammed Esed, Ömer Nasuhi Bilmen, İsmail Hakkı İzmirli, Hasan Basri Çantay gibi adı geçen tüm âlimler tarafından " Kadir gecesi, kıymet gecesi" şeklinde çevrilmiştir. Mâtürîdî Te'vilat'ul Kur'an'da da belirtildiği gibi, Kadir Gecesi'nin Kur'an'ın indirildiği gece olduğu konusunda farklı yorumlar ve anlayışlar bulunur. Bazılarına göre Kur'an, Levh-i Mahfuz'dan en yakın göğe Kadir Gecesi'nde toptan indirilmiş ve bu gece Ramazan ayı içerisinde gerçekleşmiştir. Bu yoruma destek olarak Bakara Suresi 185. Ayette geçen "*O (sayılı günler) Kuran'ın indirildiği Ramazan ayıdır.*" ayeti örnek gösterilir. Bu anlayışa göre Levh-i Mahfuz'dan Kur'an topluca indirilmiş, sonrasında Hz. Peygamber'e ihtiyaç duyulan emir, yasak, öğüt ve diğer içerikler zaman içinde aşamalı olarak indirilmiştir. Diğer bir görüşe göre ise vahiyler topluca indirilmiş, ardından zaman içinde Hz. Peygamber'e aşamalı olarak aktarılmıştır. Bu konuda farklı yorumlar mevcut olmakla birlikte, en doğrusunu sadece Allah bilir. Allah Teâla, kulları daima korku ve umut arasında bir yerde olsun diye ecelin varlığını kendisine söylemiş ancak zamanı hakkında bilgi vermemiştir. Yine aynı sebepten de Kadir gecesi gibi mübarek bir gecenin varlığından söz etmiş ancak onun tam olarak hangi gece olduğunu bildirmemiştir. Amacı ise bizim onu aramamızı ve bütün geceleri hakkıyla ihya etmemizi istemesidir. En doğrusunu Allah bilir (Mâtürîdî, 2015: 7825).

Kader, plan-proje, düzen ve nizam anlamlarına da gelebilmektedir:

...Allah, gece ve gündüzü düzenleyip takdir eder... (Müzzemmil 73/20).

Yukarıda verilen Müzzemmil suresi 20. ayetin ilgili bölümünü incelendiğinde görülmektedir

ki Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından “kader” kavramının karşılığı olarak “düzen” ifadesine yer verilmiş. Elmalılı Hamdi Yazır, Mustafa İslamoğlu, Mehmet Okuyan, Bayraktar Bayraklı, Muhammed Esed, Ömer Nasuhi Bilmen, İsmail Hakkı İzmirli gibi âlimlerin eserleri incelendiğinde görülmektedir ki onlar da bu ayetteki “kader” kavramına “ölçü, takdir, düzen” şeklinde anlam vermişlerdir. Yine bu ayete ilişkin Mâtürîdî Te’vilat’ında şöyle bir yorumda bulunmaktadır: Gece ve gündüzün dönüşümü Allah'ın takdirine ve düzenine bağlıdır. Tesadüfî bir hareket değil, Allah'ın önceden belirlediği bir düzene göre hareket ederler. Bu düzenin alametleri her zaman görünür olmuştur. Gece ve gündüz, yaratıldıkları andan itibaren belirlenen takdir doğrultusunda ilerlerler, bu düzenin önünde durmazlar veya geri adım atmazlar. Belirlenen düzen içinde Allah'ın verdiği görevi yerine getirirler. Bu ifadeler, gece ve gündüzü yönetenin Allah olduğunu, onların belirli bir düzene göre takdir edilmesinin de Allah'ın egemenliğinin hiçbir zaman sona ermeyeceğini ve otoritesinin hiçbir zaman yok olmayacağını göstermektedir (Mâtürîdî, 2015: 7393).

Ayrıca kader kavramı tayin etmek, belirlemek manasında da kullanılmaktadır:

“Ayın dolaşımı için de konak yerleri (evreler) belirledik. Nihayet o, eğrilmiş kuru hurma dalı gibi olur.” (Yasin 36/39).

Yukarıda verdiğimiz Yasin Suresinde geçen “kader” kelimesine karşılık olarak Diyanet İşleri Başkanlığı'nın mealinde “belirlemek” şeklinde Türkçeye tercüme edildiği görülmektedir. Elmalılı Hamdi Yazır, Mustafa İslamoğlu, Mehmet Okuyan, Bayraktar Bayraklı, Muhammed Esed, Ömer Nasuhi Bilmen, İsmail Hakkı İzmirli, Hasan Basri Çantay gibi âlimler de ilgili ayetteki “kader” kelimesini “tayin etmek, belirlemek” şeklinde Türkçeye çevirmişler. Mâtürîdî Te’vilat’ul Kur’an’da şöyle ifade eder: ay ve güneşin menzillerinin, dönemsel değişimlere uğrandığına işaret ettiğini belirtir. Ay; menzillerinde büyüme, küçülme ve eşitlenme aşamalarını yaşar. Bu durum, ayın farklı evrelerine işaret eder. Güneşin menzilleri ise artış, azalış ve eşit düzeyde devam etme gibi zamanla ilgili değişiklikleri ifade eder. Ay; kendi menzillerinde bir dönem boyunca büyür, sonra küçülür ve bir süre eşit düzeyde kalır. Bu durum, ayın farklı evrelerindeki değişimleri gösterir; dolunaydan yeni ay durumuna kadar olan evreler gibidir Güneşin menzilleri ise zamanın değişimiyle alakalıdır. Örneğin günlerin uzayıp kısalmaları, mevsimlerin değişimi gibidir. Güneşin kendisinde ise bir değişiklik, azalma ya da artış olmaz. Bu değişiklikler, zamanın ilerleyişiyle ilgilidir. Allah'ın bu ayetlerde bu değişkenlikleri belirtmesi, kâinatın işleyişi hakkında bir anlayış ve düzen olduğunu gösterir. Bu da insanlara zamanı ölçme ve dönemleri takip etme konusunda rehberlik sağlar. Allah'ın en iyi bilen olduğu da vurgulanır çünkü

kâinattaki tüm bu düzenler ve değişimler onun kontrolü altındadır. Bunun sebebi şudur: Cenab-ı Hak vakitlerin, hesabın ve hac mevsiminin bilinmesini sağlasın diye ayı yarattığını belirtmekte ve mealen şöyle buyurmaktadır: “*Sana hilâlleri soruyorlar. De ki: Onlar insanlar ve hac için vakit ölçüleridir.*” (Bakara 2/189). Buna göre ayın doğması ve batması, gece ve gündüzün her vaktin ve her saatin bilinmesini sağlamaktadır (Mâtürîdî, 2015: 5648).

“...Medyen halkı içinde yıllarca kaldın, sonra (peygamber olman için) takdir edilmiş bir zamanda (Tûr’a) geldin ey Mûsâ!...” (Taha 20/40).

Taha suresi 40. ayette geçen “kader” kelimesi de yukarıda da zikrettiğimiz gibi Diyanet İşleri Başkanlığı’nın mealinde “takdir edilme” şeklinde Türkçeye çevrilmiştir. Elmalılı Hamdi Yazır, Mustafa İslamoğlu, Mehmet Okuyan, Bayraktar Bayraklı, Muhammed Esed, İsmail Hakkı İzmirli, Hasan Basri Çantay gibi âlimlerin eserlerinde de tercüme esnasında “kader” kelimesine karşılık olarak “takdir etme” kelimesi tercih edilmiştir. Mâtürîdî de Te’vilat’ul Kur’an’da bu ayeti şöyle açıklar: "Mukadder olduğu üzere buraya geldin, ey Musa!" şeklinde mana vermektedir. Bazıları bu ifadeyi, Musa'nın peygamberlik görevi ile ilgili olarak yorumlamıştır. Yani Musa'nın gelmesi Allah'ın belirlediği ve önceden takdir ettiği bir olay olarak kabul edilmiştir. Diğer bir yorum ise, "alâ kaderin" ifadesini, vaat edilmiş bir zaman veya belirlenmiş bir vakitte gelmesi şeklinde açıklamıştır. Her iki yorum da, ayette anlatılanın Musa'nın hareketleriyle veya olaylarla bağlantılı olduğunu vurgulamaktadır (Mâtürîdî, 2015: 4213).

Kur’an’da insanın bir sıvıyla başlayıp çeşitli evrelerden geçerek mükemmel bir yaratık hâline gelmesi de kader olarak adlandırılır:

“Az bir sudan (meniden) onu yarattı ve ona ölçülü bir şekil verdi.” (Abese 80/19). Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından hazırlanan mealde belirtilen ayette “kader” kelimesinin karşılığı olarak “ölçülü bir biçim verme” manası verilmiştir. Elmalılı Hamdi Yazır, Mustafa İslamoğlu, Mehmet Okuyan, Bayraktar Bayraklı, İsmail Hakkı İzmirli, Hasan Basri Çantay gibi âlimler de” kader” kelimesine ilgili ayette “ölçü, şekil, biçim” gibi manalar vermişlerdir. Bu ayetle ilgili Mâtürîdî Te’vilatu’l Kur’an’da şöyle açıklamada bulunmuştur: İnsanın yaratılışına dair hayret verici bir durumu ifade eder. İnsanın, Allah'ın lütfu ve hikmetiyle, bir zamanlar cansız bir nutfe (sperm) iken, gözlerini açtığı anda gökyüzünü seyredebilecek kadar geniş bir görüşe sahip olduğunu ve düşünebilme yeteneğine kavuştuğunu belirtir. Bu yaratılışın hikmeti, insanın gözlerinin açılmasıyla hayranlık uyandıracak kadar geniş bir manzarayı algılayabilir hâle gelmesidir. Bu durum, insanın yaratılışındaki hikmet ve lütufla

ilgilidir. Allah, insana akıl, işitme, görme ve diğer organlar gibi çeşitli yetenekler ve duyular bahşetmiştir. Bu bakımdan, Allah'ın insanı ölümden sonra diriltmeye ve ona yeni bir hayat verme gücünün olup olmadığı gibi bir soru, O'nun kudretini sorgulamak anlamına gelir ki bu düşünce yanlış olur. Ayet, insanın yaratılışındaki hayret verici değişimi vurgulayarak insanın yaratılışındaki hikmeti anlatır. İnsanın yaratılışında, şeklini ve özelliklerini vererek onun varoluşunun kanıtı ve Allah'ın birliğinin delili olarak yaratıldığını ifade eder (Mâtürîdî, 2015: 7608).

Tüm bunların yanında Kur'an-ı Kerim kaderin insan iradesine ilişkin boyutuna da değinir. Kur'an bu hususu şöyle beyan eder. *“İnsanların kaderi kendi boyunlarına bağlıdır.”* (İsra 17/13). Bu sebeple de yaptıklarından sorumludurlar. İnsanın hür iradesine ilişkin kimi ayetlerde şöyle dikkat çekilir:

“Bu, kendi ellerinizin (önceden yapıp) gönderdiklerinin karşılığıdır. Allah kullara asla zulmedici değildir.” (Al-i İmran 3/182).

Yukarıda verilen Diyanet İşleri Başkanlığı'nın mealine paralel bir şekilde Elmalılı Hamdi Yazır, Mustafa İslamoğlu, Mehmet Okuyan, Bayraktar Bayraklı, Muhammed Esed, İsmail Hakkı İzmirli, Hasan Basri Çantay gibi âlimler de ayete benzer manalar vermişlerdir. Hepsi de ilgili ayet-i kerimeyi tercüme ederken kişinin başına gelen şeylerin kendi eli ile yaptıklarının bir sonucu olduğunu vurgulamış ve Allah'ın hiçbir kuluna haksızlık veya zulümde bulunmayacağını belirtmişlerdir. Mâtürîdî'nin ise, bu ayetle ilgili yorumu şöyledir: *“Ellerinize yapmış olduğunuzun karşılığıdır.”* ifadesi, genellikle insan eylemlerine atıfta bulunur. Burada "eller" terimi, genellikle eylem ve faaliyetler için kullanılan bir deyim olarak karşımıza çıkar. Gerçekte fiziksel olarak ellerin bir şeyi yapması değil, insanın yaptığı her türlü eylemi ifade eder. Kur'an' da benzer ifadeler sıklıkla kullanılır ve bu ifadeler genellikle insanın eylemlerine, yaptıklarına ve sorumluluklarına vurgu yapar. İnsanın eylemlerinin sonuçları, yaptığı işlerin getirdiği sonuçlarla orantılı olarak yine kendisine döner. Bu ifadeler, insanın özgür iradesi ve sorumluluğu konusunda uyarıcı bir anlam taşır. Yani insan, yaptığı işlerin sonuçlarından sorumludur ve bu, kişinin kendi seçimleri ve eylemleriyle doğrudan ilişkilidir. *“Ellerle yapılan şeyler yüzünden...”* (Şura 42/30) burada elle kastedilen şey, insanın kişisel eylemlerinin sonuçlarıdır. İnsanın yaptıkları, düşündükleri ve seçtikleri sonuçlarıyla birlikte kendi hayatına yansır. Yani insan, attığı her adımın sonucunu yaşar. Kur'an'da bu tür ifadeler, insanın özgür iradesi ve sorumluluğu üzerine odaklanır. Her eylem ve kararın beraberinde getirdiği sonuçlar, kişinin kendi seçimlerinden doğar. Bu anlamda, insanın yaşadığı olaylar ve sonuçlar, kendi eylemleri ve düşünceleriyle

uyumlu bir biçimde gelişir. Bu, insanın yaşamındaki sorumluluğunu ve seçimlerinin önemini vurgular. Her şeyin bilgisine sahip olan Allah'tır (Mâtürîdî, 2015: 1023).

“Kim iyi bir iş yaparsa kendi lehinedir. Kim de kötülük yaparsa kendi aleyhinedir. Rabbin, kullara (zerre kadar) zulmedici değildir.” (Fussilet 41/46).

Yine bu ayette de belirtildiği üzere insan özgür olarak yaratılmış bir varlıktır. İyi ve kötü eylemlerde bulunabilir. İyilik yaparsa da kötülük yaparsa da bunların karşılığını eksiksiz tastamam alacaktır. Mâtürîdî bu ayetin yorumunu şöyle yapmaktadır: Bu ifade, insanların eylemlerinin sonuçlarına yansıyan bir ilkeyi temsil eder. Kişi ne yaparsa kendisi için yapar, iyilik yaptığında kendi yararına işlemiş olur; kötülük yaptığında da kendi aleyhine işlemiş olur. Bu ilke, insanın eylemlerinin doğrudan sonuçlarına sahip olduğunu ve bu sonuçların kişinin kendi yaşamına etki ettiğini vurgular. Allah'ın insanları imtihan etmesi, onların ahiret ve dünya hayatındaki tercihlerine göre kendi geleceklerini şekillendirmeleri için bir fırsat vermek olarak görülebilir. Emirler ve yasaklar, insanların doğru ve yanlış arasındaki seçimlerini yapmalarına yardımcı olur. Bu, insanların kendi seçimleriyle kendi geleceklerini inşa etmelerine olanak sağlayan bir imtihan sürecidir. Allah'ın bu imtihanla kendi menfaatini sağlamak gibi bir amacı olmadığı ancak insanların kendi iyilikleri ve zararları için böyle bir imtihanın verildiği vurgulanır. Allah insanları yaratırken onları mükemmel bir biçimde yaratmış ve her türlü eksiklikten uzak kılmıştır. İmtihan, insanların seçimlerini, davranışlarını ve eylemlerini deneyerek kendi yararları ya da zararlarına olacak şekilde yönlendirme amacını taşır. İnsanların eylemleri, yaptıkları hayır ve itaat onların kendi iyilikleri içindir. Ancak kötülük ve günahlar, kendi aleyhlerine işlemiş olurlar. Bu imtihan sürecinde, insanlar kendi eylemlerinin sonuçlarına maruz kalır ve her eylemin bir sonucu vardır. Allah adil bir şekilde insanları imtihan eder, onların eylemlerine ve tercihlerine göre adaletle muamele eder. O, kullarına asla haksızlık etmez; herkesin eylemlerinin karşılığını alacağı adil bir düzen kurmuştur. Bu adaletin bir parçası olarak hayır işleyenlerin bundan faydalanacakları ve kötülük yapanların da zarar görecekleri bir sistem vardır (Furkan 25/46). Allah insanlara rehberlik için yol göstermiş, herkese açık ve net bir şekilde doğru yol ile sapık yol arasındaki farkı açıklamıştır (Zümer 39/41; Neml 27/92; İsra 17/48). İnsanlar bu seçimi kendi özgür iradeleriyle yaparlar. Kim cennete giden yolu seçerse bu kendi seçimi ve çabasıdır. Kim de cehenneme giden yolu seçerse bu da kendi tercihi ve seçimidir. Allah insanlara haksızlık etmez, çünkü O, her şeyi adaletle düzenlemiştir. Herkesin seçimleri, eylemleri ve tercihleri sonucunda alacağı neticeye denk düşer. İyi ve doğru olanı seçenlerin ebedi mutluluk içinde olması, kötü ve yanlış olanı seçenlerin ise ebedi hüznün içinde olması

adaletli bir sistemle işler. Allah'ın adaleti ve hikmeti her şeyin üzerindedir ve en doğrusunu O bilir (Mâtürîdî, 2015: 6117).

"De ki: Hak, Rabb'inizdendir. Öyle ise dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin." (Kehf 18/29).

Ve de ki: Gerçek, Rabb'inizden gelendir. Bu beyanda sanki gizli bir kelime var gibidir. O kelimeyi de katarak mana vermek gerekirse şöyle deriz: "Ve de ki: Ben size gerçeği Rabb'inizden getirdim." Allah Teâlâ ya da şöyle demiş olabilir: "Onlara de ki: Gerçeği Rabb'inizden sizlere getirdiğimi biliyorsunuz. Bunlar, benim resul olduğumu teyit etmek için Cenâb-ı Hakk'ın getirdiği mucizeler ve delillerdir. Bir başka ifadeyle biliyorsunuz ki ben sizlere yaptığım daveti teyit etmek için öyle mucizeler ve deliller getirdim ki benim bünyem bunlara güç yetirmez, bunlar benim kapasitemin ve takatimin dışındadırlar. Artık dileyen iman etsin dileyen inkâr etsin. Bu beyanın birkaç manaya gelmesi muhtemeldir. Birincisi, dileyen iman etsin dileyen inkâr etsin. Çünkü o, kendisinden başka birisi için değil, kendisi için amel etmektedir. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda belirtildiği gibi: "*Kim dine ve dünyaya dair yararlı bir iş yaparsa kendi iyiliği için yapmış olur; kim de kötülük işlerse kendi aleyhine işlemiş olur.*" (Fussilet, 41/46). "*Eğer iyilik ederseniz kendiniz için iyilik etmiş olursunuz.*" (İsrâ, 17/7). Yüce Allah, örnek verilen ayetlerde olduğu gibi bu ayette de aynı doğrultuda ifade kullanmış olmaktadır. En doğrusunu Allah bilir. İkinci ihtimale göre Resûl-i Ekrem (a.s.) şöyle demiş olmaktadır: Ben risâleti size tebliğ ettim. Sizi İslâm'a zorla sokmadığım gibi benden başkası da zorlamamaktadır. Artık içinizden dileyen iman etsin, dileyen de inkâr etsin. Çünkü iman eden ancak kendi tercihi ve dilemesiyle iman emekte, inkâr eden de ancak kendi tercihi ve dilemesiyle inkâr etmektedir. Onu buna hiç kimse zorlamamaktadır. Üçüncü ihtimal şöyledir: Allah Teâlâ iman ve inkârın akıbetlerini beyan etmiştir. İmanı tercih edenin akıbetinin ne olduğunu ve inkârı seçenin sonunun da nereye varacağını açıklamıştır. Beklenen akıbet şudur: "*Biz, zalimler için alevleri kendilerini çepeçevre kuşatan bir ateş hazırladık.*"(Kehf 18/29) (Mâtürîdî, 2015: 4023).

Bu anlamlardan da anlaşılıyor ki "kader" kelimesi ve türevleri, Kur'an'da birçok yerde geçmektedir. Bu kelimenin anlam öbeğini, mihverini, "bir şeyi ölçü dâhilinde tayin etmek, her şeyi bir ölçü ve nizama göre tanzim etmek" teşkil etmektedir. Kader kelimesinin diğer kullanımlarında alacağı manalar bu kelimenin mihverini oluşturan manaya irca edilmesi Kur'an mantalitesine daha uygun olsa gerektir. Dolayısıyla "kader/takdir" kelimesinin Kur'an'daki anlamları ile Hz. Peygamber'in vefatından sonra ortaya çıkan ve değişik

görüşler neticesinde terimsel bir anlam kazanan kader kavramının hiçbir ilgisi yoktur. Dolayısıyla Kur'an'da bahsi geçen "kader" ve benzeri kavramlar, çeşitli tefsirlerde farklı yorumlara konu olmuştur. "Kader" kavramı, genellikle her şeyin önceden belirlenmiş bir plan ve düzen içinde olduğunu ifade eder. Bu kavram, bazılarına göre insanın özgür iradesiyle çatışırken bazılarına göre de insanın özgürlüğünü destekler. Bazı tefsirlerde "kader" daha çok Allah'ın evreni ve her şeyi belirli bir düzen ve hikmetle yaratmasına işaret eder. Her ne kadar "kader" kelimesi Kur'an'da belirli bir ıstılah anlamı ifade etmese de farklı yorumlara ve anlayışlara yol açmıştır. Özünde kader genellikle bir önceden belirlenmişlik ve Allah'ın evreni düzenlemesiyle ilişkilendirilir. Ancak bu konudaki yorum ve anlayışların farklı okuyucular arasında farklı anlamalara zemin oluşturması muhtemeldir, bu durum da farklı toplumlarda farklı bir kader içeriğinin oluşmasına zemin oluşturmuştur. Tabiatıyla toplumda bilinen kader kavramının anlam içeriğinin aksine manalar ihtiva ettiği görülmektedir (Atay, 2018: 123).

Böylece İslam inancının temel prensiplerinden biri olan kader kavramının temellendirilmesinde bir yöntem hatası olduğu anlaşılmaktadır. Kader konusu, kesin bir inanç ilkesi olarak tanımlanırken bu inancın temellendirilmesindeki yöntem hatasına dikkat çekilmektedir. Özellikle Kur'an'da "amene" fiilinin nesnesi olarak lafzen kader kelimesinin zikredilmemesine rağmen bu bağlamda detaylı açıklamaların hadislerde yer aldığı görülmektedir (Özden, 2021: 335). Ancak bu konuya ilişkin hadislerde yer alan bilgilerin çoğunluğunun ahad haberlerden gelmesi ve bu haberlerin kesin bir bilgi meydana getirmediği ilkesi âlimler tarafından kabul görmesine rağmen bu zan ifade eden bilgilerin kesin bir bilgiymiş gibi kader konusunu temellendirilmede kullanılması tenkide açık bir husus olduğu kanaatini oluşturmaktadır. Kaderle ilgili lafzen zikredilmesine rağmen detaylı açıklamaların hadislerde yer aldığı belirtilmektedir. Bu yaklaşım biçimi kader kelimesinin temellendirilmesinde metodolojik bir sorun oluşturduğu görülmektedir. Dolayısıyla İslam düşünce geleneğindeki bu tür tartışmalı karmaşık yaklaşımlar kader konusunun anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. Bu düşüncelerden hareket ederek şimdi kader konusunda diğer mezheplerin yaklaşımlarına değinilecektir.

3. KELAM EKOLLERİNİN KADER ANLAYIŞLARI

Kader, tarih boyunca insanlığın temel meselelerinden biri olmasına rağmen günümüze kadar çözüme kavuşturulamamış bir konudur ve İslam'dan değil, insanın insan olmasından dolayı ortaya çıkmış bir mevzudur. Kader, insanlığın problemidir (Akbulut, 1992). Kader konusu, insanın varoluşundan itibaren merak uyandıran ve tartışmalara neden olan bir meseledir. İnsanlar, yaşamlarında karşılaştıkları olayların ne kadarının kendi kontrolünde olduğunu, ne kadarının dış etkenlere bağlı olduğunu sorgulaya gelmişler ve bu konuda zaman zaman çeşitli tartışmalara girmişlerdir. Kaderi temellendirmek için kimi âlimler Allah'ın ilim, irade ve kudretinden hareket ederken kimi âlimler de insan özgürlüğü, iradesi ve eylemlerindeki sorumluluğu yönünden hareket etmişlerdir. Konuyla ilişkili olan diğer bir husus da İslam düşünce tarihinde meydana gelen siyasal, toplumsal, düşünsel, kültürel, ekonomik, trajik olaylar ve kırılmaların kader anlayışının oluşumunu birçok yönden etkilemiş olmasıdır (Özden, 2021: 327). Özellikle farklı dönemlerde yaşanan siyasi ve toplumsal kırılmalar, âlimlerin kader konusunu yeniden değerlendirmesine ve çeşitli perspektiflerden ele almasına neden olmuştur. Bu olaylar, kaderin insan hayatındaki rolü üzerine yapılan düşünsel ve teolojik tartışmaları da etkilemiştir. Bu bağlamda kader meselesinin Kur'an'ın öngördüğü anlamlardan ve görüşlerden farklı bir mecrada gelişmiş olmasının muhtemel sebebi, bu konuya ilişkin Kur'an'ı Kerim'den, gerekse sünnetten getirilen delillerin bütünsel bir çerçevede ele alınıp değerlendirilmemesi, Hz. Peygamber'e atfedilen bazı sözlerin Kur'an ayarında görülmesi, İslam'ın yapılanma dönemine ait birkaç uygulamanın tüm çağlara teşmil edilmesi ve olayların mezhepsel taassup bakış açısıyla temellendirilmesi gibi metodik yaklaşımlardan kaynaklanmış olsa gerektir. Öncelikle bu tür hatalı yaklaşım ve metotlardan, mezhepsel taassuptan kurtulmak gerekir. Dolayısıyla konulara böyle yaklaşıldığında kaderle ilişkilendirilen ve hatta Cebrî anlayışa zemin teşkil eden ayetlerin hiç de öyle olmadıkları görülür. Cebrî düşünceye kaynaklık ettiği söylenen ayetlerin bağlamları dikkate alınarak okunduğunda bu ayetlerin bir kısmının insanları ahlaki davranışa, eyleme yönlendiren bir içerik taşıdıkları, bir kısmının insanın varoluşsal kaygılarını öne çıkardığı ve kâinattaki yerini hatırlattığı, bir kısmının epistemolojik bir tartışmanın fitilini ateşledikleri, bir kısmının estetik endişeleri öne çıkardıkları; bir kısmının ise Allah karşısında insanın kâinata tuttuğu yerin, zeminin göreceliğine dikkat çektikleri görülür. Bütün bu ifade edilen şeyleri göz ardı edip, ayetleri sadece insan fiillerinin kader meselesini sadece Allah'ın önceden belirlediği veya belirlemediği konusuyla sınırlamak, gerçekten bu konunun derinliğini ve zenginliğini

anlamamızı zorlaştırabilir. Kader, sadece belirli bir olayın gerçekleşip gerçekleşmeyeceğiyle ilgili dar bir konu değildir. Aksine kader kavramı, insanın varoluşsal, ahlaki, metafiziksel ve ilahi boyutlarını içeren karmaşık bir meseledir. Tarihsel İslam uygulamalarının tüm çağlara genelleştirilmesi ve mezhepsel taassubun etkisi altında olmak da farklı anlayışlara neden olmuştur. İslam'ın ilk dönemlerindeki uygulamaların, o dönemin koşulları ve ihtiyaçlarıyla sınırlı olabileceği unutulmamalıdır. Ayrıca, farklı mezheplerin kendi yorumlarına göre kader konusunu ele almaları da çeşitli görüşlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur (Özden, 2021: 330). Bu manada birçok mezhebin ortaya çıkmasının temel nedenlerinden birisi insanların akli, doğal kanunları keşfetme aracı olarak değil, kendi kurallarını belirleme aracı olarak kullanmaları olduğu belirtilmektedir. İnsanların kendi kurallarını belirlemesiyle farklı görüşlerin ortaya çıkması ve bu görüşlerin mezheplere dönüşmesi kaçınılmaz hâle gelmiştir. Ayrıca insanoğlunun en üstte olma arzusunun, Âdem-İblis meselesi gibi, bu tür farklılıkları ve ayrışmaları teşvik eder (Taha 20/120). İnsanların kendi akıllarını ve isteklerini esas alarak farklı mezhepleri oluşturduğu ve bu durumun tarihsel ve toplumsal bir gerçeklik olduğu vurgulanmaktadır. İnsanın kendi kurallarını belirlemesi ve en üstte olma arzusu, farklı dinamikleri ve görüşleri tetikleyerek çeşitli mezheplerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. İnsanların kendi oluşturdukları prensiplere ve kanunlara yoğun bir şekilde bağlanacakları ve bu prensipleri kendi düşüncelerini ve isteklerini meşrulaştırmak için ilahi metinlere benzetme eğiliminde olmuşlardır. Yani insanlar kendi düşüncelerini ve isteklerini Tanrı'nın emri gibi sunarak üstünlüklerini sağlama amacıyla ilahi metinleri kullanabilirler. Bu durum, kişilerin kendi oluşturdukları prensiplere ve kanunlara sıkı sıkıya bağlanmalarıyla birlikte, bu prensipleri meşrulaştırmak için ilahi kaynakları kullanma eğiliminde olmuşlardır. İnsanların kendi düşüncelerini Tanrı'nın emri gibi sundukları durumlarda bu, kendi düşüncelerini ve isteklerini topluma ve kendilerine kabul ettirmek için bir strateji olarak kullanabilecekleri anlamına gelir (Bakara 2/79). Bu, toplumsal ve siyasi bağlamlarda özellikle farklı görüşlerin meşrulaştırılması ve desteklenmesi amacıyla kullanılabilir. Buna göre insan, hem Allah'tan vazgeçmezken hem de onu göz ardı edebilmektedir. İnsanın bu şekilde bir tavır ortaya koyması, Allah kelamında "*İblis, onlar üzerindeki zannında haklı çıktı. Ona müminlerden bir grup hariç hepsi tabi oldu.*" (Sebe 34/20) ifadesini akla getirmektedir (Özden, 2017).

Dolayısıyla İslam düşünce tarihine bakıldığında kader anlayışına etki eden faktörleri iç ve dış faktörler olarak ikiye ayırmak mümkündür. İç faktörler olarak ayet ve hadisler ayrıca buralardaki üsluptan bahsedilebilir. Bu ayet ve hadisleri anlayan ve yorumlayan kitle de

oldukça önemlidir. Bu kitlelerin din algısı bu kavramların anlamlandırılmasında büyük rol oynamıştır. Dış etkenler olarak ise İslam'ın ortaya çıktığı coğrafyadaki inançların etkisinden ve yeni Müslüman olan kişilerin bu eski inançlarının tesirinden tamamen kurtulamamış ve unutamamış olması sayılabilir. Ayrıca yapılan tercüme faaliyetleri de bir diğer dış etkidir (Sungur, 2020: 16). Hem dış hem iç etken olarak nitelendirilebilecek Müslümanlar arasında meydana gelen kitlesel çatışmalar olması gerektiği gibi değerlendirilememiş yanlış anlamlar çıkarılmıştır. Hadis adı altında genel veya özel bazı bahaneler türeterek asıl faillerin sorumlulukları örtbas edilmeye çalışılmıştır. Bunların ise bir tartışmaya mahal vermemesi için Hz. Muhammed'e isnadı gerekti ve öyle de olmuştur (Akbulut, 2020: 26-27). Müslüman toplumunun tarihindeki kitlesel çatışmaların, iç savaşların ve çekişmelerin çeşitli nedenleri vardır. Öncelikle Hz. Peygamber'in ölümünden sonra onun yerine geçecek liderlik konusunda farklı siyasi görüşler ortaya çıkmıştır ve bu görüş ayrılıkları iç savaşlara yol açmıştır. Bunun yanı sıra, bazı Emevî yöneticileri Hz. Ali taraftarlarına karşı siyasi otoritelerini sağlamlaştırmak ve hatalı politikalarını meşrulaştırmak amacıyla ilahi kader ve takdir doktrinini kullanarak zulmü haklı göstermeye çalışmışlardır. Ayrıca herhangi bir mezhebin kendi görüşünü desteklemek için seçici bir şekilde Kur'an'dan sadece belirli anlamları almasının mümkün olduğu, bu ekollerin hem kaderin varlığını hem de yokluğunu iddia etmesi mümkündür. Ancak Kur'an'ın bütünlüğünün göz önünde bulundurulmadığı ve tümünün düşünülmediği durumlarda hem cebre işaret eden hem de insanın iradesini vurgulayan ayetlerin varlığı söz konusu edilebilir. Netice itibariyle Müslüman toplumunun tarihindeki iç savaşların ve çekişmelerin karmaşık nedenleri irdelemek, aynı zamanda Kur'an'ın bütünlüğünün ve tümünün göz ardı edilmemesi bizi hatalı yaklaşımlardan kurtaracaktır (Kazanç, 2007).

Bu bağlamda Kur'an'ın bütünlüğü içinde değerlendirildiği zaman ayetlerin anlamı daha net anlaşılır. Ayetlerin siyak sibakı, yani bağlamı ve yer aldığı konu dikkate alındığında çelişkili görünen durumlar çözülecektir. Ayrıca ayetlerin ele alınış ve değerlendiriliş tarzında hatalar olduğunda sağlıklı bir sonuca ulaşılması mümkün değildir. Her ayetin kendi bağlamında ele alınması gerektiği ve Allah'ın iradesi ile insanın iradesi arasında bir uyum ve denge olduğu düşünülürken bu iki kavramın farklı ayetlerde farklı bağlamlarda ele alınması gerekir. Bu nedenle ayetlerin anlamını kavramak ve yorumlamak için dikkatli bir şekilde yaklaşılması gerekir (Karadeniz, 1992). Kader konusundaki tartışmaların genellikle Kur'an ayetleriyle temellendirildiği ve bu tartışmalarda ayetlerin farklı anlam ve yorumlama biçimlerinin önemli bir etkisi olduğunu bilmektedir. Kur'an'da kaderle ilgili olduğu belirtilen ayetler;

kader inancını, önceden belirlenmiş kaderi ve insanın cüz'i iradesiyle özgür kılınması anlamlarını ifade etmektedir. Kader konusunda Kur'an'ın çeşitli ayetlerinde bulunan ifadelerin farklı yorumlanabileceğini ve bu yorumlar kader tartışmalarında önemli bir rol oynamıştır. Ayetlerin farklı anlamlandırılması, kader inancının nasıl anlaşılacağı konusunda çeşitli görüşlerin ortaya çıkmasına ve tartışmalara yol açmıştır (Namlı, 2018: 25).

Aslında kadere dair bu bahsi geçen tartışmalar İslam tarihinin çok erken dönemlerinde ortaya çıkmıştır. Hz. Muhammed'in vefatından sonra sahabeler arasında yaşanan olaylar nedeniyle kader meselesi yeniden gündeme geldi. Buhari'ye(ms.870) göre Hz. Ömer'in hilâfeti sırasında işlediği hırsızlıktan dolayı kaderi suçlayan bir adam, hırsızlık dışında işlediği suçlardan da kaderi sorumlu tuttuğu için kırbaç cezasına çarptırılmıştır. Üstelik veba salgını nedeniyle Şam'a giremeyen Ebu Ubeyd b. Cerrah'ın "Kaderinden mi kaçırıyorsun?" sorusuna, Hz. Ömer: "Allah'ın bir kaderinden Allah'ın başka bir kaderine koşuyoruz." dedi (Buharî, Tıb: 30; Müslim, Selâm: 98). Hz. Muhammed ve sahabe dönemine bakıldığında İslam toplumunun kader anlayışının toplumda çok büyük sorunlara yol açmadığını söylemek mümkündür. Kader konusuna ilişkin asıl sorunların, sapmaların Hz. Osman'ın halifeliğinden sonra, özellikle Emevi ve Abbasi dönemlerinde yaşandığını görülmektedir (Şentürk, 2013: 32). Hz. Muhammed'in vefatından sonra meydana gelen olaylar ve bu olayların sebepleri konusunda farklı fikir ve anlayışlar mevcuttur. Bu sebeple hicri birinci yüzyıl toplumunu siyasi, sosyal, ekonomik ve entelektüel karmaşıklıkları açısından detaylı bir şekilde incelemek gerekmektedir. Aksi takdirde bu konudaki hadislerin sağlıklı bir şekilde değerlendirilmesi mümkün olmayacaktır. Çünkü ne yazık ki her kanaat sahibi, kendi fikrine taraftar toplamak ve popülerlik uğruna fikirlerini Hz. Muhammed'e istinad etmiştir. Yani fikirlerini meşrulaştırmak ve kabul ettirmek amacıyla onun gölgesine saklandılar. Bu durum, hadisin henüz kayıtlara geçmediği bir dönemde hadis külliyatında karşıt fikirlerin doğmasına yol açmıştır. Hz. Muhammed'in ardından bir türlü Müslüman siyasi sistemi ve otoritesini kuramayan sahabenin birtakım siyasi hatalarını örtmek için Hz. Peygamber üzerinden hilafete ömür biçtikleri görülmektedir. Kur'an-ı Kerim ısrar ile geleceği Allah'tan başkası bilemez demesine rağmen nasıl geldiği bile bilinmeyen bazı rivayetler dayanak gösterilerek geleceğe ilişkin bir çıkarımda bulunmak doğru bir yaklaşım biçimi değildir. Hz. Muhammed'e dayandırılan bu bilgilerin ise amacı sadece Müslümanlar arasında çıkan korkunç olaylara mazeret bulmak ve bu olayları meşrulaştırmak amacıyla yapılmış olsa gerektir (Akbulut, 2020 a: 262-263).

Netice itibariyle İslam mezheplerine mensup kişilerin kendi fikirlerini meşrulaştırmak için Kur'an ayetlerini ve hadisleri kullanarak ilahi kaynakları kendi görüşlerine uygun şekilde yorumlamışlardır. Yani, bu kişiler Kur'an ayetlerini ve hadisleri, kendi kanunlarına ve düşüncelerine uygun hâle getirerek Allah'a isnat etmişlerdir. Mezhep mensupları, kendi fikirlerini desteklemek amacıyla Kur'an ayetlerini yorumlarken bu ayetleri kendi düşüncelerine uygun şekilde şekillendirmişlerdir. Ayrıca kendi kanunlarına uygun şekilde hadisleri de kullanarak kendi görüşlerini ön plana çıkarmışlardır. Bu durum, mezhepler arasında farklı yorum ve uygulamaların ortaya çıkmasına ve dinî düşüncelerin çeşitlenmesine neden olmuştur. Sonuç olarak İslam mezheplerinin kendi fikirlerini desteklemek için ilahi kaynakları kullanma pratiğinin altı çizilmelidir. Mezhep mensupları, Kur'an ve hadisleri kendi görüşleri doğrultusunda yorumlayarak dinî hükümleri ve uygulamaları şekillendirmişlerdir (Akbulut, 1992).

Dinî düşüncede kader konusuna yönelik iki ana eğilimin bulunduğu ifade edilmektedir: İlk eğilim, Allah'ın âlemi yaratması ve onun sürekli değişim ve dönüşüm içinde olmasına rağmen sonradan gerçekleşecek her olayın ve durumun ezelde belirlendiği ve değişmez bir levhaya kaydedildiği fikrini içermektedir. Bu görüşe göre ezelde belirlenen olaylar Allah'ın isteği ve iradesi doğrultusunda zamanı geldiğinde yaratılır ve varlık planına uygun olarak gerçekleşir. İkinci eğilim ise Allah'ın yaratmasının evrende meydana gelen her şeyi kapsamadığı ve dolayısıyla bütün varlığı kuşatan bir ezeli yaratma planından söz edilemeyeceği fikrini savunmaktadır. Bu yaklaşım, Mu'tezile kelâmı ile özdeşleşir ve kader düşüncesini reddeder. Bu reddin temel nedeni, ilâhî takdir ve yaratmanın sadece tabii olayları değil; insanın fiillerini de içermesi durumudur. Bu paragrafta, kader konusunda iki farklı görüşün özetleri sunulmuştur: Birinci görüşe göre Allah'ın ezelde belirlediği ve değişmez bir levhaya kaydettiği her olay ve durum gerçekleşir. İkinci görüş ise Allah'ın yaratmasının her şeyi kapsamadığını ve insanın fiillerini de içermediğini savunur (Mavil, 2016).

Dolayısıyla dinin toplumsal ve tarihsel bağlam içinde nasıl algılandığı, anlaşıldığı ve dinî inançların nasıl yönlendirildiği konusu gerçekten derinlemesine incelenmesi gereken bir konudur. Bu tür etkileşimler, inanç sistemlerinin değiştiği noktalarda oldukça belirleyici olabilir. Bu konudaki araştırmalar ve analizler, dinî anlayışın geçmişten günümüze nasıl şekillendiğini daha iyi anlamamıza yardımcı olabilir. Hz. Osman dönemi ve sonrasındaki siyasi gelişmeler gerçekten İslam toplumunda çeşitli etkiler oluşturmuştur. Yine Emevîler

dönemi, dinî anlayışta ve hadis külliyyatının toplanması konusunda önemli bir dönem olarak öne çıkıyor. Hadislerin yazıya geçirilmemesi ve Emevîlerin dönemindeki yönetim tarzı, kader anlayışını etkileyerek kişisel sorumluluğu önemsizleştirecek bir yaklaşımın güçlenmesine neden olmuştur. Bu süreçte belirli siyasi otoritenin hadislerin toplanması ve kaydedilmesi üzerinde kontrol sahibi olması, dinî metinlerin ve dolayısıyla kader anlayışının da belirli bir şekilde yönlendirilmesine yol açmış olabilir. Bu durum, İslam dininin tekâmülünde ve dinî anlayışın gelişiminde önemli bir faktör olabilir. Ancak bu, tarihsel bir analiz ve tartışma gerektiren karmaşık bir konu olarak kalıyor. Önemli olan, tarihsel süreçlerin dinin nasıl algılandığı ve yaşandığı üzerindeki etkisini anlamak ve günümüzdeki din anlayışını bu bağlamda değerlendirmektir. Dinin tekâmülü, siyasi otoritenin etkisi, dinî metinlerin derlenmesi gibi faktörler, İslam toplumunun kader anlayışını şekillendirmede ve dinin pratik uygulamalarında önemli roller oynamıştır (Akbulut, 2020 b: 26). Hz. Peygamber'e isnad edilen bazı hadislerin insan sorumluluğunu sorgulayan veya sınırlayan bir yaklaşımı yansıttığı ve bu tür hadislerin özellikle Emevî yönetimi dönemindeki kader anlayışıyla benzerlik gösterdiği ifade edilmektedir. Ayrıca bu tür hadislerin Hz. Peygamber'den sonraki dönemde meydana gelen tatsız olaylara mazeret bulma veya farklı görüşlere sahip grupların birbirlerini suçlama amacıyla kullanıldığı öne sürülmektedir. Bu hadislerin insan sorumluluğunu anlamsız kılan veya sınırlayan bir yaklaşımı telkin etmesinin Müslüman toplumu üzerinde olumsuz etkileri olduğu belirtilmektedir. Özellikle Emevî yönetimi döneminde hadislerin yazıya geçirilmediği bir dönemde bu tür yönetimlerin Müslüman toplumunun geleceğini olumsuz yönde etkilediği ifade edilmektedir (Akbulut, 1992).

İslam ümmetinin tarihsel bir süreçte yaşadığı bazı sorunlar ve bu sorunların hadis külliyyatının kadercî karaktere bürünmesiyle ilişkilendirilmesi üzerinde durulmaktadır. Hadislerin toplanarak kayda geçirilmediği bir dönemde meşru bir yönetim isyan sonucu devrilmiş (Emevîler) ve kadercî bir düşünceyi destekleyen bir yönetim kurulmuştur (Abbasiler). Böylece, İslam ümmetinin geleceği olumsuz etkilenmiştir. Ayrıca hadis külliyyatının kadercî karaktere bürünmesinde bu tür siyasi yapıların etkisi büyüktür. Hadisçiler, genel olarak nakledilenleri değil nakledenleri araştırmakla meşgul olmuşlardır. Bu durum, İslam kültürünün oluşum döneminde siyasi meşruiyet sorunu yaşayan yapıların, İslam ümmetinin geleceğini riske atmasına yol açmıştır. Günümüz Müslümanları da hadis problemi ile karşı karşıyadır. Kur'an'ın yanında hadislerin de ölçü olarak kullanılması, Kur'an'ın öneminin azalmasına ve İslam'ın hayata intibak esnekliğinin kaybolmasına neden

olmuştur. Bu durum, hadislerin İslami hayata alternatif bir dünya görüşü hâline gelmesine yol açmıştır (Akbulut, 1992).

İslam toplumunda kader anlayışının nasıl algılandığı, insanların hayatları ve iradeleriyle bağlantısı nedeniyle büyük bir önem taşır. Kaderin Allah'ın kudretiyle ilgili olduğu ve insanın iradesiyle nasıl ilişkili olduğu sorusu gerçekten derin bir tartışma konusudur. İnsanın iradesinin kaderin belirlenmesinde nasıl bir rol oynadığı veya oynayabileceği İslam düşünce tarihinde önemli bir mesele olmuştur. Bazıları, kaderin her şeyi belirlediğini ve insanın iradesinin bunun içinde sadece birer oyuncu olduğunu savunurken, bazıları insanın iradesinin kaderi etkilediğini ve belirlediğini düşünmektedir. Bu tartışmalar, toplumun dinî inançlarını ve günlük yaşamdaki kararlarını da etkileyebilir. Kaderin insan iradesiyle nasıl ilişkilendirildiği, insanların fiilleri üzerindeki etkisi konusundaki farklı yorumlar, toplumsal normlar ve değerlerin oluşumunda da önemli bir rol oynayabilir. İslam toplumlarında kaderin nasıl anlaşıldığı ve insan iradesiyle ilişkilendirildiği konusundaki tartışmalar; aslında insanların hayatlarını, tercihlerini ve inançlarını şekillendiren temel konulardan biridir. Bu konudaki farklı görüşler, toplumların inanç sistemlerini ve yaşam tarzlarını önemli ölçüde etkileyebilir. Tarihsel olarak Kur'an'ın anlaşılması ve aktarılmasıyla ilgili süreçlerde çeşitli tartışmalar ve anlaşmazlıklar yaşanmıştır. Özellikle önceki nesillerin, dinin bir parçası hâline gelerek Kur'an'ın anlamını yorumlama ve ona uyma konusunda ölçü hâline getirilmesi, toplumsal dinamiklerde önemli değişimlere yol açmıştır. Bu dönemde, bazı üzücü olaylar veya anlaşmazlıkların çözümünde Hz. Muhammed'e atfedilen bazı hadislerle sığınılması ve hatta zaman zaman Kur'an ayetlerinin bu doğrultuda yorumlanması, dinin ve toplumun yaşadığı değişimlerle ilişkilendirilebilir. Siyasi çıkarlar ve çekişmeler, dinin ve dinî metinlerin kullanımını etkileyerek tartışmalara yol açmış olabilir. Özellikle sahabe döneminde yaşanan anlaşmazlıkların bazen kaderle açıklanması, aslında olayların temel sebeplerinin siyasi ve toplumsal dinamikler olduğunu gösteriyor olabilir. Bu dönemde, dinî metinlerin bazıları tarafından, yanlışları meşrulaştırmak veya onay almak için kullanıldığına dair eleştiriler mevcuttur. Kur'an'ın doğru anlaşılması ve yorumlanması önemlidir; ancak tarihsel süreçte dinin ve dinî metinlerin siyasi ve toplumsal etkiler altında nasıl kullanıldığı da göz ardı edilmemelidir. Dinî metinlerin anlaşılması ve yorumlanması, sadece metinlerin kendileriyle sınırlı kalmaz aynı zamanda toplumun tarihî ve sosyal bağlamını da içerir. Bu tür tartışmalar, dinî metinlerin nasıl kullanıldığı ve yorumlandığı konusunda dikkatli olmayı ve metinlerin orijinal mesajından uzaklaşmamasını gerektirir (Akbulut, 2020 a: 270-271).

3.1. Cebriye

Cebriye, cebre inanan insanlar olmakla birlikte bu ekol kulların fiillerinin tamamını Allah'a nispet eder. Kullara hiçbir şekilde seçme hakkı tanımaz (Meşkur, 2011). Bu ekol kişinin kendine has bir irade ve hürriyete sahip olduğunu kabul etmez, kişinin düşünceleri de eylemleri de tamamen kendi dışında bir güç olan ilahi iradenin etkisi ile gerçekleştiğini savunur. Kişi daima yaratıcının zorlayıcı etkisi altındadır. Cebriye terimi, genellikle insanın eylemlerinin yaratıcı olan Allah'ın irade ve kudreti dışında gerçekleşmediğine inanan anlayışları tanımlamak için kullanılır. Bu anlayışa göre, insanın eylemleri tamamen Yaratıcı'nın iradesi ve gücüyle şekillenir ve insanın bu eylemler üzerinde gerçek bir özgür iradeye sahip olmadığı düşünülür (Abdulhamit, 1993).

Özetle, Mu'tezile ve Kaderiye mezhebinin karşıtı olarak insan akli ve iradesini hiçe sayan Cebriye mezhebi itikadî meselelerden çok siyasi zeminde ortaya çıkmıştır. Ayrıca topluma ise baskı ve zorlama yoluyla benimsetilmeye çalışılmış, devlet tarafından dayatılmıştır. İnsanın hür irade sahibi olması ve özgür olma isteği insan fitratı gereği kabulünü zorlaştırmıştır (Çakıcı, 2023: 9). Cebriye düşüncesi insanın iradesini dışlar ve fiillerini Allah'ın zorlayıcı iradesi altında gerçekleşen, bilinçsiz ve iradesiz hareketler olarak görür. Bu anlayışa göre, insanın eylemleri onun iradesinden bağımsızdır ve zorunlu olarak gerçekleşir. Cebri anlayış, insanı cansız varlıklar gibi, eylemlerinde hiçbir etkiye ve bilince sahip olmayan bir varlık olarak değerlendirir. Bu perspektifte insanın fiilleri tamamen Allah'ın kudreti ve iradesi tarafından belirlenir ve kontrol edilir (Seyyid Bey, 2011: 107).

Bir uyarı niteliğinde Hasan el-Basri tarafından Basra'da bulunan cebr görüşündeki gruba gönderilen mektubun içeriği şu şekildedir:

“Kim, Allah'a, kaza ve kaderine iman etmezse o kişi küfre girmiştir. Kim, kendi günahını rabbine yüklerse o da kâfir olmuştur. Allah Teâla, kendisine zorla itaat edilen veya zorla isyan edilen değildir. Çünkü Allah, kullarına verdiği şeylerin gerçek sahibidir. Kullarının gücünü yetirdiği şeylere kendisi daha kadirdir. Eğer kullar O'na itaat ederlerse yaptıklarına mâni olmaz. Şayet isyan ederlerse dilerse yaptıklarına mâni olur. Eğer bir şey yapmamışlarsa onları bir şey yapmamaya O zorlamış değildir. Eğer, Allah yarattıklarını itaat etmeye zorlamış olsaydı, onlardan sevabı kaldırır. Şayet onları günah işlemeye zorlamış olsaydı, onlardan cezayı düşürürdü. Eğer onları başıboş bırakmış olsaydı, (haşa) kudretinde eksiklik

olması icap ederdi. Fakat Allah Teâlâ'nın, yarattıklarından gizli tuttuğu bir sırrı vardır. Eğer, kulları itaat ederlerse bu, Allah'ın kullarına bir lütfudur.” Hasan Basrî'nin Emevî Halifesi Abdümelik bin Mervan'a ithafen yazmış olduğu Kader Risalesi'nde o çağda henüz hayatta olan ashap ve tabiinler arasında kader konusunda yapılan tartışmalarda yaşanan eksen kaymasına dikkat çekmesi, meselenin erken dönem İslam tarihinde ne kadar çetrefilli, yoruma açık tali bir mesele olduğunu göstermektedir (Bayır, 2021: 79).

Cebrî düşüncenin İslam'ın kader anlayışında Ehl-i Sünnet'e göre farklı bir izlenim bırakmıştır. Bu eğilimin kaynağı İslam kaynaklarından ziyade dış unsurlardır. Bu düşünce tarzı, Yahudilik gibi farklı inanç sistemlerinden etkilenmiştir. Bu bağlamda, Cebrî düşüncenin İslam'ın temel öğretileriyle örtüşmediğini ve daha çok farklı fikir akımlarının etkisinde geliştiğini belirtmek mümkündür. Bu tür farklı eğilimlerin İslam dünyasında çeşitli zamanlarda etkili olduğunu görmek, tarihî açıdan önemli bir gözlemdir (Şentürk, 2013: 82). Neticede görülmektedir ki Cebrî ekol insanı eli kolu bağlı sıradan bir varlık olarak değerlendirmiştir.

3.2. Kaderiye

Kaderiye'ye göre, insana bahşedilmiş bir irade vardır ve onun bütün eylemleri, Allah'ın iradesinden ayrı olarak insanın kendi iradesiyle meydana gelmektedir. Bu fikri ilk defa ortaya atan kişilerin Ma'bed el-Cühenî (ö.702) ve Gaylan ed-Dimeskî (ö.744) olduğu söylenir. Bu iki düşünür, Kaderiye mezhebinin temel anlayışını öne sürerek, insanın eylemlerinin tamamen kendi iradesi ve tercihleri doğrultusunda olduğunu savunmuşlardır. Bu anlayış, kulun kendi seçimleriyle eylemlerini gerçekleştirdiği ve bu eylemlerin tamamen özgür iradeye dayandığı fikrini destekler (Bağdadi, 1991: 18).

Kaderiye mezhebinin ortaya çıkışı, İslam'ın ilk dönemlerindeki iç çekişmelerle bağlantılı olduğu söylenebilir. Cemel Vakası ve Sıffin Savaşı gibi olaylar, Müslümanların birbirlerinin kanını dökmelerinin yanında imanın doğası, büyük günahlar, siyasal otorite veya liderlik gibi konularla birlikte kader konusunu da gündeme getirmiştir. Bu dönemde hüküm süren anlayış, olayları ve öldürmeleri ilahi takdirle ilişkilendirirken bazı görüşler ise kötülük, zina, isyan, küfür gibi olumsuz fiilleri insan iradesine dayandırmıştır. Bununla birlikte Emevî yöneticilerinin halkın karşı çıktığı bazı siyasî davranışları ve uygulamaları kaderle

ilişkilendirerek kendilerini aklamaya ve icraatlarını meşrulaştırmaya çalışmaları, siyasi muhalefet çevrelerinde hoşnutsuzluk ve tepki doğurmuştur. Bu bağlamda Kaderiye mezhebinin doğuşu, dönemin siyasi ve sosyal koşullarının etkisiyle şekillenmiştir (Kazanç, 2007).

Kaderiye mezhebinin temel anlayışı, kulun özgür iradeye sahip olduğu ve kendi tercihlerini yapma gücüne sahip olduğu yönündedir. Bu görüşe göre, insan iradesi kendi tercihlerini belirlemede özgürdür ve yapmak istediği şeyi gerçekleştirebilir. Kaderiye, kulun tercihlerinin Allah'ın iradesini aşabileceğini savunur. Yani, Allah'ın murad etmediği bir şeyi bile insanın yapma gücü olduğunu öne sürer. Bu anlayış, insanın özgür iradesini vurgulayarak Allah'ın kaderinin insanın tercihlerini belirlemedeki rolünü sınırlayan bir etken olmadığını düşünür. Bu bakış açısı, İslam düşünce tarihinde kader konusunda çeşitlilik arz eden görüşlerden biridir. Kaderiye'nin savunduğu bu özgür irade ve insanın tercihlerine verdiği önem, diğer kader anlayışlarıyla farklılık gösterir. Bu mezhebin perspektifi, kulun kendi iradesiyle kaderi belirleme konusunda son derece özgür olduğunu öne sürer (Topaloğlu B. ve Çelebi İ. , 2015). Kaderî mezhebi mensuplarına göre insan Allah'ın müdahalesinden uzak bir şekilde kendi eylemlerinin failidir. Bu düşünce, insanın iradesinin kaderi belirlemede mutlak bir rol oynadığını savunur. Bu anlayış, insanın yaşamındaki her şeyin kendi iradesine bağlı olduğunu ve Allah'ın iradesiyle bir ilişkisi olmadığını öne sürer.

3.3. Mu'tezile

Mu'tezile mezhebi, İslam'ın itikadı meselelerini yorumlarken akli ve iradeyi öncelikli olarak ele alan bir anlayışa sahiptir. Bu mezhep, Cebriye ekolüne karşı olarak ortaya çıkmış ve özellikle insan fiilleriyle ilintili olarak kader konusunda farklı bir görüş benimsemiştir. Mu'tezile, kader anlayışında Ehl-i Sünnet mezhebinden oldukça farklı bir yaklaşım sergiler. Bu mezhebe göre, insanın fiilleri Allah'a nispet edilemez. Yani insanın eylemleri tamamen kendi iradesiyle gerçekleşir ve bu eylemler Allah'a atfedilemez. Allah'ın eylemleri, onun kudretine ve isteğine bağlı olarak gerçekleşir ve bu eylemler Allah'a atfedilebilir niteliktedir. Bu anlayış, Mu'tezile'nin kader konusunda insan iradesini ve Allah'ın eylemlerini değerlendirirken kullandığı özel bir perspektifi yansıtır. İnsan eylemlerinin Allah'a nispet edilemez olmasıyla birlikte Allah'ın fiillerinin O'nun kudreti ve isteğiyle ilişkilendirilmesini kabul eder (Adam, 1999: 172).

Mu'tezile kader konusunda insanı mutlak iradeli olarak görür ve ona eylemlerinden ötürü tam bir sorumluluk yükler. Seçimlerinin sonucundan kendisinin sorumlu olacağını belirtir. Mu'tezile ye göre irade bir fiildir ve bu fiilin de faili insanın kendisidir. Mu'tezile; Allah'ın küfrü, günahları, kişinin eylemlerinden hiçbir şey yaratmadığını belirtmiştir. Mutezile mezhebine göre Allah insanı tertemiz yaratmıştır. İnsan sonradan kendi iradesi ile kâfir olmayı tercih etmiştir. Bu konuda Allah'ın bir etkisi, yönlendirmesi söz konusu değildir. Allah yalnızca iyiyi irade eder çünkü kötüyü irade etmek resmen kötülük etmektir ve bu durum Allah için düşünülemez. Mu'tezile mezhebi, Emevî ve Abbasi dönemlerinde oldukça etkili olmuş ve geniş kitlelere ulaşmıştır. Bu mezhebin dönemdeki popülerliği ve ilgi görmesi, insan iradesi ve özgürlüğüne verdiği önemden kaynaklanmaktadır. Mu'tezile'nin vurguladığı temel prensiplerden biri insanın özgür iradesi ve sorumluluğudur. Mezhep, insanın eylemlerini kendi iradesiyle gerçekleştirdiğini ve bu eylemlerin Allah'a nispet edilemeyeceğini savunur. Bu düşünce, geniş kitleler arasında ilgi çekmiş ve kabul görmüştür çünkü insanların özgür iradesine ve eylemlerinin sorumluluğuna vurgu yaparak bireyin kişisel sorumluluğunu ön plana çıkarmıştır. Bu perspektif, dönemin toplumsal ve siyasi yapısında özellikle de otoritenin eylemlerini meşrulaştırmak adına ileri sürülen kader anlayışına karşı bir alternatif sunmuş ve insanların özgür iradelerine verdiği önemle geniş kitlelerin ilgisini çekmiştir. Bu sebeplerden dolayı Mu'tezile, o dönemde büyük bir etki ve ilgi görmüş ve farklı toplumsal kesimler arasında takipçi bulmuştur (Çakıcı, 2023: 32-33).

Diğer yandan ise Mu'tezile ekolü, kader konusunda Eş'arî ve Mâtürîdî ekolü gibi diğer ekollerden farklı bir görüş benimser. Mu'tezile anlayışında insanın davranışlarının önceden Allah tarafından belirlendiği fikri reddedilir. Onlara göre insan eylemlerini özgür iradesiyle gerçekleştirir. Bu anlayışa göre Allah'ın insanın fiillerinde doğrudan bir etkisi veya tayini yoktur. İnsan kendi eylemlerini yapma gücüne sahiptir ve bu eylemleri hayır ya da şer şeklinde seçebilir. Mu'tezile, insanın sorumluluğunu ve özgürlüğünü vurgulayarak, Allah'ın insan eylemleri üzerindeki etkisini sınırlandırır ve insanın eylemlerini kendi iradesiyle gerçekleştirdiğini savunur. Bu anlayış, kader ve insanın sorumluluğuyla ilgili Eş'arî ve Mâtürîdî'liğin anlayışına karşı bir farklılık ifade eder (Nesefî, 2010: 110). İnsan fiillerinin oluşmasında Allah'ın ve kulun rolünü içeren adl konusunda Mu'tezile ile Ehl-i Sünnet arasında önemli anlayış farklılığı bulunmaktadır. Mu'tezile, fiillerini tercihte insanı hür, Allah'ı da zulümden beri kılmak için, bunların oluşumunda asıl rolü insana vermeyi tercih etmiş, Allah'ın kulun maslahatına göre hareket etme durumunda olduğunu söylemiştir.

Ehl-i Sünnet ise Allah'ın mülkünde tasarruf sahibi olduğunu, dilediği gibi davrandığını söylemekte, kula sorumluluk yüklemek için de ona “kesb” hakkı tanımaktadır (Abdülcebbar, 2013: 76). Yine aynı bağlamda kaza ve kader konusu, İslam düşüncesinde önemli bir yer tutar ve farklı mezhepler arasında çeşitli görüş ayrılıklarına sebep olmuştur. Cebriye ve Mu'tezile mezhepleri arasında bu konuda belirgin farklar bulunmaktadır. Cebriye mezhebi, kader konusunda insanın iradesini önemsiz gören bir görüşü benimsemiştir. Onlar, her şeyin Allah tarafından önceden belirlendiğine ve insanın bu kaderi değiştiremeyeceğine inanırlar. Buna göre, insanın fiilleri Allah'ın takdiri çerçevesinde gerçekleşir ve insanın iradesi bu takdiri değiştiremez. Mu'tezile mezhebi ise insanın özgür iradesine ve sorumluluğuna vurgu yapar. Onlar, insanın fiillerinin özgür olduğunu ve bu fiilleri iradesiyle seçtiğini savunurlar.

Netice itibariyle Kaderiye ve Mu'tezile fırkalarının ortaya çıkışı, özellikle Emevî döneminde yaşanan zulüm ve haksızlıklara tepki olarak şekillenmiştir (Watt, 2021: 95-96). Emevî'lerin yaptıkları zulmü, kaderin Allah'ın iradesiyle belirlendiği ve insanın bu kaderi değiştiremeyeceği görüşüyle açıklamaları, Kaderiye fırkasının doğuşunda önemli bir etkidir. Kaderiye, bu zulümleri ilahi takdir olarak görmemiş ve bu nedenle Emevî yönetimine karşı çıkmıştır. Mu'tezile ekolü ise adaletin teolojik bir prensip olarak ele alınması ve Allah'ın adaletini vurgulamasıyla ön plana çıkmıştır. Onların görüşleri, insanların fiillerinin özgür iradeye dayandığını ve Allah'ın adil bir şekilde insanları değerlendirdiğini savunur. Dolayısıyla Mu'tezile'nin kader konusundaki görüşleri, siyasi etkilerin yanı sıra adaletin vurgulanmasını da içerir. Bu bağlamda Emevî zulmü gibi siyasi olaylar, Mu'tezile'nin kader ve adalet anlayışının şekillenmesinde belirleyici bir rol oynamıştır (Sungur, 2020: 89-90). Bu düşünceden hareketle Mu'tezile iradi konularda insanın kendi kaderini belirlediği hususunu vurgulu bir şekilde ifade edilir

3.4. Eş'arîlik

Tam adı Ebü'l-Hasan Ali b. İsmâil b. Ebû Bişr İshak b. Sâlim el-Eş'arî el-Basrî (ö. 324/935-36) olan müellif, bazı kaynaklarda dedesine nispetle Ebû Bişr diye de anılmaktadır. Doğum tarihi hakkında farklı bilgiler bulunmakla birlikte, daha çok 260/873 yılında Basra'da doğduğu kabul edilmiştir. Babasının vasiyeti üzerine önceleri Sünnî âlimlerden ders alan el-Eş'arî, annesinin Mu'tezile bilginlerinden Ebû Ali el-Cübbâî (ö. 303/916) ile evlenmesinden sonra, onun velâyeti altına girerek eğitimini sürdürmüştür. Eş'arî, küçük yaşlardan itibaren

Mu'tezile bilginlerinden ders almış, özellikle de babalığı olan Ebû Ali el-Cübbâî'den kelâm okumuştur. Mu'tezile çevrelerinde yetiştiği için bu mezhebin görüşlerini benimsemiş olan Eş'arî, kırk yaşına kadar Mu'tezilî görüşleri savunmuştur. Ancak 300/912 yılında Basra'da bulunduğu sırada ya gördüğü bir rüya sebebiyle ya da "aslah" konusuyla ilgili olan "ihve-i selâse" tartışmasında Mu'tezilî yaklaşımları tatmin edici bulmaması nedeniyle Mu'tezile'den ayrılıp Ehl-i Sünnet'e intisap ettiğini açıklamıştır (Eş'arî, 2019: 29).

İslam düşünce tarihinde İmam Ebu'l-Hasan el-Eş'arî'nin düşüncelerini kabul eden ve benimseyen gruba "Eşâire" adı verilmiştir. Eş'arî'nin çizdiği bu yolu kendisinden sonra gelen bir takım büyük âlimlerin benimsemesi bu düşünce hareketinin düzenli bir kelâm mektebi hâline dönüşmesini kolaylaştırmıştır. Müttekaddimîn döneminde ekseriyetle Mu'tezile ve Bâtıniyye mezhepleri ile fikrî tartışmalar ve mücadeleler içine giren Eş'arî âlimleri, zaman zaman da eleştirdikleri Aristo felsefesinden müstakil bir yöntem geliştirme çabası içinde olmuşlardır (Yavuz, 2001). Sünni kelamcılar kader konusuyla fazlaca meşgul olmuş, bu konuya hayli kafa yormuşlardır. Ayrıca zaman zaman Eş'arî kelamcıları, Mâtürîdîlerin yaklaşımını da savunmuşlardır. Eş'arî düşünceye göre "kaza" kavramı Allah'ın ezeli karar ve hükmünü ifade eder. Bu kararlar ve hükümler, Allah'ın iradesiyle tüm varlıklar için önceden belirlenmiştir. Bu kavramlar, Allah'ın varlıkların kaderini ve yazgısını önceden belirlediği ve her şeyin onun iradesi doğrultusunda gerçekleştiği anlayışını yansıtır (Karadeniz, 1992).

Bununla birlikte İmam Eş'arî'nin kader ve insan iradesi konusundaki görüşleri, determinizm ve insanın özgür iradesi arasındaki dengeyi anlamaya çalışır. Ona göre insanın eylemleri, Allah'ın yarattığı bir kudretle gerçekleşir. Yani insanın yapacağı eylemler, Allah'ın iradesi ve kudreti doğrultusunda oluşur. Bu görüş, insanın iradesinin tamamen Allah'ın yaratması ve takdiriyle belirlendiğini vurgular. Bununla birlikte, insanın eylemlerinden sorumlu olduğu fikri de Eş'arî düşüncesinde önemli yer tutar. İnsanın sorumluluğu, eylemlerinden dolayı hesap verebilir olmasıyla ilgilidir. Yani insanın seçimleri ve eylemleri, kendi iradesi doğrultusunda gerçekleşirse de bu seçimlerin sonuçlarından sorumlu tutulur. Bu, insanın seçimlerinin ve eylemlerinin önceden belirlendiği anlamına gelirken, insanın bu eylemlerinden sorumlu olduğu gerçeğini de göz ardı etmez (Cürcânî, 2015: 454-459). Bu bağlamda Eş'arîlere göre kesb, kulun gücünün Yaratanın takdirine (iktirânı) yaklaşmasıdır. Yani böylece kesb de aynen eylemler gibi Yüce Mevla'nın yaratığıdır. Mâtürîdîlere göre ise kesb, kulun kendisinde kudretle ve bir şeye azim ile niyetlenmesi neticesinde o şeyin

gerçekleşmesidir. Eş'arîler farklı olarak insanın eylemleri Allah tarafından yaratılır ve aslında insanın fiili işlemeyen önce hiçbir gücü yoktur. Yani kısacası Mutezile tarafından savunulan "yapabilme gücü eylemden önce vardır" şeklindeki görüşün aksine "yapabilme gücü eylem ile birlikte" düşüncesini savunur. Yani Eş'arîler kısacası eylemde kulun herhangi bir gücünün olmadığını, sadece kesbe sahip olduğunu kesbin ise kulun kudreti ve etkisi neticesinde değil, kesbe olan iktiranı ile gerçekleştiğini savunurken Mâtürîdîler kesbin de tamamen kulun kudreti ve etkisiyle doğduğunu savunurlar. Bu görüşü neticesinde, insanın seçimi üzerinde ısrar etmekte ve dolayısıyla insanın gücünün iki zıt eylem için olduğunu kabul eden Mu'tezile ile uyuşmaktadır (Fırlalı, 2020: 157).

Kısacası Eş'arîlerde kader kavramının varlığı kabul edilmiş ve iman esasları arasında zikredilmiştir. Bu sebeple derinlemesine değerlendirilmiş ve bu konu hakkında çeşitli açıklamalarda bulunulmuştur. Ancak bazı görüşleri itibarıyla Cebriyeye bazı görüşleri itibarıyla de Mu'tezile'ye benzemekten geri duramamışlardır (Çakıcı, 2023: 40). Mâtürîdîlere göre Allah yaratırken belli bir hikmet ve sebebe bağlı olarak yaratmıştır. Eş'arîlerde ise durum tam zıttır. Eş'arîler Allah'ın fiillerinde sebep ve hikmet aramazlar. Mâtürîdî'ye göre her şeyde bir hikmet bulunmaktadır. Fakat bazı şeylerin sebep ve hikmetini bilemeyiz. Bu onların hikmetsiz yaratılmasından değildir. Öyle ki beşeri ve sınırlı olan aklımız sayesinde ilahi hikmeti tam olarak ihata edemeyiz (Mâtürîdî, 2015: 18).

3.5. Mâtürîdîlik

Ebu Mansur el-Mâtürîdî (ö. h.333/m.944) yaşadığı devirde bölgesini himaye eden Samâni Devleti'nin sağladığı adalet, ilim ve ihlas yoluyla tefsir, hadis, kelam, tasavvuf, edebiyat, dil gibi ilimler en parlak dönemini yaşamıştır (Işık, 1980: 12). Mâtürîdî düşüncesinde kader kavramı iki temel anlama sahiptir: Birinci anlamı, Kur'an'da belirtilen "*Gerçekten biz, her şeyi bir ölçü ve dengede yarattık.*" (Kamer 54/49) ayetinde ifade edilen anlamdır. Bu anlamda kader, her şeyin bir ölçü ve denge içinde yaratılmasıdır. Yani hayır ve şer, güzellik ve çirkinlik gibi karşıtlıkların, hikmet ve saçmalık gibi değerlendirmelerin her şeyin yaratılışında önceden belirlenmiş bir düzen içinde gerçekleştiği anlamına gelir. Bu düzenin arkasında Allah'ın hikmeti ve iradesi bulunur. Her şey, kendi mahiyetine uygun bir şekilde yaratılır ve her şeyin kendi gereklilikleri doğrultusunda hareket etmesi sağlanır. İkinci anlam ise her şeyin zamanını, mekânını, hak veya batıl oluşunu, sevap veya cezadan gerekli olanını önceden belirlemek şeklindedir. Bu anlamda kader, Allah'ın her şeyi önceden bilmesi ve

belirlemesidir. Yani, her olayın ve her fiilin Allah'ın iradesi tarafından önceden tayin edildiği kabul edilir. Mâtürîdî'nin kader anlayışı, hem Allah'ın yaratılış düzenini ve hikmetini vurgular hem de Allah'ın her şeyi önceden belirlediği prensibine dayanır. Bu şekilde kaderin hem yaratılışın düzeni hem de belirlenmişlik anlamını içeren kapsamlı bir anlayışı ifade eder (Mâtürîdî, 2015: 19).

Bununla birlikte İmam Mâtürîdî kulların eylemlerinin Yaratan tarafından yaratıldığını ifade etmiştir. Bu ifadesini desteklemek için de “Kelamınızı ister gizleyin isterseniz de açıkça belirtin (fark etmez). Muhakkak ki Yaratan, kalbinizdekini eksiksiz olarak bilir. Yaratan bilmez mi? O, gizli açık her şeyi bilendir (Mülk 67/13-14) ayetlerini örnek olarak vermiştir, daha sonra da gizlenerek ve açık açık gerçekleştirilen tüm eylemlerin asıl yaratıcısı Allah olmasaydı bunları ilmine dayanak olarak göstermezdi, diyerek açıklamıştır (Mâtürîdî, 2015: 7135). Mâtürîdîler, amelin yanında iradeyi de değerlendirdikleri için, insanın kendisini hür görmesi gerçeğini hür iradesinin varlığına delil olarak kullanırlar. Özgür iradenin net bir değerlendirmesi yoktur. Çünkü Allah dünyayı yaratırken insanın iradesinin ötesinde pek çok olgu meydana gelmiş ve meydana gelmiştir. İnsanın evreninin kanunlarına göre yaşayan bir yaratıktır. Bazı eylemler bireylerin isteklerine göre gerçekleşir. Ancak irade söz konusu olup da meydana gelmeyen birçok durum da mevcuttur. Bu durumda Mâtürîdîler, sorunun çözümünde Mu'tezile 'ye yakındır (Seyyid Bey, 2011: 108-109). Dolayısıyla Mâtürîdî'ye göre eylemler gerçek manada Allah'a izafe edilmelidir ve bunu sadece nakli, akli ve zaruri bilgi ile anlamak mümkündür. Bu yaklaşımı reddedenleri ise "gerçeğe karşı direnen kişiler" olarak nitelendirmiştir. Birçok mantıki ve nakli delili kullanarak eylemleri tam anlamıyla Allah'a izafe etmeyi desteklemiştir. Meşru olmayan eylemleri Yaraticı'ya atfetmeyi çirkin ve hikmetsiz olarak görmüş, bu tür bir yaklaşımı tutarsızlık olarak değerlendirmiştir. Mâtürîdî, kişinin eylemlerinin Allah tarafından yaratıldığını ancak kulun bunları kendi çabalarıyla kazandığını ve elde ettiğini ifade etmiştir. Burada Mâtürîdî'nin ayrıldığı nokta ise, eylemlerin gerçek anlamda insana izafe edilmesidir. Yani eylemler Allah tarafından yaratılsa da, kişinin eylemlerini gerçekleştirmede kendisinin belirli bir rolü ve sorumluluğu olduğunu, bu fiillerin hakiki failinin bizatihi insan olduğunu savunmuştur. Bu bakış açısı, Eş'arî düşüncesinden ayrılarak, insanın eylemlerinin ona atfedilmesini vurgulamıştır (Mâtürîdî, 2015: 21).

Sonuç itibariyle Mâtürîdî'nin kaza ve kader kavramlarına ilişkin düşünceleri, insanın eylemlerinden sorumlu olduğu ve bu eylemlerden hesap vereceği düşüncesine dayanmaktadır. Bununla birlikte, Allah'ın her şeyi yarattığını, kontrol ettiğini ve hiçbir yaratılmış varlığın Allah'ın hükümlerinin dışına çıkamayacağını ifade eder. Bu anlayışta, insanın eylemleri özgür iradesiyle gerçekleşse de bu eylemler Allah'ın mutlak iradesi ve bilgisi dâhilinde gerçekleşir. Allah'ın iradesi, her şeyin var olmasını, oluşmasını ve meydana gelmesini içerir. Bu çerçevede, insanın eylemleri ve kaderi, Allah'ın mutlak iradesinin bir parçası olarak görülür (Karadaş, 2012: 267).

4. KUR'AN-I KERİM'İN KADER KONUSUNA BAKIŞI

Evrenin ve içindeki her varlığın varoluşu; belirli yasalara, ölçülere ve nizamaya dayanır. Yaratılan her şey; belirlenmiş olan ölçülere, miktarlara ve düzenlere uygun olarak var olmuştur. Bu düzen ve ölçüler; yaratılmış olan her varlığın fonksiyonunu, varoluş amacını ve nasıl işleyeceğini belirler. Bu kavram, evrenin ve varlıkların Allah tarafından belirlenen düzenli yapılarına atıfta bulunur (Atay, 2018: 123). Allah insanı sonucundan sorumlu olduğu eylemleri yapıp yapmamakta özgür kılmıştır, herhangi bir zorlaması veya etkisi söz konusu değildir. Zira böyle olmazsa “ *İnsan için ancak çalıştığına karşılığı vardır.*” (Necm 39, Rum 4) kaidesinin hükmü olmazdı. “Kaderde ne varsa o, başa gelen çeker.” ifadesi doğru olurdu (Akbulut, 2020 a: 29).

Neticede kaderi sadece insanın iradesinin etkisi altında olanlar ve olmayanlar şeklinde iki kısma ayırmak oldukça mantıklıdır. İnsanın hayatında bazı olaylar vardır ki bunlar tamamen insanın kontrolü dışındadır. Doğum, ölüm, bazı tabii afetler gibi olaylar insanın iradesinden bağımsız olarak gerçekleşir. Bu tür olaylar da kaderin bir parçasıdır ancak insanın bu olaylardan sorumlu tutulması beklenemez. Çünkü insanın bu olaylar üzerinde bir kontrolü yoktur. Ancak insanın iradesiyle etkilediği ve doğrudan etkisi altında olan birçok durum vardır. İnsanın seçimleri, tercihleri, davranışları gibi konular bu kategoriye girer. İnsanın bu tür eylemleri, imtihan sürecinin bir parçasıdır ve insanın sorumluluğu altındadır. Bu anlamda, insanın kaderi, özgür iradesi ve seçimleriyle şekillenir ve imtihan süreci bu etkileşim üzerine kuruludur. Dolayısıyla, kaderi sadece tek bir kategoriye indirgemek yerine, insanın iradesinin etkili olduğu ve olmadığı boyutlarıyla birlikte ele almak daha doğru ve kapsamlı bir yaklaşım olacaktır. Bu şekilde insanın yaşamındaki çeşitli olaylar daha derinlemesine anlaşılabilir (Çelik, 2012).

Bu anlamda insana verilen esas güç, iyilik veya kötülük yapma konusunda bir seçim yapabilme yeteneğidir. İnsan özgür iradesiyle kendisine sunulan seçenekler arasından tercih yapabilir. Bu seçimler, insanın özgür iradesinin bir sonucudur. Özgür iradenin varlığı, insanın seçenekler arasında tercih yapabilme özgürlüğünü içerir ve bu da insanın sorumluluğunu beraberinde getirir. Dolayısıyla insanın seçimler yapabilme özgürlüğü, kaderin bir parçasıdır ve insanın sorumluluğunu ortaya koyar. Bu durumda insanın tercih ettiği eylemler, özgür iradesinin bir sonucu olup buna bağlı olarak sorumluluk da

beraberinde gelir (Akbulut, 2020: 29).

"Kader" kelimesi Kur'an'da öncelikle bir ölçü, plan veya takdir anlamında kullanılır. Allah'ın her şeyi belirli bir düzen ve nizam içinde yaratması, her şeyin belirli bir ölçü ve hikmetle oluşturulması fikrini ifade eder. Bu bağlamda, kader kelimesi genellikle Allah'ın belirli bir plana göre her şeyi önceden belirlediği anlamını taşır. Bu, yaratılan her şeyin, Allah'ın iradesi ve hikmetine göre var olduğunu ve her şeyin belirli bir amaca hizmet ettiğini ifade eder. Diğer manalar da genellikle bu ana anlam etrafında şekillenir. O hâlde Kur'an'da geçen "kader" ve "takdir" kelimeleri genellikle Allah'ın her şeyi belirli bir plana, ölçüye ve hikmete göre yaratması ve yönetmesi anlamını taşır. Bu kavramlar; evrendeki düzenin, her şeyin belirli bir amaca hizmet etmesinin altını çizer. Kader, insanın özgür iradesi ve seçimleriyle bağdaşır. Yani insan, kendi eylemlerini seçme özgürlüğüne sahiptir ancak yaptığı seçimler, Allah'ın ilmi ve hikmeti çerçevesinde gerçekleşir. Kur'an'da kaderin insanın hareketlerini mecburi olarak belirleyen bir zorunluluk anlamına gelmediği vurgulanır. İnsan özgür iradesiyle eylemlerini seçerken, bu seçimlerin sonuçlarına katlanır. Kader ve insanın iradesi bir arada varoluşun parçalarıdır. Kader, Allah'ın ilmi ve iradesiyle birlikte insanın seçimlerinin sonuçlarını da kapsar. Bu seçimlerin sonucunda yaşananlar, Allah'ın öngörüsü ve hikmeti içinde yer alır (Atay, 2018: 123-132).

Kur'an'da ifade edildiği gibi insanın yeryüzünde denenmek üzere yaratıldığı ve bu denemenin adil bir şekilde gerçekleşmesi için çeşitli desteklerin sağlandığı belirtilmektedir. Deneme sürecinde insanın tercihlerinin ve eylemlerinin önemi vurgulanırken Allah'ın adil bir deneme için gerekli olan imkânları sağladığına işaret edilir. Bu bağlamda peygamberlerin ve kitapların gönderilmesi, insanları doğru yola iletmek ve imtihan sürecinde onlara rehberlik etmek amacıyla gerçekleşmiştir. Peygamberler; insanlara Allah'ın iradesini ve emirlerini iletmek, doğru yolu göstermek ve insanları imtihanlarına hazırlamak için gönderilmiştir. Kitaplar da bu rehberliği sürdürmek ve insanlara doğru yolu hatırlatmak için kullanılmıştır. Bu desteklerin sağlanmasıyla birlikte insanların imtihan sürecinde adil bir şekilde değerlendirilmesi sağlanır ve herkesin imtihan sürecinde eşit şartlara sahip olduğu kabul edilir. Bu, Allah'ın adil ve merhametli olduğunu gösterirken insanların da sorumluluklarını yerine getirme ve doğru tercihler yapma konusunda özgür iradelerine sahip olduklarını vurgular (Atay, 2018: 129-130) (İnsan 76/2-3; Şems 91/7-8; İsrâ 17/15; Bakara 2/19; Hicr 15/10; Nahl 16/2-44; Zümer 39/65; Nahl 16/64-89; En'âm 6/65; İsrâ 16/15; Şu'arâ 26/208; Fâtır 35/24).

Kur'an'da kader konusu, insanın özgür iradesi ve Allah'ın ilmi arasındaki dengeyi işler. Kader, Allah'ın her şeyi bilen bir şekilde önceden bilmesi olarak tanımlanır. Ancak bu, insanın özgür iradesini etkisiz hâle getiren bir zorlama anlamına gelmez. İnsan, kendi seçimleriyle sorumludur ve bu seçimlerin sonuçlarına katlanır. Kader ve özgür irade arasındaki denge, insanın seçimlerinin Allah'ın ilmi ve iradesiyle uyum içinde olduğunu ifade eder. Özgür iradesi, insanın seçme yeteneği ve sorumluluğu anlamına gelir. Bu, insanın yapacağı eylemlerin sonuçlarına bağlı olduğunu ancak bu eylemlerin Allah'ın ilmi ve iradesiyle uyumlu olduğunu gösterir. Kader, özgür iradeye bir sınırlama getirmez; aksine insanın seçimlerini, özgürlüğünü ve sorumluluğunu vurgular. İnsan, kendi seçimleriyle Allah'ın ilmi ve iradesi çerçevesinde hareket eder. Dinin temelinde özgür irade ve sorumluluk bulunur; kader inancıyla bu temeller çelişmez, aksine tamamlanır (Atay, 2018: 130). Sonuç itibarıyla bir insanın yapıp etmelerinin önceden belirlediği düşüncesi, (cebir) hayatın akışı içinde dinamik bir Allah-insan ilişkisi kurulmasına mâni olur. İnsan hayatı boyunca aşkın olanla sürekli bir ilişki içindedir. Bu bağlamda “*Göklerde ve yerde olan herkes ondan ister. O da her an bir iştedir.*” (Rahman 55/29) ayeti, Allah ile insan arasında olmuş bitmiş edilgen bir ilişkiye değil; aksine devam etmekte olan aktif, sürekli bir ilişkiyi işaret etmektedir (Özden, 2021: 339).

Yukarıda verdiğimiz bölümlerde de görüldüğü gibi kader konusu Kur'an'da iman edilmesi gereken hususlar arasında zikredilmemekle birlikte (Bakara 2/177; Nisa 4/136) genel anlamda bu kavram Allah-kâinat-âlem ilişkisi bağlamında ele alınmıştır. Ayrıca bu kavram Allah'ın mutlak olan sınırsız kudreti ile insanın herhangi bir zorlamaya(cebre) tabi tutulmadan özgür bir irade ve hareket alanına sahip olduğuna da vurgu yapmaktadır. Bu hür oluşun neticesinde de her yapılandan sorumlu tutulacağı vurgulanmıştır. Bununla birlikte Cibril hadisi olarak bilinen rivayette imanın altıncı esası olarak hayrı ve şerriyle birlikte kadere inanmak zikredilir (Müslim, İman 1-5; Ebu Davud, Sünnet 16; Tirmizi, İman 4; İbn Mac'e, Mukaddime 9). Yine Buhârî, Müslim ve Tirmizi gibi sahih hadis kaynaklarında kaderle ilgili olarak çeşitli rivayetler bulunmaktadır. Bu rivayetlerde kaderin kâinattaki olayların Allah'ın iradesi ve takdiriyle belirlendiği, her insanın yaşamındaki olayların Allah tarafından önceden belirlendiği ve kişinin kaderinin bir kitapta yazıldığı ifade edilmektedir. Kaderle ilgili bu belirtilen bazı hadislerde kaderin inanılması gereken bir esas olduğu ve kaderin reddedilmesinin iman açısından bir eksiklik olduğu vurgulanmaktadır. Örneğin bazı hadislerde insanın başına gelecek her şeyin önceden belirlendiği ve bunun Allah'ın takdiri

olduğu ifade edilirken kişinin cennetlik mi cehennemlik mi olacağını da önceden Allah tarafından belirlendiği ve bu durumun bir kitaba yazıldığı ifade edilmektedir. Bu hadisler, kaderin önemini vurgularken insanların yaşadığı her olayın Allah'ın iradesiyle gerçekleştiği ve bu iradeye teslim olmanın önemini dile getirmektedir. Ancak bu konudaki hadislerin yorumlanması ve anlaşılması zaman zaman farklı görüşlere neden olmuş ve tartışmalara yol açmıştır (Buhârî, Kader 1-16; Müslim, Kader 1-8; Tirmizî, Kader 1-19). Kaderin İslam öncesi dönemde de var olduğu ve "dehr" gibi kavramlarla ifade edilen kötü talih veya alın yazısı gibi kader anlayışlarının Câhiliye Arapları arasında yaygın olduğu doğrudur. Bu dönemde insanlar; hayatlarının seyrinin önceden belirlendiğine, kaderin belirli bir şekilde insanı yönlendirdiğine inanıyorlardı. Bu kader anlayışı, insanların yaşadığı zorluklar, felaketler veya olumsuzluklar karşısında bir tür teselli kaynağı olarak görülüyordu. Ancak İslam'ın ortaya çıkışıyla birlikte kader anlayışı daha farklı bir perspektife oturtulmuş ve kaderin Allah'ın iradesi ve hikmetiyle ilişkilendirildiği bir yaklaşım benimsenmiştir. İslam'ın temel metinleri olan Kur'an ve hadislerde kader konusu, insanın sorumluluğuyla ve Allah'ın hikmetiyle bağlantılı olarak ele alınmıştır. Kaderin özgür iradeyi yok etmeyen ancak Allah'ın ilmi ve hikmetiyle uyumlu bir şekilde gerçekleşen bir olgu olduğu vurgulanmıştır. Bu bağlamda İslam'da kaderin anlamı ve işleyişi daha derinlemesine incelenmiş ve insanların özgür iradesiyle Allah'ın iradesi arasındaki denge önemslenmiştir. Dolayısıyla İslam'ın öğretileriyle kader anlayışı, Cahiliye dönemindeki fatalist kader anlayışından farklılık göstermektedir. İslam'da kader, insanların yaşamındaki olayların önceden belirlendiği ve Allah'ın hikmetiyle uyumlu bir şekilde gerçekleştiği bir ilke olarak kabul edilirken insanın sorumluluğu ve özgür iradesi de vurgulanmaktadır. Ayrıca müşriklerin, *"Eğer Allah dileseydi ne biz ne de atalarımız şirk koşmazdık"* mealindeki ayete (En'âm 6/148) Ayrıca benzer ayetlerde (Nahl 16/35; Zuhuf 43/20) yer alan itirazlarına bakıldığında Arap toplumunun kader inancı, İslam öncesi dönemde de var olan bir kavramdı ve İslam'ın ortaya çıkmasıyla birlikte daha da şekillendi. İslam öncesi Arap toplumunda "dehr" veya "kader" gibi kavramlarla ifade edilen bir inanç vardı ve insanlar hayatlarının seyrinin önceden belirlendiğine, kaderin belirli bir şekilde insanı yönlendirdiğine inanıyorlardı. Ancak İslam'ın ortaya çıkışıyla birlikte kader anlayışı daha farklı bir perspektife oturtuldu. İslam'ın temel metinleri olan Kur'an ve hadislerde kader konusu, insanın sorumluluğuyla ve Allah'ın hikmetiyle bağlantılı olarak ele alındı. Kaderin özgür iradeyi yok etmeyen ancak Allah'ın ilmi ve hikmetiyle uyumlu bir şekilde gerçekleştiği vurgulandı. Dolayısıyla İslam'ın öğretileriyle kader anlayışı, İslam öncesi Arap toplumunun kader inancından farklılık göstermektedir. İslam'da kader, insanların yaşamındaki olayların önceden belirlendiği ve

Allah'ın hikmetiyle uyumlu bir şekilde gerçekleştiği bir ilke olarak kabul edilirken insanın sorumluluğu ve özgür iradesi de vurgulanmaktadır. İslam'ın öğretileriyle kader anlayışı müşriklere has bir akıl yürütme tarzından ziyade Allah'ın hikmeti ve iradesi çerçevesinde anlaşılmalı ve bu doğrultuda insanların sorumluluğu üzerinde durulmuştur (Aydınlı, 2003).

İslam kültüründe kader kavramı bir inanç meselesi olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla her iman meselesi gibi bunun da Kur'an'a yansımaları gerekir. Kader tartışması tarih boyunca canlılığını hiçbir zaman kaybetmemiştir. Birçok bilim adamının kadere dair farklı yorumları vardır ve dolayısıyla farklı toplumlarda farklı kader anlayışları ortaya çıkmıştır. Bazı mezhepler, özellikle Mu'tezile gibi, kader ve kaza kavramlarının Kur'an'da kavramsal anlamda kullanılmadığını ve iman esasları arasında bu kavramlara yer verilmediğini savunmaktadır. Bu nedenle, kader ve kaza inancının doğrudan Kur'an'dan kaynaklanmadığı ve iman esaslarından biri olmadığı iddia edilmektedir. Bu bakış açısına göre kader ve kaza gibi kavramların dinî öğretilerdeki önemi ve anlamı, Kur'an'daki ayetlerin yorumlanmasıyla ortaya çıkmış olabilir. Ancak bazı mezhepler bu kavramların Kur'an'da açıkça geçmediğini ve dolayısıyla iman esaslarından biri olarak kabul edilmemesi gerektiğini savunmaktadır. Bu görüş, kader ve kaza konusunun dinî düşünce içindeki çeşitliliği ve farklı yorumları vurgulamaktadır. Her mezhebin kendi öğretileri ve yorumları çerçevesinde kader ve kaza gibi kavramlara nasıl yaklaştığı farklılık göstermiştir (Kazanç, 2007).

Kur'an'da kader konusu direkt olarak iman edilmesi gereken esaslar arasında yer almamakla birlikte Allah'ın sıfatları ve insanın özgür iradesi konularına vurgu yapılmaktadır. Bu, insanın seçim gücüne sahip olduğunu ve kendi tercihlerini yapma özgürlüğüne sahip olduğunu belirtirken aynı zamanda Allah'ın her şeyi kuşatan güç ve hikmetine de vurgu yapmaktadır. Bu görüşe göre Kur'an'da kader konusunun açıkça zikredilmemesi, insanın özgür iradesine ve seçim gücüne vurgu yapmanın önemini ve Allah'ın sınırsız gücüne olan inancı güçlendirmeyi amaçlar. Kader konusuyla ilgili olarak insanın tercihlerini yapma sorumluluğunu ve bu tercihlerin sonuçlarını kabul etme gerekliliğini vurgular (Bakara 2/177, Nisâ 4/136). Ancak konu hadislerde farklı bir durum arz etmektedir. Bazı rivayetlerde kader iman esasları arasında yer almadığı hâlde (Buhârî, İman 37; Tirmizi, Fiten 63), bazılarında hayrı ve şerriyle birlikte kadere iman etmenin gerektiği hatırlatılmıştır (Müslim, İman, 37; Tirmizi, İman 4). Gerçi Kur'an'da kader ve kadr sözcükleri geçmektedir. Ancak bu kelimeler, miktar, ölçü, bir şeyi bir ölçüye göre tayin ve tahsis etmek anlamlarına gelmektedir. "Kader" ve "takdir" kelimelerinin Allah'a isnadının işlerin düzenli, ölçülü ve

hikmetli bir şekilde yürütüldüğünü ifade ettiği belirtilmektedir. Bu kavramlar; lüzumsuz, anlamsız veya rastgele işlerin olmadığını gösterir ve her şeyin bir ölçüsü, miktarı ve düzeni olduğunu vurgular. Buradaki farklı yaklaşımların Kur'an'da geçen "kader" ve "takdir" kelimelerinin Hz. Peygamber'in vefatından sonra dinî, fikrî, sosyal ve kültürel faktörlere bağlı olarak ortaya çıkan ve tartışılan çeşitli fikirlerle ilişkilendirilmesinden kaynaklı olması muhtemeldir. Yani bu kelimelerin Kur'an'daki kullanımıyla sonradan beşer tarafından oluşturulan ıstılahı manaya sahip olmadığı kanaatindeyiz. Yani kader kavramı, insanın iradesini etkileyen önceden belirlenmiş bir kaderi ifade etmekten ziyade Allah'ın düzeni ve hikmetiyle ilgili daha genel bir kavramı temsil etmektedir (Atay, 2018: 123).

Dolayısıyla kader konusundaki tartışmaların tarihsel seyri incelendiğinde kaderin anlamıyla ilgili temel sorunun insanın özgürlüğü etrafında yoğunlaştığı görülür. Bu tartışmalarda kader, sadece evrenin düzenlenmesi ve ilahi yasalar olarak değil, insanın fiillerinin belirlenmesi ve önceden tayin edilmesi olarak da ele alınmıştır. Bu anlama biçimi, insanın özgürlüğünü sınırlayan ve sorumluluğunu zayıflatan bir görünüm ortaya koymaktadır. Çünkü eğer insanın eylemleri önceden belirlenmişse bu durumda insanın tercihleri ve kararları önemsiz hâle gelir ve sorumluluk duygusu zayıflar. İnsanlar, kendi eylemlerinin sonuçlarından bağımsız oldukları hissine kapılabilirler ve bu da onların bireysel ve toplumsal sorumluluklarını tehlikeye atabilir. Bu anlamda kaderin sadece insanın fiillerini belirlemesi ve önceden tayin etmesi şeklindeki anlayış, insanın yaşamındaki anlam alanını daraltabilir ve onun sorumluluk duygusunu zayıflatabilir. Bu nedenle kader konusunda yapılacak tartışmaların insanın özgürlüğü ve sorumluluğuyla uyumlu bir şekilde ele alınması önemlidir. Bu şekilde insanlar, hem özgür iradelerine sahip olduklarını hissederler hem de sorumluluklarını kabul ederler (Akbulut, 2020 b: 265)

Bu anlamda kader konusundaki tartışmaların insanın denenmesi olgusuna olan etkisi önemlidir. Bazı anlayışlarda kaderin insanın yaşamındaki her detayı önceden belirlediği düşünülürken bu durum insanın özgür iradesini ve sorumluluğunu ortadan kaldırabilir. İnsanın fiillerinin önceden belirlenmiş olması, onun seçim yapma özgürlüğünü sınırlar ve bu da insanın yaşamını anlamsız hâle getirebilir. Ayrıca bu anlayıştan yola çıkarak Allah'ın sorumlu bir yaratıcı olarak tasvir edilmesi de sorunlu bir Tanrı tasavvuruna neden olabilir. Çünkü bu durumda Allah, insanları yarattığı gibi, onların yapacakları her şeyi de önceden belirlemiş olur ve bu da adalet ve merhamet gibi ilahi sıfatlarla bağdaşmayabilir. Ancak İslam'ın öğretilerinde kader konusu, insanın özgür iradesi ve sorumluluğuyla

bağdaştırılmıştır. İnsanlar özgür iradeleriyle seçim yaparlar ve bu seçimlerinin sonuçlarına göre sorumlulukları vardır. Kader, Allah'ın ilmi ve hikmetiyle uyumlu bir şekilde işler ve insanların seçimleriyle birlikte şekillenir. Bu anlayış, insanın denenmesi olgusunu korurken aynı zamanda adalet ve merhamet gibi ilahi sıfatlarla uyumludur. Kader algısı ile imtihan anlayışı arasındaki ilişki oldukça önemlidir ve bu ilişki, insanların Allah'a olan tasavvurunu ve hayata bakış açılarını doğrudan etkiler. Geleneksel kader anlayışıyla imtihan kavramının birlikte ele alınması, insanların özgür iradelerini ve sorumluluklarını yok sayabilecekleri bir algı oluşturabilir. Bu algıya sahip olan kişiler, kendi yaşamlarını belirleyen etkenlerin sadece kaderleri olduğuna inanarak özgür iradelerini kullanmaktan kaçınabilirler. Böylece hayatlarını bir teslimiyet içinde yaşayabilirler ve kendi tercihlerinin önemini görmezden gelebilirler. Bu durum, insanların kendi hayatlarının sahibi ve sorumlusu olma noktasında sıkıntı yaşamalarına ve bir nevi teslimiyetçi bir hayat sürmelerine neden olabilir. Ancak sağlıklı bir bakış açısı ve anlamlandırma için imtihan ile kader kavramları arasındaki ilişkinin Kur'an perspektifinden ele alınması önemlidir. Kur'an, insanın özgür iradesini vurgulayarak onu imtihan eden bir Yaratıcı'ya işaret eder. İnsanların seçimleri ve tercihleri, bu imtihan sürecinde önemli bir rol oynar ve kader, Allah'ın ilmi ve hikmetiyle birlikte insanların tercihleriyle şekillenir. Bu anlayış, insanların sorumluluklarını kabul etmelerine ve kendi hayatlarını anlamlı bir şekilde yaşamalarına yardımcı olabilir (Çetin, 2016).

Bununla birlikte birçok kişi tarafından kader içinden çıkılmaz, açıklanması ve anlaşılması mümkün olmayan bir kavram olarak nitelendirilir. Hz. Muhammed'in bu konuda kendisine herhangi bir soru sorulmasını ve sahabe arasında konuşulup tartışılmasını dahi yasakladığına dair bilgiler zikredilmiştir (Tirmizi, 4/443; Ahmed b. Hanbel, Müsned, 2/178). Kader kavramını "Allah'ın sırlarından bir sır" olarak kabul edilemez (Sabri, 1382: 801) ayrıca Hz. Peygamber'in de bu konudaki tartışmaları ve kendisine soru sorulmasını yasakladığına dair rivayetlerin de (Tirmizi, 4/443; Hanbel, Müsned, 2/178) sahihliğine şüphe ile bakılmaktadır çünkü kader konusu insanın meselesidir ve doğru bir izah için insanın rolünün doğru bir şekilde anlaşılması gerekir. İnsanın doğası ve konumu dikkate alındığında kaderin karşısında insanın eli kolu bağlı bir varlık mı yoksa çeşitli seçeneklere sahip hür bir varlık mı olduğu sorusu ön plana çıkmaktadır. Bu sorunun cevabı, insanın varoluş ve özgürlük potansiyeline dayanır. Ayrıca Allah'ın her şeyi yaratan ve kontrol eden bir varlık olarak kabul edildiği durumda insanın Allah'ın izniyle veya izni dışında neyi yapabileceği sorusu da önemlidir. Bu, insanın eylemlerinin ve kararlarının kaderle nasıl ilişkilendirildiğini anlamak için önemlidir. Sonuç olarak kader konusunun insanın özgürlüğü ve Allah'ın iradesiyle nasıl

ilişkilendirildiği üzerine odaklanarak insanın rolünün doğru bir şekilde anlaşılması önemlidir. Bu, kader tartışmalarında doğru bir hareket noktasının belirlenmesine yardımcı olabilir. İnsan rotası çizilmiş bir varlıksa onda iradenin olmasına, aklın bulunmasına gerek var mıdır? Sorumluluğu olmayan varlıklar gibi insandan da mihaniki olarak hareket etmesi mi istenmiştir? Ya da varoluşunun gayesini bilinçli olarak yerine getirmesi mi beklenmektedir (Akbulut, 2020 b: 17-18)?

Kader konusunu ele alan hadislerin bir kısmında insanın pasif bir şekilde sunulduğu ve öznenin değil, nesnenin olduğu vurgulanır. Bu tür hadisler, insanın iradesinin önemsizleştirildiği ve eylemlerinin önceden belirlendiği izlenimini verir. Bu durum, insanın özgürlüğünü sınırlayan ve onun sorumluluk duygusunu zayıflatan bir etki yapabilir. Ancak hadislerin tümünü değerlendirdiğimizde kader konusunu ele alan farklı perspektifler de bulunabilir. Bazı hadislerde insanın sorumluluğu ve özgürlüğü vurgulanırken bazılarında ise kaderin Allah'ın iradesine teslim olma gerekliliği üzerinde durulur. Bu nedenle hadislerin bütününe bakarak kader konusunu anlamak ve yorumlamak önemlidir. Kader tartışmalarında hadislerin kullanılması, farklı görüşlerin ortaya konmasına ve tartışmanın zenginleşmesine katkıda bulunabilir. Ancak hadislerin yorumlanması ve anlamlandırılması sürecinde dikkatli olunmalıdır ve çeşitli hadislerin bir arada değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu şekilde kader konusunda daha kapsamlı ve dengeli bir anlayış geliştirilebilir (Şahin, 2011). Dolayısıyla kader kavramı hadislerde oldukça sık bir şekilde geçmektedir. Kader konusu Hz. Peygamber tarafından sadece tek bir konu etrafında ele alınmamış, çeşitli meselelerle birlikte ifade edilmiştir. Rivayet edilen Hz. Peygamber'in hadisleri kimi zaman kader konusunu tartışmayı yasaklamış, bazen kaderin değişmezliğini vurgulamış, bazı hadislerde kaderin inkâr edilmesi yasaklanmış, başka hadislerde Allah'ın kendisine ait irade ve takdiri vurgulanmış, musibetler ve felaketlerle birlikte ilahi iradeden bahsedilmiştir. Yazgı, kalem gibi konular ele alınmış; tevekkül, rıza, sabır, hidayet, delalet, ecel, rızık, doğum, cinsiyet gibi konular da kaderle ilgili hadislerde sıklıkla geçmiştir. Bütün bu hadislerle birlikte hür iradeye de sık bir şekilde vurgu yapılmıştır (Altuncu, 2012: 19-20).

İnsanın hayatında yaşadığı denemelerin çeşitliliği ve kendi dışındaki etkenlerin de bu denemelerde rol oynadığı açıkça görülmektedir. İnsan, kendi iradesiyle yapmak istediği eylemlerin sonuçlarıyla değil, aynı zamanda çevresindeki diğer insanların eylemlerinin etkisiyle de sınanmaktadır. Özellikle toplu taşıma gibi durumlarda, insanlar çevresindeki diğer insanların eylemlerinin sonuçlarına maruz kalabilirler. Bu durumda bir bireyin kendi

iradesi ve eylemlerinin yanı sıra çevresindeki etkileri de göz önünde bulundurması ve bu etkilere karşı dikkatli olması önemlidir. İnsan; kendi sınırlılıklarını ve etkiye açık olduğunu kabul ederek, Allah'tan yardım isteyerek ve sabırla bu zorlu süreci atlatabilir. İman, bu tür denemelerde insanın güçlenmesine ve olgunlaşmasına yardımcı olabilir. Bu nedenle insanın yaşadığı denemeler karşısında sabırlı olması ve Allah'a güvenmesi önemlidir (Çetin, 2016). İnsanın özgür iradesini kullanarak doğru yolu bulma isteğiyle dua etmesi önemlidir. "*Bizi doğru yola ulaştır.*" (Fâtiha 1/6) gibi dualar, insanın içinden geldiği şekilde dua etmesinin bir ifadesidir. Bu dua, insanın kendi özgür iradesiyle doğruyu arama çabasının bir yansımasıdır. Allah'ın hayatın akışı içinde bu duaya katılması, icabet etmesi, onun lütuf ve inayetinin bir eseridir. Dolayısıyla Allah ile insan arasında gerçekleşen böyle bir ilişki biçimi de her çeşit cebrî algı ve anlayışını dışlar (Düzgün, 2013). Bu anlamda kadere iman, insanın özgür iradesi olmadığı anlamına gelmez. İslam'da kader ve insanın özgür iradesi arasında bir denge bulunur. Kader, Allah'ın her şeyi bilmesi, takdir etmesi ve yaratması anlamına gelir. Ancak bu, insanın özgür iradesini etkisiz kılmaz. İnsan, özgür iradesiyle seçimler yapar ve eylemlerde bulunur. Bu seçimler, insanın sorumluluğunu ve hesap verebilirliğini belirler. Kadere iman, Allah'ın her şeyi önceden bilmesi ve belirlemesiyle uyum içinde insanın özgür iradesine ve sorumluluğuna inanmayı içerir. Sorumluluk ve özgür irade, İslam inancının temel taşlarından biridir. İnsanlar, seçimleri ve eylemleriyle sorumludur ve bu eylemlerinin sonuçlarından sorumlu tutulurlar. Bu anlayış, insanlara sorumluluk duygusu ve ahlaki eylemlerde bulunma çağrısını içerir. İnançların doğurduğu sonuçlar farklı toplumlarda farklı etkiler yaratabilir. Ancak İslam inancı, sorumluluk ve özgür iradeyi vurgular ve bu, toplumun sorunlarına farklı perspektiflerden bakmaya teşvik eder. İslam'ın öğretileri, insanların toplumlarda daha iyi bir şekilde bir arada yaşamaları ve sorumluluk bilinciyle hareket etmeleri gerektiğini vurgular (Atay, 2018: 131).

Kitabın bu bağlamdaki anlamı, genellikle "yazılı kayıt" veya "kitap" olarak çevrilir. İlgili ayette de belirtildiği gibi, "*Yeryüzüne ve sizin başınıza gelen bir musibet yoktur ki biz onu yaratmadan önce o, kitapta bulunmasın.*" (Hadid 27/52). Bu ifade, Allah'ın her olayı önceden bilip kaydetmesini ifade eder. Ancak burada "kitap" kelimesi sadece yazılı bir kayıt olarak anlaşılmalıdır. İslam geleneğinde "kitap" kelimesi genellikle Allah'ın kaderi, yasaları veya ilahi planı ifade etmek için kullanılır. Yani her olayın önceden belirlendiği, Allah'ın ilmi ve takdiri çerçevesinde gerçekleştiği anlamını taşır. Diğer bir ifadeyle "kitap" kelimesi, yaşanan olayların Allah'ın ilmi ve takdiriyle belirlenmiş olduğunu ifade eder. Dolayısıyla, her olayın önceden Allah tarafından bilindiği ve takdir edildiği, bu bilginin ve

takdirin de bir nevi "kitapta" bulunduğu anlamını taşır. Bu bağlamda yaş ve kuru her şeyin kitapta bulunması; varlıklarının yanı sıra üzerlerindeki ilahi kanunların, kuralların ve kaderin de önceden belirlenmiş olduğunu ifade eder (En'am 6/38; Ra'd 13/39; Hicr 15/4; Sebe 34/3; EnfaI 10/68; Nisa 4/66-77; Bakara 2/216-246). Kur'an'da geçen bu ayetler; insanın başına gelen musibetlerin, insanın kendi eylemlerinden kaynaklandığını belirtir (Şûra 30; Nisa 62). İnsanın eylemlerinin sonuçlarına katlanacağını ve yaşadığı zorlukların, kişinin kendi tercihleri ve davranışlarına bağlı olduğuna dikkat çekilir. Ancak bu ayetin yanı sıra, başka ayetlerde de Allah'ın her şeyi önceden bilip takdir ettiği ve kaderin gerçekliği vurgulanır. Bu durum, bazen insanın özgür iradesi ve sorumluluğu ile kaderin önceden belirlenmiş olması arasında bir çelişki gibi algılanabilir. İslam düşünce geleneğinde bu konu, insanın özgür iradesi ile Allah'ın kaderi arasındaki denge ve ilişkiyi anlama çabasıyla ele alınır. İnsanın eylemlerinin önceden bilinmesi ve takdir edilmesi ile insanın sorumluluğu arasındaki ilişki karmaşık olabilir. Ancak bu konuda genel bir anlayış, insanın özgür iradesi çerçevesinde eylemlerini seçtiği ve bu seçimlerin sonuçlarına katlanacağı yönündedir. Dolayısıyla insanın sorumluluğu ve kaderin gerçekliği arasında bir denge ve uyum olduğu düşünülür. Bu ayete göre insanın başına gelen musibetten insanın sorumlu olduğu ortaya çıkmaktadır. Eğer, insanın başına gelen musibet önceden takdir edildiyse bunda insanın sorumlu olmasının bir manası olamaz (Akbulut, 1992). İslam inancına göre insanların başına gelen iyi veya kötü şeylerin Allah'ın önceden belirlediği kurallara göre olduğuna inanılır. Bu, kaderin ve Allah'ın hikmetinin bir yansıması olarak görülür. İnsanların yaşadığı her olayın Allah'ın iradesi ve hikmetiyle uyumlu olduğuna inanılır. Kur'an'da belirtildiği gibi Allah bazen insanları imtihan etmek amacıyla çeşitli sınavlarla karşı karşıya bırakabilir. Bu sınavlar; insanların imanlarını güçlendirmek, sabırlarını sınamak ve karakterlerini olgunlaştırmak için bir fırsat olarak görülür. Ancak insanların başına gelen her şeyin kendi fiillerinden kaynaklandığı düşünülmez. Bazı durumlarda insanın kendi kusuru olmadığı hâlde başına musibetler gelebilir. Bu, insanların yaşadığı dünya hayatının imtihanlarla dolu olduğu ve Allah'ın hikmetine uygun olarak şekillendiği inancıyla uyumludur. Bu nedenle İslam'da sabır, şükür ve Allah'a tevekkül gibi erdemler önemlidir çünkü insanların bu tür zorluklarla karşılaştıklarında Allah'a güvenmeleri ve onun hikmetine boyun eğmeleri gerekir (Bakara 2/153-156). Buraya kadar yaptığımız açıklamalardan her şeyin ölçüsünün, kanununun ve nizamının Allah tarafından konulduğunu, bu kuralların bir kısmının insan tarafından da bilinebileceğini, bundan dolayı hür iradeli failerin bu kurallar çerçevesinde hareket etmeleri istenmektedir. İslam inancına göre Allah insanların hayatında belli kurallar ve yasalar belirler ve bu kurallar doğrultusunda olaylar gerçekleşir. İnsanlar tarafından bilinebilecek

olanlar, Allah'ın belirlediği kurallar çerçevesinde yer alır ve insanlar bu kurallara uygun olarak yaşarlar. Ancak insanlar tarafından bilinemeyecek olan ve Allah'ın hikmeti gereği insanların kontrolünde olmayan durumlar da vardır. Bu durumlarda insanların fiilleri ve tercihleri önemlidir ve bu tercihler Allah'ın hikmeti ve iradesiyle uyumlu olarak gerçekleşir. Dolayısıyla, insanlar kendi seçimleri ve eylemleriyle kaderlerini belirlerler. Bu perspektiften bakıldığında insanlar belirli bir özgürlüğe sahip olmakla birlikte yine de Allah'ın iradesi ve hikmetiyle uyumlu bir şekilde hareket etmelidirler. Bu da İslam inancında sorumluluk duygusunun ve Allah'a olan teslimiyetin önemini vurgular. İnsanlar, kendi tercihlerinin ve eylemlerinin sonuçlarına katlanırken aynı zamanda Allah'a güvenmeli ve onun hikmetine teslim olmalıdırlar (Akbulut, 1992).

İslam inancına göre Allah kâinatta belli düzen ve kanunlar belirlemiştir ve bu kanunlarla var olan her şey belli bir nizam içinde işler. Bu kanunlar, insanların yaşamlarını düzenlemekte ve çeşitli olayların gerçekleşme şeklini belirlemektedir. Bu kanunlar sayesinde insanlar da çevrelerindeki varlıklardan en iyi şekilde faydalanabilirler. Örneğin suyun belirli bir sıcaklıkta kaynaması veya güneşin her gün belirli bir zaman diliminde doğması gibi düzenli olgular, insanların günlük yaşamını planlamasını ve düzenlemesini kolaylaştırır. Bu düzenin olması, kaosun önlenmesini sağlar ve insanların hayatlarını daha düzenli ve güvenli hâle getirir. Bu düzenin arkasında ise Allah'ın hikmeti ve iradesi bulunmaktadır. Allah, her şeyi belli bir amaç doğrultusunda yaratmış ve her şeyi belirli bir düzen içinde işlemesini sağlamıştır. Bu düzen, Allah'ın kudret ve hikmetinin bir yansımasıdır (Düzgün, 2013).

Bireyin gerçekleştirdiği tüm eylemler Allah'ın bilgisi dâhilindedir yani ilmi her şeyi kapsamaktadır. Denizdeki balıkları ve diğer canlıları bir düşünelim. Bu varlıkların doğmasına, büyümesine, hareketlerine nasıl ki denizin herhangi bir müdahalesi veya zorlaması yok ise Yaratan'ın ilminin de kulunun davranışlarına ve iradesi yoluyla yaptığı seçimlere herhangi bir müdahalesi söz konusu değildir. Yaratan'ın iradesi tüm zaman ve mekânları içine alır, hepsini kuşatmış hâdedir. Yaratan için geçmiş ve gelecek söz konusu değildir. Öyle ki buradan yola çıkarak söylenilebilir ki Allah'ın ilmi kadere herhangi bir kanıt hükmünü taşımaz. Belirlenmişlik manasına gelen bir kaderin varlığından bahsedilemez. Ancak özgür iradenin varlığı bir gerçektir. Onu yok saymak Kur'an'ı yok saymak olur. Özgür iradeyi yok saymak dini yok saymak anlamına gelir. Kur'an'da kader vardır ancak "kadere iman" diye bir şeyden bahsetmek ve Kur'an da varlığından söz etmek mümkün değildir. İnsanlar kadere yanlış bir şekilde "alinyazısı" manasını vermiş ve o

şekilde inanmaktadırlar. Ve asırlar boyunca kaynaklarımızda da bu inanç bu şekilde verilmiş, bu şekilde yeni nesillere aktarılmıştır. Onlara göre bireyin ne yapıp ne edeceği o daha dünyaya bile gelmeden belirlenmiş, kaderi çizilmiş ve iş bitmiştir. Artık onu değiştirmek mümkün değildir. Cennete ya da cehenneme gidecek olması kendi elinde olmayan bir durumdur. Allah tarafından daha önceden belirlenmiştir. Aslında bu inanca sahip olan insan Kur'an'a ve peygambere aykırı davranmıştır. Veleve ki kişinin Allah'a ve peygambere inanabilmesi için özgür olması şarttır. Kendisine verilen iradeyi istediği yönde kullanarak Allah'a ve Resul'üne inanmak ile mükelleftir kişi. Alın yazısı manasında kadere inanan bir kişi zaten seçim hakkına sahip değildir dolayısıyla inandığı şeyin sorumluluğunun olmaması gerekir. Özgür irade sahibi olmayan hayvandır. İnsanın dindar ve din sahibi olması özgür iradesine bağlıdır. Burada kadere iman diye bir şeyden bahsedemeyiz. Böyle bir iman esası Kur'an'ı Kerim'de yoktur. Bireye özgür irade ve seçim hakkı verilmiştir ve yaptığı veya yapması gerekip de yapmadığı her eylemden birey sorumlu tutulmuştur (Atay, 2018: 130-131).

Hüseyin Atay'ın önerdiği çözüm önerisi oldukça ilginçtir. Ona göre Allah'ın ilmi, insanın özgür iradesini kısıtlayan bir etkiye sahip değildir. Tam tersine Allah'ın ilmi, insanın özgür iradesini destekler ve insanın kendi seçimlerini yapmasına izin verir. Atay'a göre Allah'ın ilmi, zamandan ve mekândan bağımsız bir şekilde her şeyi kapsayan bir deniz gibi düşünülebilir. Bu deniz, içinde yaşayan balıkların serbestçe hareket etmesine izin verir, onların seçimlerini belirlemez veya yönlendirmez. Benzer şekilde Allah'ın ilmi de insanın seçimlerini belirlemez veya kısıtlamaz, insanın özgür iradesine saygı duyar ve insanın kendi tercihlerini yapmasına izin verir. Bu yaklaşım, Allah'ın ilminin insan özgürlüğüyle nasıl uyumlu olduğunu vurgular. İnsanlar özgür iradeleriyle hareket ederken Allah'ın ilmi bu seçimleri önceden bilir ancak bu bilgi insanın özgürlüğünü etkilemez veya kısıtlamaz. Bu şekilde insanlar özgürce yaşamlarını sürdürebilirken aynı zamanda Allah'ın ilminin kapsayıcı ve kusursuz doğasından da yararlanabilirler (Atay, 2018: 130).

Netice itibariyle Kur'an, insanların özgür iradeye sahip olduğunu ve istediklerini yapabileceklerini vurgular. İnsanlar, kendi seçimlerini yapma yetisine sahiptir ve bu seçimlerin sonuçlarından sorumludurlar. Ancak Kur'an aynı zamanda Allah'ın kudretinin ve iradesinin her şeyi kapsadığını ve kontrol ettiğini belirtir. İnsanların istediklerini yapma özgürlüğüne sahip olmalarına rağmen Allah'ın iradesi her an devrede olup her şeye müdahale edebilir. Bu durumda insanlar, istedikleri gibi davranabilirler ancak Allah'ın iradesi ve

kudreti her zaman etkindir ve herhangi bir anda müdahale edebilir. Bu, insanların kendi seçimlerini yapma özgürlüğüyle Allah'ın kontrol ve iradesinin uyumlu olduğunu gösterir. İnsanlar özgür iradelerine sahip olmalarına rağmen, Allah'ın kudreti ve iradesiyle uyum içinde yaşarlar. Bu da insanların sorumluluklarını korurken aynı zamanda Allah'ın her şeye hükmeden kudretini ve iradesini de kabul etmelerini sağlar (Atay, 2018: 132-133).

5. ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNDE KADER ALGISI

Bu araştırma geleceğimiz ve istikbâlimizi oluşturan ortaokul grubu çocuklarının nasıl bir kader algısına sahip olduklarını ortaya koymaktadır. Bu çalışmada “Onların bu konu hakkında inanç ve tutumları nasıl, bu inançları neyin etkisi ile edindiler, bu edindikleri bilgilerin Kur’an’a uygunluğu nedir?” gibi sorulara cevap bulunmaya çalışılacaktır.

Araştırmanın yürütüldüğü çalışma grubundaki öğrencilerin yaşları “11-14” aralığındadır. Çalışma grubu beşinci, altıncı, yedinci ve sekizinci sınıf öğrencilerinden oluşmaktadır. Araştırmaya iki farklı şehirden, farklı yaş gruplarını içeren, farklı kademelerde eğitim gören, farklı sosyoekonomik yapılara sahip farklı çevrede yetişmiş öğrenciler katılmıştır. Bütün bu değişkenler de değerlendirilerek bu yaş grubundaki çocukların nasıl bir kader algısına sahip oldukları ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Şimdi aşağıda verilen anket analizleri ile birlikte bu yaş aralığındaki çocukların kader algıları, bu algıların kaynakları ve Kur’an’a uygunluğu ortaya konmaya çalışılacaktır.

Tablo 5.1: “Kader kelimesinin anlamı (sizce) aşağıdakilerden hangisi olabilir?” Sorusuna verilen cevapların analiz tablosu

İfade	Kişi Sayısı	Kişi Yüzdesi
A- Şans	47	15.51
B- Belirlenmiş yazgı	71	23.43
C- Alın yazısı	98	32.34
D- Kur’an’a göre iman esaslarından birisi	75	24.75
E- Hiçbiri	12	3.96
Toplam	303	100

Tablodan da görüldüğü üzere katılımcılar tarafından en çok tercih edilen seçenek “C” seçeneğinde yer alan “alın yazısı” ifadesidir. Toplumun büyük bir kısmında yer alan inancı bu çalışma grubu da fazlası ile yansıtmaktadır. Bu şıkkı seçen kitlenin Kur’an’ın ruhuna tamamen aykırı olan cebri bir anlayışa sahip oldukları görülmektedir. En az tercih edilen seçenek ise “E” seçeneğinde yer alan “hiçbiri” ifadesidir.

Tablo 5.2: “Sizce insanın kendi hayatı ile ilgili seçme hakkına sahip olduğu durumlar var mıdır?” Sorusuna verilen cevapların analiz tablosu

İfade	Kişi Sayısı	Kişi Yüzdesi
A. Evet vardır çünkü insan iradeye(seçim yapabilme yeteneğine) sahiptir.	127	41.91
B. Hayır yoktur çünkü her şey Allah tarafından çok önceden belirlenmiştir.	56	18.48
C. Bazı durumlarda seçim yapabilir ancak bazı şeyler de doğuştan bellidir.	109	35.97
D. İnsan hayatı ile ilgili tüm kararları kendisi verir başka hiçbir müdahale yoktur.	11	3.63
Toplam	303	100

Katılımcıların büyük bir çoğunluğu “A” seçeneğinde yer alan “Evet vardır çünkü insan bir iradeye sahiptir.” seçeneğini tercih etmiştir. Burada da önceki soru bağlamında görülmektedir ki her ne kadar cebri bir yatkınlıkları varsa da aslında kendi güçlerinin ve Allah tarafından bahşedilmiş bir iradeye sahip olduklarının bilincinde olan bir kitle söz konusudur. İkinci olarak ise büyük oranda tercih edilen “C” seçeneğidir. Anketin uygulandığı gruptaki öğrencilerin büyük çoğunluğu kendi güçlerinin ve hayatları ile ilgili söz sahibi olduklarının farkındadır. Yine büyük bir grup da bazı şeylerin Allah’ın iradesi ile ve kendi iradesi dışında gerçekleştiğini düşünmektedir. Bir kısım öğrencide “B” seçeneğini tercih ederek kendi hayatı ile ilgili hiçbir şekilde söz hakkı olmadığını ve her şeyin Allah tarafından önceden belirlendiğini düşünmektedir.

Tablo 5.3: “Kadere inanıyor musunuz?” sorusuna verilen cevapların analiz tablosu

İfade	Kişi Sayısı	Kişi Yüzdesi
A. Ailem inandığı için ben de inanıyorum.	20	6.60
B. Bazı durumlarda inanıyorum.	53	17.49
C. İnanmıyorum.	29	9.57
D. Hiç şüphe etmeden inanıyorum.	184	60.72
E. Kaderin anlamı itibariyle iman edilecek bir kavram olduğunu düşünmüyorum.	17	5.61
Toplam	303	100

Katılımcılara yöneltilen bu soruya ise çok yüksek bir oranla “D” seçeneği cevap olarak tercih edilmiştir. Yine büyük bir kitle de “B” seçeneğini seçerek “Bazı durumlarda inanıyorum.” ifadesini tercih etmiştir. “C” seçeneğini tercih eden azımsanamayacak oranda bir kitle bulunmaktadır. Ve görülmektedir ki “E” seçeneği, en az tercih edilen seçenek olmuştur. Bu seçeneği tercih edenler ise yüksek oranda kaderin Kur’an’daki manasından haberdar olan grup yani sekizinci sınıflardır.

Tablo 5.4: “Size göre kader kavramı daha çok kâinat ile mi yoksa insan ile mi alakalıdır?” sorusuna verilen cevapların analiz tablosu

İfade	Kişi Sayısı	Kişi Yüzdesi
A. Kâinat ve onun düzeni ile alakalı	54	17.82
B. İnsan ile alakalı	52	17.16
C. Her ikisi ile de ilişkili	97	32.01
D. Her ikisi ile de alakalı değil Allah ile ilişkili bir kavramdır.	40	13.20
E. Allah’ın tüm canlılar ile ilgili belirlemiş olduğu alın yazısı ile alakalı	60	19.80
Toplam	303	100

Bu soruya ise katılımcıların büyük oranda “Her ikisi ile de alakalı” yanıtını verdikleri görülmektedir. Diğer seçenekler ise birbirine yakın oranlarda tercih edilmiştir. Kader kavramı İslam toplumunun ekseriyeti tarafından sadece insan ile ilişkilendirilmesine rağmen çalışma grubumuzdaki öğrencilerin yarısının bu kavramın aslında kâinatı ilgilendirdiğinin farkında olduğu görülmektedir. Yine “E” seçeneğini tercih eden öğrenciler kaderi alın yazıdan ve Allah’ın belirlemesinden ibaret olduğunu düşünmektedir.

Tablo 5.5: “İnsanın ömrü ve kaderi doğar doğmaz bellidir.” Anlayışı sizce doğru mudur?
Sorusuna verilen cevapların analiz tablosu

İfade	Kişi Sayısı	Kişi Yüzdesi
A. İnsanın ömrü o daha doğmadan belirlenmiştir. Ancak kaderi o yaşarken Allah tarafından belirlenir.	106	34.98
B. Yanlıştır çünkü kişi seçimleri ile kaderine yön verir. Ömrünü ise sağlıklı beslenme, bir takım güvenlik önlemlerini alma gibi eylemlerle daha uzun yaşayabilir.	34	11.22
C. İnsan ömrüne etki edemez ancak kaderine etki edip onu yaptığı seçimler ile yönlendirir.	45	14.85
D. Doğrudur, insanın ömrü de kaderi de tamamen Allah’ın elindedir, insanın herhangi bir etkisi yoktur.	74	24.42
E. Bu konuda kararsızım, bazı tereddütlerim var. Bu sebeple doğru ya da yanlış diyemiyorum.	44	14.52
Toplam	303	100

Katılımcılar yüksek oranda “A” seçeneğinde yer alan “İnsanın ömrü o daha doğmadan belirlenmiştir ancak kaderi o yaşarken Allah tarafından belirlenir.” seçeneğini tercih etmiştir. Katılımcılar ikinci olarak ise “C” seçeneğinde yer alan “Doğrudur, insanın ömrü de kaderi de Allah’ın elindedir, insanın herhangi bir etkisi yoktur.” seçeneğini işaretlemiştir. Kalan seçenekler ise birbirine yakın oranda tercih edilmiştir.

Tablo 5.6: “İnsan kendi kaderi üzerinde söz sahibi midir?” Onu değiştirebilir mi? Sorusuna verilen cevapların analiz tablosu

İfade	Kişi Sayısı	Kişi Yüzdesi
A. Evet kişi isterse kaderini iradesini kullanarak yönlendirebilir.	43	14.19
B. Kader değiştirilemez ve kontrol edilemeyen bir kavramdır. Allah tarafından yazılır.	114	37.62
C. İnsan kaderi ile ilgili bazı şeyleri değiştirebilir ancak bazı şeyleri ise değiştirmesi mümkün değil.	74	24.42
D. Kader Allah'ın kâinata koyduğu eşsiz nizam ve ölçüdür.	32	10.56
E. Herkesin kaderi o doğarken bellidir ve kişi onun üzerinde herhangi bir etkiye sahip değildir.	40	13.20
Toplam	303	100

Katılımcılar 6. tabloda da görüldüğü gibi büyük oranda “B” seçeneğini tercih etmiştir. Bu cevap oranına bakıldığında görülmektedir ki azımsanamayacak oranda öğrenci kaderi cebri anlayışa uygun değiştirilemez bir durum olarak değerlendirmektedirler ve genel manada topluma hâkim olan cebri kader inancını gözler önüne sermektedir. Yine ona en yakın olarak tercih edilen seçenek ise “C” seçeneğidir. Bu seçeneği tercih eden öğrenciler kader ile alakalı olarak kendi güçlerinin farkında ve kaderin sadece bir belirlenmişlikten ibaret olmadığını farkındalar. Diğer üç seçenek ise birbirine yakın oranlarda tercih edilmiştir. Kader kelimesinin Kur'an'daki manasının yer aldığı seçenek olan “D” seçeneği en az tercih edilen seçenek olmuştur. Bahsi geçen seçeneği tercih eden öğrencilerin çok büyük bir kısmını ise sekizinci sınıf öğrencileri oluşturmakta ve öğrencilerin derste gördükleri bilgiler ışığında Kur'an'da yer alan kader anlayışını benimsemeye başlamış olmaları muhtemeldir.

Tablo 5.7: “Size göre “kaderin” açıklaması hangisi olabilir?” sorusuna verilen cevapların analiz tablosu

İfade	Kişi Sayısı	Kişi Yüzdesi
A. Allah’ın kişi için doğuştan yazmış olduğu alinyazısıdır.	164	54.12
B. Kişinin başına gelen kötü şeylere verilen isimdir. Bu şeylere insan herhangi bir etki edemez. Olacakların önüne geçemez.	29	9.57
C. Cenabı Hakk’ın kâinat ve tüm canlılar ile ilgili koymuş olduğu tüm yasalar.	40	13.20
D. Allah’ın kâinattaki her şeyi belli bir ölçü dâhilinde yaratması.	37	12.21
E. Kur’an’a göre inanmamız gereken iman esaslarından birisidir.	33	10.89
Toplam	303	100

Bu soruda ise katılımcılar çok yüksek bir oranla “A” seçeneği üzerinde yoğunlaşmıştır. Kalan 4 seçenek ise birbirine yakın oranlarda tercih edilmiştir. Toplumun genelinde hâkim olan algı anketin uygulandığı katılımcılarda da fazlası ile bulunmaktadır. Toplumun büyük bir kısmının sahip olduğu bilgi ile Kur’an’da yer alan kader kavramı birbiri ile uyuşmamaktadır.

Yine azımsanamayacak oranda “C” ve “D” seçenekleri tercih edilmiştir. Bu seçenekler Kur’an’ın kader anlayışını yansıtmaktadır. “C” ve “D” seçeneğini tercih eden öğrenciler yine çok büyük oranda sekizinci sınıf öğrencilerinden oluşmaktadır. Öğrenciler üzerinde okulda Din Kültürü Ahlak Bilgisi dersinde gördükleri doğru kader anlayışının izlerini görülmektedir. Demek ki doğru kaynaktan doğru bilgi ile doğru inancı yerleştirmek her zaman mümkün görünüyor. Yeter ki bunun için bir adım atılsın.

Tablo 5.8: “Ailenizden en çok hangi durumlarda ‘kader’ kavramını duyarsınız.” Sorusuna verilen cevapların analiz tablosu

İfade	Kişi Sayısı	Kişi Yüzdesi
A. Güzel bir olay yaşandığında	48	15.84
B. Kötü bir durum ile karşılaşıldığında	102	33.66
C. Kâinatın eşsiz düzen ve nizamı ile alakalı konularda	43	14.19
D. Evlilik, hastalık, kaza gibi durumlarda	58	19.14
E. Kişi şansının kötü gittiği durumlarda	52	17.16
Toplam	303	100

Bu soruda katılımcıların “B” şıkkı üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Kader toplum tarafından “kara talih, alın yazısı, bahtı kara, kaderin cilvesi” kavramları ile anıldığından dolayı zihinlerde hep olumsuz bir imajla yer etmiştir. Bu imajdan dolayı da hep kötü durumlardan sonra akla gelen bir kavram hâline gelmiştir. Kalan dört seçenek ise birbirine yakın oranlarda tercih edilmiştir. Kader kavramı toplumda genel anlamda olumsuz bir durum ile karşılaşıldığında kullanılmaktadır. Bu davranışı ankete katılan katılımcılar da doğrular niteliktedir.

Tablo 5.9: “Gökyüzünde gördüğü uçağın dikkatini çekmesiyle oraya bakması sonucu ayağına takılan taşı fark edemeyen çocuğun düşmesini nasıl değerlendirebiliriz?” sorusuna verilen cevapların analiz tablosu

İfade	Kişi Sayısı	Kişi Yüzdesi
A. Dikkat etseydi de düşecekti çünkü kaderden kaçış yoktur.	66	21.78
B. Dikkatsizlik yaptığı için düşmüştür.	80	26.40
C. Allah öyle takdir ettiği(istediği) için taşa takılarak düşmüştür	58	19.14
D. Uçak geçmeseydi de düşecekti çünkü kaderinde düşmek varmış	59	19.47
E. Uçak geçmeseydi ve önüne bakarak yürüseydi düşmeyecekti.	40	13.20
Toplam	303	100

Bu soruya ise katılımcılar genel olarak tüm seçenekleri birbirine yakın oranlarda tercih etmişlerdir. “B” seçeneği diğer seçeneklere oranla daha fazla tercih edilmiştir. “B” ve “E” seçeneklerini birlikte değerlendirmek mümkündür çünkü her ikisi de yaklaşık olarak aynı şeyleri ifade etmektedir. Bu iki seçeneği tercih eden kitleyi incelediğimizde de daha çok sekizinci sınıf öğrencileri tarafından bu seçeneklerin tercih edildiği görülmektedir. Diğer birbirini destekleyen üç seçenek çok daha yüksek oranda tercih edilmiştir. Yaklaşık yüzde atmış gibi büyük bir oranla kaderin önüne geçilemez, belirlenmiş bir yazgıdan ibaret olduğunu ifade eden şıklar tercih edilmiştir. Yine bu tercihlerden de yola çıkarak görülüyor ki toplumun bir kısmında cebri bir kader algısı mevcuttur. Öğrenciler ise toplumun bir aynası niteliğindedir. Sekizinci sınıf öğrencilerinin büyük bir kısmı ve küçük bir kitle dışında öğrencilerin ekseriyeti Kur’an mantalitesine uygun olmayan cebri bir kader inancı ile büyütülmektedir.

5.10: “Kişi çalışarak çabalayarak alacağı sınav notunu değiştirebilir mi yoksa ne kadar çabalasa da kaderinde hangi not var ise onu mu alır?” sorusuna verilen cevapların analiz tablosu

İfade	Kişi Sayısı	Kişi Yüzdesi
A. Alacağı not kaderinde bellidir, etki edemez.	51	16.83
B. Notunu değiştiremez ama çalışmak iyidir.	41	13.53
C. Çalışarak alacağı puana etki edebilir.	66	21.78
D. Kişinin alacağı not tamamen kendi elindedir. Yeterince çalışıp emek vererek iyi bir not alabilir.	117	38.61
E. Kişinin başarılı bir birey olması ya da olmaması kendi elinde olan bir durum değildir, Allah nasıl takdir ettiyse öyle olur	28	9.24
Toplam	303	100

Soruya verilen cevaplar incelediğinde de katılımcıların “D” seçeneği üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Bu cevapla birlikte görülmektedir ki bu seçeneği tercih eden öğrenciler günlük hayattaki sorumluluklarının farkında ve iradesinin olduğu bilincindedir. Yine bu seçeneğe yakın anlam içeren “C” seçeneği de bu seçeneğe en yakın oranda tercih edilmiştir. Bu iki seçeneği tercih edenlerin çoğunluğunu sekizinci sınıf öğrencileri oluşturmaktadır. Diğer üç seçenek azımsanamayacak oranda tercih edilmiştir. Bu üç seçenek yine toplumda hâkim olan cebri kader algısını yansıtmaktadır ve bu algı Kur’an’daki kader manası ile örtüşmemektedir. Yine kaderi alın yazısından ve belirlenmişlikten ibaret olarak gören kitle burada da hemen kendini göstermektedir.

6. MATERİYAL VE METOT

Bu bölümde çalışmada kullanılan araç ve yöntemler belirtilecektir. Ayrıca araştırmada yer verilen çalışma grubunun genel özelliklerine değinilerek araştırmada yer alan çalışma grubu tanıtılacaktır. Bununla birlikte elde edilen verilerin hangi yöntemler ile elde edildiğine değinilecektir. Ayrıca bu verilerin de hangi teknikler ile nasıl analiz edildiği ortaya konulacaktır. Uygulamanın nasıl yapıldığına dair özet bilgiler verilecektir.

6.1. Araştırma Modeli

Araştırma modeli olarak betimsel tarama modeli kullanılmıştır. Betimsel tarama modelinde elde edilen bilgiler var olduğu gibi aktarılır. Çalışma grubuna yönelik herhangi bir müdahale yapılmaz. Bu araştırmada da Kur'an'da verilen kader anlayışına kıyasla ortaokul öğrencilerinin kader algıları ortaya konuldu. 303 ortaokul öğrencisi arasında anket yöntemi kullanılarak yapılan araştırmamızda öğrencilerin sahip oldukları kader algısı ile Kur'an'da yer alan kader algısı arasındaki benzerlik oranı ortaya konuldu. Sorulan birtakım sorular vasıtasıyla öğrencilerin nasıl bir kader algısına sahip oldukları ve bu algıya sahip olmalarını etkileyen etkenlerin neler oldukları anlaşılmasına çalışıldı.

6.2. Çalışma Grubu

Araştırmada evren ve örneklem belirlenmemiş, onun yerine uygun örnekleme yöntemi kullanılarak çalışma grubu seçilmiştir. Çalışma grubunun belirlenmesinde kolay ulaşılabilir gruplar tercih edilmiştir. Çalışma grubumuzu oluşturan 303 öğrenci 11-14 yaşları aralığında beşinci, altıncı, yedinci, sekizinci sınıf öğrencilerinden oluşmaktadır. Cinsiyet olarak da birbiri ile orantılı bir grup seçilmiştir. Bu çalışma farklı iki şehirde aynı kademedeki öğrenciler arasında gerçekleştirilmiştir. Anket Zonguldak ve Trabzon illerinde üç farklı okulda gerekli yerlerden izinler alınarak uygulanmıştır.

6.3. Veri Toplama Aracı

Araştırmada veriler araştırmacı tarafından hazırlanan on maddelik anket yardımıyla toplanmıştır. Birinci bölümde araştırma metodu kullanılmıştır. Literatür taraması yapılarak kader kavramının sözlük, ıstılah ve Kur'an'daki manalarına değinilmiştir. Devamında ise yine araştırma metoduna başvurarak kelâm ekollerinin kader anlayışlarına yer verilmiştir. Sonraki bölümde Kur'an-ı Kerim'in kader konusuna bakışı üzerinde durularak devamında ortaokul öğrencilerinden 303 kişiye uygulanılan anket yöntemiyle öğrencilerin “kader algıları” saptanma yoluna gidilmiştir. Çalışma grubunda olan öğrencilerin kader inancına ilişkin algılarını ortaya çıkarmak üzere birtakım sorular sorulmuş ve bu yanıtlardan birtakım çıkarımlar ve analizler ortaya konulmuştur. Bir diğer bölümde kıyas metodu kullanılarak Kur'an'daki kader algısı ile ortaokul öğrencilerinin kader algısı mukayese edilmiştir. Son bölümde ise ortaokul öğrencilerindeki kader algısı anket verileri ışığında değeriendirilmiştir.

7. KUR'AN-I KERİM'DEKİ KADER KAVRAMI İLE ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNİN KADER ALGISININ MUKAYESESİ

Görülmektedir ki Kur'an'da kader bir ölçü, düzen, nizam anlamında kullanılmıştır. Kader; kâinatın düzeni, nizamı ve her şeyin Allah (c.c) tarafından bir ölçü dâhilinde yaratılmış olduğunu vurgulamak için kullanılmış bir kavramdır. Daha çok kâinatla ve onun düzeni ile alakalı konuları açıklarken kullanılmış bir kelimedir.

İnsanın iradesinin, cebrin aksine özgür olduğunu ve Allah ile sürekli bir ilişki içinde olduğunu vurgulayan bir perspektifin olması önemlidir. İnsanın her an Allah'a yönelebileceği, ondan yardım isteyebileceği ve ona dua edebileceği bir dinamik ilişkinin varlığı, İslam'ın özünde yer alan en önemli niteliklerdendir. İslam'a göre insanın özgür iradesi vardır ve bu iradeyi kullanarak doğru yolu seçme veya yanlış yola sapma seçeneğine sahiptir. İnsanın dua etmesi, niyazda bulunması ve sürekli olarak Allah'a yönelmesi, bu özgür iradesinin bir ifadesidir. Bu süreçte insanın Allah'a olan bağlılığı ve ubudiyeti, her an devam eden bir ilişkiye dayanır. Bu perspektifte cebrin aksine insanın sürekli olarak Allah'ın varlığına, gücüne ve merhametine bağlı olduğu vurgulanır. İnsanın her an ona yaklaşma ve ondan yardım dileme özgürlüğü, dinamik bir Allah-insan ilişkisinin temelini oluşturur. Bu ilişki, olmuş bitmiş bir ilişkisizlik değil; aksine sürekli bir bağlılık ve iletişim içinde olmayı ifade eder. İnsanın dua etmesi durumunda kendisine karşılık verileceği (Bakara 2/186) ilâhî beyanı ve “*Şayet şöyle davranırsanız biz de böyle karşılık veririz.*” “*Siz dönerseniz biz de döneriz.*” formundaki ayetler (İsra 17/8; Enfal 8/19), insanın yaşamı, ilahi bir irade tarafından belirlenen bir kaderin pasif bir şekilde kabul edilmesinden ziyade, sürekli bir şekillenme ve gelişme sürecidir. İnsan; iradesiyle, seçimleriyle ve eylemleriyle bu süreçte katkıda bulunur ve bu süreçte sorumluluk sahibi bir özne olarak hareket eder. Bu, insanın hayatının anlamını, amacını anlaması ve Allah'ın iradesine uygun olarak hareket etmesi açısından önemlidir (Düzgün, 2013).

Ortaokul öğrencilerine baktığımızda ise bu durumun aksine toplumdaki yanlış kader inancına paralel bir şekilde kader dediğimizde “bir belirlenmişlik, değiştirilemez bir gerçeklik” akıllara gelmektedir. Kendi kaderine pek bir etkisi olmadığını düşünen, Allah'ın yazmış olduğu kaderde kendisini bir oyuncunun ötesinde görmeyen bir kitle söz konusudur.

Kader onların büyük bir bölümü için “alın yazısını” ifade etmektedir. Çok yüksek bir oranda kadere inandığını ifade eden bu kitlenin aslında neye iman ettiğinden, kaderin manasından pek bir haberi yok gibi görünüyor. Toplumun yansıması olan çocuklarımız, toplumun aynası niteliğinde yanlış kader inancını sürdürme görevini başarı ile üstlenmiş durumdadır.

7.1 Ortaokul Öğrencilerindeki Kader Algısının Anket Verileri Işığında Değerlendirilmesi

Anket verileri ışığında görülüyor ki toplumda ve toplumun yansıması olan çocuklarda Kur’an’a aykırı bir kader anlayışı hâkimdir. Çocukların büyük bir kısmı yanlış bir kader algısına sahiptir. Çocuklar bu algıyı toplum, aile, çevre vesilesi ile ediniyor. Ailede ve çevrede nasıl bir kader anlayışı hâkim ise çocuklar da zamanla bu anlayışı benimsiyor ve bu anlayış ile büyüyor. Kendi çocuklarını da bu anlayış çerçevesinde büyütüyor. Nesiller boyunca bu böyle devam etmiş ve onca nesil böyle yetiştirilmiş.

Nesiller boyunca toplumda Kur’an ile uyuşmayan bir kader algısı mevcuttur. Bu anlayış ise İslam kültürüne Cahiliye Dönemi’nden geçmiş gibi görünmektedir. Kişi, başına gelen olumsuz durumlarda kaderi suçlar ve sorumluluğu büyük oranda kadere yüklemektedir. Anket verilerinde de aynı durum söz konusudur. Öğrencilerimiz genel olarak kaderi değiştirilemez bir unsur olarak görüyor ve büyük bir çoğunluk kaderin Allah tarafından belirlenmiş değiştirilemez bir yazgı olduğuna inanmaktadır. Kendi iradelerinin ve özgürlüğünün farkında olmayan, kendi gücünün bilincine varamamış büyük bir kitle söz konusudur. Öğrencilerin çok küçük bir kısmı ise bu gücün bilincindedir. Bu bilinçli öğrencilerin büyük bir kısmını sekizinci sınıf öğrencileri oluşturmaktadır. Bu öğrencilerin yine çevre ve aile tarafından edindikleri kader algıları okulda gördükleri “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi” dersi neticesinde değişmiş ve öğrencilerde Kur’an mantalitesine uygun bir kader algısı yerleşmiş gibi görünmektedir. Bu sebepten dolayı diğer kademeler ile sekizinci sınıf öğrencileri arasında belirgin bir fark söz konusudur. Bu öğrencilerin cevapları derste edindikleri bilgiler doğrultusunda değişime uğramış ve yerini Kur’an’ın ruhuna uygun bir kader algısına bırakmıştır. Bu araştırma sonucunda öğrencilerde bir kader inancının mevcut olduğu ancak bu inancın kuru inançtan ibaret gibi görüldüğü söylenebilir. Neye inandıklarını bilmeyen bir kitle söz konusudur. Aynı zamanda bu kitle kader inancıyla ilgili kavramlara da hâkim gibi görünmemektedir.

Cahiliye müşriklerinde yer alan kader anlayışı, Hz. Muhammed'in vefatı sonrası yeniden ortaya çıkarak benimsenmeye başlanmış, rivayetler yolu ile de desteklenerek bugüne kadar İslam'ın kader anlayışı olarak kabul görmüştür. İslam'ın kader anlayışı gibi sunulan bu inanca o dönemde uydurulan birtakım rivayetler kaynak gösterilerek bu görüşler desteklenmiştir. Garip bir şekilde toplumda kader inancı daima kötü ve olumsuz bir şekilde anılmaktadır. Ne zaman ki kişi, başına olumsuz bir şey gelse hemen tüm sorumluluğu kadere atmakta ve kolayca onu suçlamaktadır. İşler iyi gittiğinde pek akla gelmeyen bu kavramı genelde suçlayıcı bir tavırla ve kötü olaylar karşısında “kaderim böyleymiş, kaderim kötü yazılmış, kaderde bu da varmış, kaderin önüne geçilmez, kader kısmet, kaderin kurbanı, kader mahkûmu vb.” suçlayıcı ve kahredici ifadelerle anarlar. Mesela sanat, ticaret, evlenme, boşanma, çocuk sahibi olma, mezun olma, atanma, seçilme, hastalıktan iyileşme vb. olmasını istediği bir iş gerçekleştirdiği zaman insan sevinirken isteğinin olmaması veya aksi gerçekleşmesi durumunda şikâyet etmekte, umudunu yitirmekte yahut feleğini şaşırarak bazen öldürmelere veya intihara kadar giden tepkiler göstermektedir. Acaba Müslüman kişiler işledikleri suçu kendileri üstlenecekleri yerde Allah'a yıkarak vicdanlarını bu şekilde rahatlatmaya mı çalışmışlardır? Peki bu tavır Allah'a ortak koşan, kendilerinin helal ve haram etme suçunu Allah'a yıkan Cahiliye müşriklerinin tavrını andırmıyor mu? Onun için inancın doğrusunu öğrenmek ve dinde dürüst olmak gerekir. Bu çalışmanın birçok bölümünde de söylenildiği gibi böyle bir kader anlayışının İslam ile alakası yoktur. Bu anlayış İslam öncesi Arapların ve Cahiliye toplumlarının inancının bir yansımasıdır. Çünkü ayetlerin belirttiği gibi Cahiliye Dönemi'nde insanların bu şekilde inandığı ve başlarına gelen felaketlerin sebebinin kader olduğunu düşünmesini hatta puta tapmalarının ve haram işlemelerinin Allah/ kader istediği için olduğuna inandıklarını görülmektedir (Sarmış, 2015: 48-49).

İnsanlar bazen kendi sorumluluklarından kaçmak veya kendi eylemlerinden dolayı ortaya çıkan sonuçları üstlenmek istememek için kaderi bir mazeret olarak kullanabilirler. Kadercilik, kişinin kendi iradesini kullanmaktan veya sorumluluk almaktan kaçınmasıyla ilişkilendirilebilir. Özellikle zor durumlarla karşılaşıldığında veya hatalar yapıldığında, bazı insanlar kaderi suçlamak veya kaderlerini bir mazeret olarak göstermek gibi bir eğilim gösterebilirler. Bu, kişinin kendi eylemlerinden veya yaşadığı durumlardan kaçınma veya sorumluluktan kaçma isteğinden kaynaklanabilir. Ancak İslam perspektifinden bakıldığında kader insanın hayatında bir rol oynar ancak insanın aynı zamanda iradesi ve seçimleri de

önemlidir. İslam'a göre, insanlar sorumlu varlıklardır ve kendi eylemlerinden sorumludurlar. Kaderi bir mazeret olarak kullanmak yerine insanların kendi iradeleriyle doğru kararlar almaları, sorumluluklarını yerine getirmeleri ve olumlu sonuçlar elde etmek için çaba göstermeleri önemlidir (Akbulut, 1992).

Nitekim insanlar yaşadıkları şeylerin ezeli takdir ve yazı ile olduğunu ve yazılanların başlarına geldiğini söyledikleri hâlde “Kaderimde varsa veya kısmetse bana gelir.” diyerek hiçbirinin geçinebilmek için çalışıp rızkını kazanmadan günler, haftalar, aylar, yıllar evinde oturup kaldığı görülmemiştir. Aksine kazandığı veya kaybettiği her şeyin kader olduğunu söylerken aynı zamanda geçinebilmek için de gece gündüz çalıştıkları bilinmektedir. Bu durum hayatın bütün işleri için geçerlidir. Ne yazık ki Cahiliye müşriklerinin kader anlayışı Hz. Muhammed’in vefatından bir süre sonra meydana gelen kültürel, etnik ve özellikle siyasi çatışma ve kaos ortamında toplumda hortlayacak ve İslam’ın inancı gibi insanlara ya uydurulan ya da bu inanca uydurulan rivayetler formunda sunularak kitaplara girecek ve kültür olarak zihinlere yerleşecektir (Sarmış, 2015: 51).

İnsanın özgür iradesi ve Allah’ın kaderiyle nasıl ilişkilendirildiği açıkça ifade edilmektedir. İslam perspektifine göre insanlar özgür iradeye sahiptirler ve bu iradeyi kullanarak seçim yapabilirler. Ancak, başlarına gelen musibetler, belalar ve zararlar Allah tarafından önceden takdir edilmiştir. Bu, insanların yaşamlarında karşılaştıkları zorlukların Allah’ın iradesi çerçevesinde gerçekleştiği anlamına gelir. İnsanlar, kendi özgür iradeleriyle bu musibetlere karşı çeşitli çarelere başvurabilir ve tedbir alabilirler. Ancak, her istekleri gerçekleşmeyebilir ve bazen insanlar durumlarına boyun eğmek zorunda kalabilirler. Bu durumda, Allah'a dayanmak ve ona sığınmak tavsiye edilir. İnsanın özgür iradesini kullanarak yaratıcılık göstermesi, yaratma sürecine katılması anlamına gelir. Ancak insan, kendi durumuna boyun eğip ve kaderine razı olursa bu onun umutsuzluğa ve karamsarlığa düşmesine yol açabilir. Bu nedenle insanların Allah’ın yaratım yasalarını anlamaya ve ona uygun şekilde davranmaya çalışmaları önemlidir. Bu, insanların başlarına gelen zorlukları daha doğru bir şekilde anlamalarına ve değerlendirmelerine yardımcı olabilir (Kazanç, 2007).

Kader ve insan özgürlüğü konusunu ele alırken Kur'an'ın bütünlüğünü ve ayetlerin siyak-sibakını dikkate almak önemlidir. Ayetlerin bağlamı ve konumu, onların anlamını ve mesajını anlamak için kritik bir rol oynar. Her ayet, kendi bağlamında ve şartlarında değerlendirilmelidir. Bazı ayetlerde Allah’ın iradesi ve kudreti vurgulanırken diğerlerinde

insanın özgür iradesi ve sorumluluğu vurgulanır. Bu nedenle her ayet kendi içinde anlaşılmalı ve yorumlanmalıdır. Allah'ın iradesinin ve kudretinin vurgulandığı ayetlerde insanın iradesini ve sorumluluğunu aramak doğru bir yaklaşım olmayabilir. Aynı şekilde insanın iradesi ve özgürlüğünü vurgulayan ayetlerde Allah'ı tavsif etmeye çalışmak da doğru değildir. Bu nedenle Kuran'ın bütününe bakarak kader ve insan özgürlüğü konusunu anlamak önemlidir. Ayetlerin siyak-sibakı ve bağlamı dikkate alınarak yapılacak sağlam bir tefsir, doğru ve sağlıklı sonuçlara ulaşmayı sağlayacaktır (Öztürk, 2011).

Birtakım hadislerin ortaya koymuş olduğu kader anlayışı insanı sorumluluk bilincinden uzaklaştırır ve tüm sorumluluğu kadere yükler. Bu rivayetler insanı sorumluluktan uzaklaştıran bir model oluşturmuştur. Hâlbuki Kur'an-ı Kerim, insanoğlunun bu ortak meselesine çok farklı bakmıştır. Kur'an'a göre iyinin de kötünün de yapılabilmesinin imkânını yaratan Allah'tır. Bu keyfiyet bile insanda hür bir iradenin varlığını zorunlu kılmaktadır. Çünkü alternatifler, hürriyetin zaruri şartlarıdır. Seçenekleri olmayan hususlarda hürriyet olmadığı için sorumluluk da yoktur seçenek varsa hürriyet var, seçimin olmadığı bir yerde hür olmaktan bahsedilemez. Her ikisi birbirinin ayrılmaz parçalarıdır. Kur'an'a göre kişi; Allah'ın koyduğu sınırlar çerçevesinde serbest, hürriyeti oranında sorumludur. İnsanın lehte ve aleyhte sorumlu olduğu fiillerinde Allah tarafından bir belirleme ve düzenleme olması mümkün değildir. İnsanın fiillerinde hür olması, Allah'ın kaderidir. Diğer bir ifade ile kader, insanın sorumlu ve özgür bir varlık olmasıdır (Sarmış, 2015: 27-29).

Şüphesiz kültürün eleştirilmesine gösterilen bu olumsuz ve sitem dolu tepki; gelenekte kaderin önüne geçilemez, önlenemez, zorlayıcı ve yaptırımcı bir alın yazısı olarak anlaşıldığı, bütün kötülüklerin kaderde yazılı olduğundan meydana geldiğine inandığı içindir. İlahisinden şarkı ve türküsüne; hikâye ve masalından halkın tasavvuruna kadar toplum tarafından bu şekilde kullanılmıştır ve hâlâ kullanılmaktadır. Bunun haksızlık ve adaletsizlik olmadığını anlatmak da manevra üstüne manevra yapmaktır. Bu refleks zamanla gerek ulemanın gerekse fırka, mezhep, cemaat ve grup liderlerinin, hocalarının seslendirdiği kültürel anlayışların vahyin önüne geçmesi ve bu yorumların insanlar tarafından dinleştirilmesi sonucunu oluşturmuştur. İnsanlar dinin kendisi gibi algılayıp inandıkları bu yorumlara aykırı söylemlerle karşılaştıklarında din elden gidiyor, diyerek tepki göstermekte ve sahiplerini neredeyse aforoz etmektedir (Sarmış, 2015: 52).

Kur'an'da müşriklerin Allah'a şirk koşmalarının sorumlusu olarak yine Allah'ı göstermelerinden (En'am, 6/148) kadercilik anlayışının normal bir yaklaşım olmadığı, bu mantığın bir müşrik mantığı olduğu anlaşılmaktadır. En'am, 6/148 ile Nahl, 16/35 teki her iki ayette geçen 'kendilerinden öncekiler' ifadesi açık bir şekilde insanlığın başlangıcından beri bütün müşriklerin ve inanmayanların kaderi gerekçe göstererek sorumluluktan kaçmaya çalıştıklarını anlatmaktadır. Sonuç olarak " kaddera-yukaddiru-takdir-kader-mikdar" vb. ifadeler; Yüce Allah'ın evrende her işi bir ölçü ve düzen içinde yapması, yasaya bağlaması manasına gelir. Bunu Yüce Allah'ın ezelden kişilerin ne onlarında bunu zorunlu olarak yerine getirerek cennete veya cehenneme gitmesi olarak anlamak, İslam'a haksızlık olur. Böyle bir şeye en başta Allah razı olmaz. Çünkü bu takdirde insanın herhangi bir sorumluluğunun olmadığı durumda insana sorumluluk yüklemek olur. Suçunun olmadığı bir olay karşısında hesap vermeye zorlanması gibi abes bir durum ortaya çıkar. Bu ise İslam'ın ruhuna uygun değildir (Sarmış, 2015: 58).

İnsanların sorumluluklarının farkında olmaları ve Allah'ın koymuş olduğu yasaları anlamaları, hayatlarını düzenlemek ve geliştirmek adına önemlidir. Bu; kaliteli, güvenli, müreffeh ve rekabetçi bir yaşamın temellerini oluşturur. İnsanlar, Allah'ın yasalarını anladıkça ve onlara uygun şekilde hareket ettikçe daha sağlıklı ilişkiler kurabilir, toplumları daha iyi hâle getirebilir ve kişisel gelişimlerini sağlayabilirler. Bilgi sahibi olmak, insanların kararlarını daha bilinçli bir şekilde vermesine yardımcı olur ve hedeflerine ulaşmalarını kolaylaştırır. Allah'ın yasalarını anlamak, insanlar için ahlaki değerlere ve toplumsal sorumluluklara daha uygun davranmalarını sağlar. Ayrıca bu bilgi, insanların iç huzurunu ve mutluluğunu artırabilir çünkü insanlar, yaşamlarının anlamını ve amacını daha iyi anlarlar. Bu nedenle insanlar, sorumluluklarını farkında olarak, Allah'ın yasalarına uygun şekilde davranarak, daha sağlam ve dengeli bir yaşam sürdürebilirler. Bu, hem bireysel hem de toplumsal olarak refahın ve ilerlemenin temelini oluşturur. Doğrusu, evrendeki yasaları öğrenmek/keşfetmek, onlardan faydalanmanın yanı sıra onları kontrol altına alabilmeyi, zararlı unsurları giderebilmeyi, "iyilikte yarışmak" (Mü'minûn 23/57-61) şeklinde ifade edilen ilahi tavsiyeye uygun işler üretebilmeyi sağlayacaktır (Ünal, 2023).

İnsanların sorumlulukları sadece kendi davranışlarıyla sınırlı değildir, bazen etkileşimde oldukları diğer insanların davranışları da sorumluluklarını etkiler. Örneğin bir trafik kazasında yaralanan veya ölen bir kişinin kaderi, olaya sebep olan diğer kişinin

davranışlarından etkilenir ve sorumluluk bu kişiye yüklenir. Bu durumda kazaya sebep olan kişinin Allah'ın kanunlarını yanlış kullanmasından kaynaklanan bir etki söz konusudur. Ancak bu durumda bile Allah'ın kanunları çerçevesinde her olayın gerçekleştiğini ve Allah'ın her şeyi bilerek ve hikmetle yarattığını unutmamak önemlidir. İnsanların özgür iradeleri ve davranışları vardır ancak insanlar bu davranışlarını sergilerken Allah'ın belirlediği evrensel kanunlara uygun hareket etmek zorundadırlar. Başka bir deyişle, insanlar sorumlu oldukları davranışları sergilerken aynı zamanda diğer insanlarla etkileşimde bulunurken Allah'ın iradesine uygun olarak davranmalı ve toplumda adil, saygılı ve sorumlu bir şekilde hareket etmelidirler (Aydın ve Genç, 2016).

Tarihsel olarak bazı Müslüman topluluklarda ve bireylerde, cebri kader anlayışının izlerine rastlanmaktadır. Bu anlayış, insanların sorumluluktan kaçmasına ve pasif bir şekilde yaşamasına yol açabilir. Günümüzde bile bu tür kader anlayışının bazı Müslüman topluluklar arasında varlığını sürdürdüğü görülmektedir. Bu durumda bu yanlış anlayışın bertaraf edilmesi ve değiştirilmesi önemlidir. Bu sorumluluk sadece eğitimsiz halk arasında değil, aynı zamanda eğitilmiş olan ancak sağlam bir düşünce ve itikat yapısına sahip olmayan insanlar arasında da vardır. Ancak bu konuda öncelikli sorumluluk, bu alanda eğitilmiş olan kişilere düşmektedir. İslam bilginleri ve eğitimciler, toplumda doğru bir kader anlayışının yayılması için çaba göstermelidirler. Bu, Kur'an ve sünnete uygun bir şekilde insanların özgür iradelerini ve sorumluluklarını vurgulayan bir anlayışın benimsenmesini gerektirir. Bu doğru anlayışın yayılması, Müslüman toplumların refahını artıracak ve yaşamın her alanında daha sağlıklı bir yaklaşımın benimsenmesine katkı sağlayacaktır (Aydın ve Genç, 2016).

İnsanın hayatında karşılaştığı olumsuz durumlar ve yaşadığı hatalar, sadece Allah'ın belirlediği bir kaderle açıklanamaz. İnsan, özgür iradesiyle hareket eder ve kendi tercihleri doğrultusunda seçimler yapar. Dolayısıyla bir insanın yaşamında meydana gelen olumsuzluklar ve hatalar, sadece Allah'ın iradesiyle değil; aynı zamanda insanın kendi tercihleri, davranışları ve etkileşimleriyle de ilişkilidir. Örneğin, bir kişinin şiddet gördüğü veya öldürüldüğü durumda bu olayın sorumlusu olarak Allah'ın takdirini göstermek adil bir yaklaşım değildir. Bu tür trajik olaylar genellikle insanların kendi tercihleri, başkalarının davranışları veya toplumsal faktörlerle ilişkilidir. İnsanların özgür iradeleri ve seçimleri, yaşamlarını şekillendirirken toplumsal normlar, kültürel etkiler, aile yapısı ve diğer faktörler de bu süreçte etkilidir. İnsanların yapısına kodlanan veya matbû olan bir eş arayışı doğrudur ancak hangi kişiyle birlikte olacakları yaşamlarının karmaşık süreçlerinde kararlaştırılır.

İnsanlar; kendi tercihleri, eğilimleri ve çevresel etkilerle etkileşime girerek kararlarını verirler. Bu nedenle, insanların yaşamlarındaki olumsuzlukları veya hataları sadece Allah'ın iradesiyle açıklamak yerine insanın özgür iradesi ve çevresel etkiler gibi diğer faktörleri de dikkate almak gerekir (Düzgün, 2013). Bu faktörlerin tamamını bütüncül bir bakış açısı ile düşünmemek insanı kader noktasında yanlış anlamalara sürükleyebilir.

8. BULGULAR VE TARTIŞMA

İslam bir bütündür ve kendi içerisinde tutarlı olan birtakım prensiplerden oluşur. Bu prensipler de kendi aralarında tutarlı bir bütünü oluşturur ve hiçbir ayrılığı kabul etmez. Prensiplerin kaynağını ise Kur'an ve sünnet oluşturur. Kur'an'a ve sünnete aykırı tüm ideoloji ve düşünceler İslam'a aykırıdır ve kabul edilemez. Müslüman kültüründe yer alan ve hiçbir şekilde Kur'an süzgecinden geçirilmemiş çok fazla inanç, "din" adı altında İslam'a mal edilmiştir. Bu konuda İslam'a eklenen fikirlerin bir kısmını da kader inancı konusundaki fikirler oluşturur. Amacımız Kur'an'da yer alan doğru kader anlayışını ortaya koyarak bu dine sonradan sokulan yanlış kader anlayışının İslam ile herhangi bir bağının olmadığını ortaya koymaktır.

Ayrıca aslında önemli olan nokta şudur: En kritik yaş olan ve birtakım dinî inanışların oluşmaya ve şekillenmeye başladığı ortaokul döneminden başlayarak aile, çevre vb. tarafından çocuklara verilen bu yanlış anlayışı yol yakın iken değiştirmek ve öğrencilere doğru kader anlayışını benimsetmektir.

9. SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırma neticesinde belirtilen yaş grubunda hâkim olan kader algısının Kur'an'daki algı ile uyuşmadığı ortaya konulmuştur. Bu algıya sahip olmalarına etki eden faktörler de tek tek ortaya konulmaya çalışılmıştır. Toplumda bu Kur'an'ın ruhuna aykırı olan algı oldukça yaygın durumdadır. Kur'an mantalitesine aykırı olan bu algı, farklı kültür ve dinlerin etkisi ile topluma benimsetilmiş bir inançtır. İnsanların büyük bir kısmı farklı kültür ve dinlerin inançlarını benimsemeye bu denli meraklı iken kendi dinine ve kitabına bakıp doğru olan inancı öğrenmekten uzaktır. Kulaktan duyma, o veya bu şahıstan edinme bilgileri kabul etmek her çağda insana daha kolay gelmiştir. Bununla birlikte yine görülmektedir ki öğrencilerde kaderin "Allah'ın her şeyi bilmesi ve takdir etmesi" anlamı büyük oranda yerleşmiş durumdadır. Allah'ın gücünün ve evrendeki hâkimiyetinin farkındalar. Ancak kendi güçlerinin ve iradelerinin farkında olmayan, cebri görüşe yatkın bir kitle de söz konusudur. Bu kitle kendi iradi fiillerinin dahi sorumluluğunu Allah'a yüklemiş ve kendi iradesini yok saymaktadır.

Okullarda bu konular izah edilirken Mâtürîdîlik ekolü üzerinde daha fazla durularak daha sahih bir kader anlayışına sahip olmaları ve kendi sorumluluklarının farkına varmaları sağlanabilir. Bununla birlikte ayrıca bu görüşün karşısında yer alan ve toplumun büyük bir kısmına hâkim olan cebri anlayışın kişiyi tembelleğe sevk ettiği de vurgulanmalıdır. Çünkü bu anlayış insan sorumluluğunu göz ardı ederek tüm sorumluluğu Allah'a dolayısıyla kadere yükler dolayısıyla kişinin dünyadaki imtihanını da varoluş sebebini de yok saymış olur.

Belirtilen probleme çözüm önerisi ise yukarıda da belirtildiği gibi bu konudaki doğru bilgi kaynağına başvurarak edinilmelidir. Doğru olan bilgi ise kaynakları da belirtilerek topluma sunulmalıdır. Bu araştırmada çalışma grubunu oluşturan bireyler, ortaokuldan itibaren doğru bilgi ile buluşturulmalıdır. Çünkü bu bilgiyi ilerleyen yaşlarda edinmeleri hâlinde benimsemeleri çok daha zor olacaktır. Edinilen ve kabul edilen yanlış bir inancı değiştirmek, yeni bir inanç benimsemekten her zaman daha zor olmuştur. Bu yüzden işleri zorlaştırmadan körpe beyinler Kur'an'a uygun olan bilgiler ile yetiştirilmelidir.

KAYNAKLAR

- Kadı, A. (2013). *Şerhu'l-Usuli'l-Hamse*. İ. Çelebi (Çev). (1.Baskı). İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Abdülhamid, İ. (1993). Cebriyye. *DİA*, c.7, İstanbul: TDV Yayınları.
- Akbulut, A. (1992). Allah'ın takdiri kulun tedbiri, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXXIII (1): 129-156.
- Akbulut, A. (2020 a). *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*. Ankara: Otto yayıncılık.
- Akbulut, A. (2020 b). *Kur'an'a Yabancılaşma Süreci*. Ankara: Otto yayıncılık.
- Altuncu, T. (2012). *İnsan İradesi ve Kader İlişkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Elazığ: Fırat Üniversitesi.
- Atay, H. (2018). *Kur'an'da İman Esasları ve Kader Sorunu*. (6. Baskı). Ankara: Atay yayıncılık.
- Aydın, C. ve Genç, A. (2016). Sünnetullah ve insanın iradesi temelinde kader. *Jomelips*, 1(1):74-103.
- Aydınlı, O. (2002). İlk Mu'tezile'nin özgür irade söylemi: Amr b. Ubeyd ve kader anlayışı. *Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2002(2): 127-146.
- Aydınlı, O. (2003). Kaderi anlayışın ilk tezahürleri. *İslami Araştırmalar Dergisi*, 16(1): 249-262.
- Bağdadi (1991). *Mezhepler Arasındaki Farklar*. E. R. Fırlı (Çev). Ankara: TDV Yayınları.
- Bayır, M. (2021). *Teistik Kader Algısının Problemlerle Başa Çıkma Tutumu Üzerindeki Etkisi: Bolu İli Örneği*. Doktora tezi. Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi.
- Bayraklı B. (2007). *Kur'an'ı Kerim Meali*. İstanbul: Bayraklı Kur'an Yayınları.
- Bilmen, Ö. N. (1985). *Kur'an'ı Kerim Meali*. İstanbul: Bilmen Yayınevi.
- Cürcani, S. Ş. (2015). *Şerhu'l-Mevâkıf: Mevakıf Şerhi*. Ö. Türker (Çev). İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Çakıcı, İ. (2023). *Cezaevindeki Mahkûmların Kader Algısı Giresun Örneği*. Yüksek Lisans Tezi. Ordu: Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çantay, H. B. (2022). *Kur'an-ı Kerim Meali*. İstanbul: Risale Yayınları.
- Çelik, H. (2012). Kur'an'da kader inancı. *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi dergisi*, 10(2): 203-220.

- Çetin, R. (2016). Kur'an'ı Kerim bağlamında kader-imtihan ilişkisi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5(4): 780-800.
- Diyanet İşleri Başkanlığı (2011). *Kur'an'ı Kerim Meali*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Düzgün, Ş. A. (2015). *İslam İnanç Esasları*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Düzgün, Ş. A.(2013). Kaderi farklı kategoriler içinde okumanın imkânı. *Kelam Araştırmaları dergisi*, 2(11): 1-10.
- Esed, M. (2015). *Kur'an'ı Kerim Meali*. İstanbul: İşaret yayınları.
- Eş'ari, Ebü'l-Hasan (1994). *El-İbâne an usûli'd-diyâne*. Abbas Sabbağ (Thk). (1. Baskı). Beyrut: Dârü'n-Nefâis.
- Eş'arî, Ebül Hasan (2019). *Makâlâtü'l-İslâmîyyîn İlk Dönem İslam Mezhepleri*. Ö. Aydın ve M. Dalkılıç (Çev). İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Fettah, İ. A. (1995). Eş'arî Ebü'l-Hasan. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. c.11, Ankara: TDV Yayınları. s.444.
- Fığlalı, E. İ. R.(2020). *Günümüz İslam Mezhepleri*. İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Hatipoğlu, M. S. (2009). *Hız. Peygamber ve Kur'an Dışı Vahiy*. Ankara: Otto yayınları.
- Işık, K. (1967). *Mu'tezile'nin Doğuşu ve Kelamî Görüşleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Işık, K. (1980). *Mâtürîdî'nin Kelâm Sisteminde İman Allah ve Peygamberlik Anlayışı*. Ankara: Fütüvvet Yayınları.
- İslamoğlu, M. (2009). *Hayat Kitabı Kur'an: Gereçeli Meal-Tefsir*. İstanbul: Düşün Yayıncılık.
- İzmirli, İ. H. (1996). *Kur'an'ı Kerim Meali*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Karadeniz, O. (1992). Kader konusunda bazı yanlış anlaşılmalara. *Dokuz Eylül İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7: 191-241.
- Karadaş, C. (2012). *Kelam El Kitabı*. Ankara: Grafiker yayınları.
- Kazanç, F. K. (2007), İslâm kelâmında insan fiilleri bağlamında kader anlayışı, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 7(4): 126-212.
- Keskin, H. (1997). *İslam Düşüncesinde Kader ve Kaza*. İstanbul: Beyan yayınları.
- Kubat, M. (2010). *Malâtî ve Kelamî Görüşleri*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

- Kürsü, D. (2006). *Kur'an'ın Kader Konusuna Bakışı*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Matüridi, Ebû Mansûr Muhammed b Mahmûd Mâtürîdî Semerkandî (2015). *Kitabü't-Tevhid*. B. Topaloğlu (Çev). İstanbul: Ensar Yayınları.
- Mavil, K. A. (2016). Güncel kader tartışmalarına bir katkı. *Kelam Araştırmaları Dergisi*, 14(2): 408-442.
- Meşkur, C. (2011). *Mezhepler Tarihi Sözlüğü*. Ankara Okulu Yayınları: s.277-278.
- Namlı, A. (2017). *Kader İnançının Dini Temelleri*. Doktora Tezi. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Nesefî, Ebu'l Muin (2010). *Bahru'l Kelam*. R. Biçer (Çev). İstanbul: Gelenek Yayıncılık.
- Okuyan, M. (2021). *Kur'an-ı Kerim Meali*. İstanbul: Haliç Üniversitesi Yayınları.
- Özarlan, S.(1999). Kader ve lise gençlerinde kader inancı. Elazığ, *F.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(1): 179-192.
- Özden, M. (2021). *İslam'da İnanç Esasları*. Ankara: Araştırma yayınları.
- Özden, M. (2017). İslam'da insan ve inanç hürriyet. *Bartın Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, 4(7): 9-24.
- Öztürk, R. (2011). İslam düşüncesinde kaderci anlayışın sosyal ve kültürel temelleri. *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kelam Araştırmaları Dergisi*, 1(9): 127-156.
- Ragıb el- İsfahani (2010). *Müfredat / Kur'an Kavramları Sözlüğü*. A. Güneş ve M. Yolcu (Çev). İstanbul: Çıra Yayınları, "kdr" md.: s.825-829.
- Sabri, M, (1382). *Mevkiful Beşer Tahte Sultanil Kader*. Kahire.
- Sarmış, İ. (2015). *Kur'an'da Kader Takdirin Anlamı ve Sünnetullah*. İstanbul: Düşün yayıncılık.
- Seyyid Bey (2011). *Usul-i Fıkıh Dersleri*. S. Camcı ve H. Yıldırım (Haz). İstanbul: Akademi yayınları.
- Sungur, S. (2020). *Kelam Ekollerinin Kader İnançlarının Şekillenmesinde Dini Ve Sosyo-Kültürel Etkenler*. Yüksek Lisans Tezi. Malatya: İnönü Üniversitesi.
- Şahin, H. (2011). İlk dönem kader tartışmalarında siyasetin rolü. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (36): 47-70.
- Şentürk, M. (2013). *Sakarya Halkının Kader Anlayışı*. Yüksek Lisans Tezi, Sakarya: Sakarya Üniversitesi.

- Topal B. ve Çelebi İ. (2015). *Kelam Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: İsam yayınları: s.174.
- Ünal, Y.(2023). Sünnetullah'ın değışmezliği meselesi. *Kader Dergisi*, 21(2): 788.
- Yavuz, Y. Ő. (1995), EŞ'ariyye ve Kader md. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.11, Ankara: TDV Yayınları. s.448-449.
- Yazır, M. H. (2006). *Kur'an'ı Kerim Meali*. (Haz. Lütfullah Cebeci-Sadık Kılıç) Ankara: Akçağ Yayınları.
- Watt, W. Montgomery (2021). *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*. O. Demir(Çev). Ankara: Ketebe Yayınları.

EKLER

EK 1: Öğrencilere Uygulanan Anket Formu

Bu anket Bartın Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslami Bilimler Anabilim Dalı öğrencisi Mehtap Merve Atmaca'nın Yüksek Lisans (Master) Tezi için yapılmaktadır.

Anketin amacı Ortaokul öğrencilerinin Kader Anlayışı'nı tespit etmektir.

Araştırma bilimsel bir nitelik taşıdığından size adınız ve soyadınız sorulmamaktadır.

Sorulara objektif ve samimi cevaplar vereceğinize inanıyorum.

Lütfen soruları tam olarak okuduktan sonra kendinize en uygun olan cevabı işaretleyiniz.

1. Kader kelimesinin anlamı (sizce) aşağıdakilerden hangisi olabilir?

- A) Şans
- B) Belirlenmiş yazgı
- C) Alın yazısı
- D) Kur'an'a göre iman esaslarından birisi
- E) Hiçbiri

2. Sizce insanın kendi hayatı ile ilgili seçme hakkına sahip olduğu durumlar var mıdır?

- A) Evet vardır çünkü insan bir iradeye (seçim yapabilme yeteneğine) sahiptir.
- B) Hayır yoktur çünkü her şey Allah tarafından çok önceden belirlenmiştir.
- C) Bazı durumlarda seçim yapılabilir ancak bazı şeyler de doğuştan bellidir.
- D) İnsan hayatı ile ilgili tüm kararları kendisi verir başka hiçbir müdahale yoktur.
- E) Evet vardır çünkü insan bir iradeye (seçim yapabilme yeteneğine) sahiptir.

3. Kadere inanıyor musunuz?

- A) Ailem inandığı için bende inanıyorum.
- B) Bazı durumlarda inanıyorum.
- C) İnanmıyorum.
- D) Hiç şüphe etmeden inanıyorum.
- E) Kaderin anlamı itibariyle iman edilecek bir kavram olduğunu düşünmüyorum.

4. Size göre kader kavramı daha çok kâinat ile mi yoksa insan ile mi alakalıdır?

- A) Kâinat ve onun düzeni ile alakalı
- B) İnsan ile alakalı
- C) Her ikisi ile de ilişkili
- D) Her ikisi ile de alakalı değil Allah ile ilişkili
- E) Allah'ın tüm canlılar ile ilgili belirlemiş olduğu alinyazısı ile alakalı

5. “İnsanın ömrü ve kaderi doğar doğmaz bellidir.” Anlayışı sizce doğru mudur?

- A) İnsanın ömrü o daha doğmadan belirlenmiştir. Ancak kaderi o yaşarken Allah tarafından belirlenir.
- B) Yanlıştır çünkü kişi seçimleri ile kaderine yön verir. Ömrünü ise sağlıklı beslenme, birtakım güvenlik önlemlerini alma gibi eylemlerle ömrünü daha uzun yaşayabilir.
- C) İnsan ömrüne etki edemez ancak kaderine etki edip onu yaptığı seçimler ile yönlendirir.
- D) Doğrudur, insanın ömrü de kaderi de tamamen Allah'ın elindedir, insanın herhangi bir etkisi yoktur.
- E) Bu konuda kararsızım, bazı tereddütlerim var. Bu sebeple doğru ya da yanlış diyemiyorum.

6. İnsan kendi kaderi üzerinde söz sahibi midir? Onu değiştirebilir mi?

- A) Evet kişi isterse kaderini iradesini kullanarak yönlendirebilir.
- B) Kader değiştirilemez ve kontrol edilemeyen bir kavramdır. Allah tarafından yazılır.
- C) İnsan kaderi ile ilgili bazı şeyleri değiştirebilir ancak bazı şeyleri ise değiştirmesi mümkün değildir.
- D) Kader Allah'ın kâinata koyduğu eşsiz nizam ve ölçüdür.
- E) Herkesin kaderi o doğarken bellidir ve kişi onun üzerinde herhangi bir etkiye sahip değildir.

7. Size göre "kaderin" açıklaması hangisi olabilir?

- A) Allah'ın kişi için doğuştan yazmış olduğu alın yazısıdır.
- B) Kişinin başına gelen kötü şeylere verilen isimdir. Bu şeylere insan herhangi bir etki edemez. Olacakların önüne geçemez.
- C) Cenabıhakk'ın kâinat ve tüm canlılar ile ilgili koymuş olduğu tüm yasalar.
- D) Allah'ın kâinattaki her şeyi belli bir ölçü dâhilinde yaratması.
- E) Kur'an'a göre inanmamız gereken iman esaslarından birisidir.

8. Ailenizden en çok hangi durumlarda "kader" kavramını duyarsınız.

- A) Güzel bir olay yaşandığında
- B) Kötü bir durum ile karşılaşıldığında
- C) Kâinatın eşsiz düzen ve nizamı ile alakalı konularda
- D) Evlilik, hastalık, kaza gibi durumlarda
- E) Kişi şansının kötü gittiği durumlarda

9. Gökyüzünde gördüğü uçağın dikkatini çekmesiyle oraya bakması sonucu ayağına takılan taşı fark edemeyen çocuğun düşmesini nasıl değerlendirebiliriz?

- A) Dikkat etseydi de düşecekti çünkü kaderden kaçış yoktur.
- B) Dikkatsizlik yaptığı için düşmüştür.
- C) Allah öyle takdir ettiği(istediği) için taşa takılarak düşmüştür.
- D) Uçak geçmeseydi de düşecekti çünkü kaderinde düşmek varmış.
- E) Uçak geçmeseydi ve önüne bakarak yürüseydi düşmeyecekti.

10. Kişi çalışarak çabalayarak alacağı sınav notunu değiştirebilir mi, yoksa ne kadar çabalasa da kaderinde hangi not var ise onu mu alır?

- A) Alacağı not kaderinde bellidir etki edemez.
- B) Notunu değiştiremez ama çalışmak iyidir.
- C) Çalışarak alacağı puana etki edebilir.
- D) Kişinin alacağı not tamamen kendi elindedir. Yeterince çalışıp emek vererek iyi bir not alabilir.
- E) Kişinin başarılı bir birey olması ya da olmaması kendi elinde olan bir durum değildir, Allah nasıl takdir ettiyse öyle olur.